Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

افغانستان

د تاریخ په رڼا کې

لیکوال

استاد احمد علي کهزاد

ژباړن

اورنګزیب ارشاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندويه ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان د تاريخ په رڼا کې
ليکوال: استاد احمدعلي کهزاد
ژباړن: اورنګزيب ارشاد
خپرونکی: دانش خپرندويه ټولنه
چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز: جاويداحمد هميم - کفايت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز: دانش کتابتون - ډهکی نعلبندی
قصه خوانی - پېښور
ټيليفون: ۲۵۶۴۵۱۳
E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِيم

د خپرندوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د ګران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنګزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي.

موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کورودانې ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنګي بڼ یو نوی غاټول شي.

مننه

دانش خپرندویه ټولنه

PROPERTY OF ACKU

لړلیك

مخګڼه	سرلیك	ګڼه
۱	قره کمر	۱.
۵	هزارسم	۲.
۸	هیرمند اوارغنداو سیمه	۳.
۱۲	منډیګك	۴.
۱۵	منډیګك	۵.
۱۹	پنجوایي	۶.
۲۲	شمشېر غار	۷.
۲۶	آریایي کور	۸.
۲۹	ویدي سندرې او افغانستان	۹.
۳۲	آریا اویجه	۱۰.
۳۵	سوما- یا- هوما	۱۱.
۳۸	دمینې یوه لرغونې تاریخي کیسه	۱۲.
۴۱	دافغانستان موسیقي	۱۳.
۴۵	پاراداتا یا پیشدادیان	۱۴.
۴۸	یاما دطالع دلمر زوی	۱۵.
۵۱	ریښې، اریایي روحاني حکیمان اوشاعران	۱۶.
۵۴	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۱۷.
۵۷	زراتشترا ، سپین تمان اوبلخ	۱۸.
۶۱	کاتا - کاث یاس	۱۹.
۶۳	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۲۰.
۶۶	په اوېستا کې دغرونه یادونه	۲۱.
۷۰	دسکندر دتېرېدلو لار	۲۲.
۷۳	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۲۳.
۷۶	په اسیا کې دیوناني هځوب دمرکزیت له نظره	۲۴.

۲۵	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یااسواران	۷۹
۲۶	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۸۲
۲۷	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۸۵
۲۸	دسکندر او جنګیز دلښکرو په مقابل کې د..	۸۷
۲۹	دهریرود په سیمه کې دسکندریې ښار	۹۰
۳۰	سکندري سار یا سکندري کلاه	۹۴
۳۱	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۹۷
۳۲	دکاپیسي ـ باګرام دښارپه پلان کې دیوناني	۱۰۰
۳۳	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۱۰۳
۳۴	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۱۰۶
۳۵	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیك دود رواج	۱۰۹
۳۶	په افغانستان کې یوناني لویي سکې	۱۱۱
۳۷	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریك او....	۱۱۴
۳۸	په لرغوني افغانستان کې دموسیقۍ درې آلې	۱۱۷
۳۹	په لغمان اوکندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۱۲۰
۴۰	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیك کشف	۱۲۴
۴۱	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۱۲۸
۴۲	شابهار	۱۳۱
۴۳	په افغانستان کې بودايي مبلغین	۱۳۴
۴۴	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۱۳۷
۴۵	کجولوکدفیزس	۱۴۰
۴۶	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۱۴۳
۴۷	سور کوتل	۱۴۶
۴۸	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۱۴۹
۴۹	بغلان	۱۵۲
۵۰	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۱۵۵
۵۱	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۱۵۸
۵۲	دکنیشکا عبادت ځاي	۱۶۱
۵۳	دکنیشکا مجسمه	۱۶۴
۵۴	هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی	۱۶۷

۵۵	ديوناني اوباختري هنري مکتب يوناني او	۱۷۱
۵۶	افغانستان دګريك اوبوديك مجسمه تورنې مکتب	۱۷۴
۵۷	دسره کوتل کتيبې پرپر دېرينو خبنتو يوناني توري	۱۷۸
۵۸	افغانستان دروحانيونو له خوا په چين کې	۱۸۱
۵۹	خروشتي ليك دود	۱۸۴
۶۰	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) يا (راجاګريه)	۱۸۸
۶۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) يا- ناواويهارا	۱۹۱
۶۲	دبلخ نوبهار يا ناواويهارا	۱۹۴
۶۳	دوريبنمو لاړ اودهغې په اوږدو کې دافغانستان ...	۱۹۷
۶۴	اياتکارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع	۱۹۹
۶۵	نيسا	۲۰۲
۶۶	ساکيان، سکستان، سجستا، سيستان	۲۰۵
۶۷	تخار ـ تخاري ـ تخارستان	۲۰۹
۶۸	کاپيسي ـ بګرام	۲۱۳
۶۹	دکاپيسا ښار	۲۱۷
۷۰	دکاپيسې وروستی ورځې	۲۲۰
۷۱	(سريکه اويهارا) معبد يا(شالوکيا) اوياهم ...	۲۲۳
۷۲	په بکتريان کې ناهيده اودهغې (عبادت ځای)	۲۲۶
۷۳	وارا	۲۲۹
۷۴	د "زراسپه" يا "آزر اسپه" ښار	۲۳۲
۷۵	تخاري ژبه دباختر اوتخارستان دخلکو آرنی ژبه	۲۳۵
۷۶	باختري يابلخي ژبه اودسره کوتل دډبرليك	۲۳۸
۷۷	کابل اودتاريخ په دورو کې يې پخواني نومونه	۲۴۲
۷۸	بودايي کابل	۲۴۵
۷۹	دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانی	۲۴۸
۸۰	کابلي رتبيل شاهان	۲۵۱
۸۱	برهمني واکمني ياهند او کابلي شاهي	۲۵۵
۸۲	دکابل پخواني ديوالونه	۲۵۸
۸۳	دکابل لمنو کې داباديو پراخوالي ستراتيژي	۲۶۲
۸۴	دچکړي منار	۲۶۵

۸۵. خم زرگر ۲۶۸
۸۶. جبل السراج (دهندوکش ور) ۲۷۲
۸۷. دلوگر تاریخي او جغرافیایي موقف ۲۷۵
۸۸. استوپه یا توپ ۲۷۸
۸۹. توپ دره ۲۸۱
۹۰. بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره ۲۸۴
۹۱. صلصال و شاه مامه ۲۸۷
۹۲. دسرخ در اژدها ۲۹۱
۹۳. دبامیانو زمریان یا شاه شکاري ۲۹۳
۹۴. دبامیانو د((جي)) په سمځه کې یوبودایي کتابتون ۲۹۷
۹۵. دککرك تنگی "لس متری مجسمه" ۳۰۱
۹۶. ضحاك ښار ۳۰۴
۹۷. په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق ۳۰۷
۹۸. مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه ۳۱۳
۹۹. دتپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې ۳۱۶
۱۰۰. یعقوب لیث صغاري اودکابل زرین اوسیمین بتان ۳۲۰
۱۰۱. پایتاوه ۳۲۳
۱۰۲. میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې ۳۲۶
۱۰۳. سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او ۳۳۰
۱۰۴. دسکاوند بت خانه ۳۳۳
۱۰۵. د ارزگان ډبرلیك ۳۳۷
۱۰۶. سمنگان ۳۴۰
۱۰۷. دهندوکش تهذیب ۳۴۴
۱۰۸. پخوانی نورستان دقانون له نظره ۳۴۷
۱۰۹. تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان ۳۵۱
۱۱۰. دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه ۳۵۵
۱۱۱. ننگرهار او ځینې پخواني ښارونه یې ۳۵۸
۱۱۲. دچغان غونډۍ ۳۶۱

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

قره کمر

PROPERTY OF ACKU 10838

په ځکو سيمو کې د سمڅمېشتو د ژوندانه بهير

دلرغونيو دبرينو پېړونو دژوندانه لومړنـي منـځي هغه پړاو رابښيي چې پوهان يې په ځکو سمڅو کې دبشري ژوندانه پېر بولي.

په ځکو سمڅو کې د ژوند کولو له پاره دلوړو غرونو لمنو ته اړتيا ده. زموږ دهېواد جغرافيايي چاپېريال رابښيي چې هاغه مهال انسان د غرونو په لمنو او کمرو کې ښه استوګنځي لرل. په تېره بيا دهندوکش شمالي لمنې چې له ارتو درو او ناوو سره نښتې وي، ددا راز ژوند له پاره خورا وړ ښکارېدې.

په افغانستان کې ((قره کمر)) په لوړو ځايونو کې د غار اوسېدونکيو د ژوند څرګندويي کوي او هغه ځا چې پر دغه غار دڅېړنې زيار ګاللى امريکايي "داکتر کارلتن کون" دى، چې له تاريخ نه په وړاندې دوره کې تخصص لري.

قره کمر د ايبک (سمنګان) په (۸) کيلومترۍ کې د پلخمري او تاشقرغان ترمنځ د هغه کلي ترڅنګ پروت دی، چې د (سرکار) په نامه يادېږي او د هغه غره د لمنې په جنوب ختيزه برخه کې واقع دى، چې پر نوموړي کلي شمالي څنډې (ايبک) حاکم دى.

د دغه غار لوړوالى د سيند له سطحې څخه (۲۳۰۰) فټه او له ښېرازې سيمې څخه (۴۵۰) فټه دى، چې لږ ترلږ ۱۲۵ متره کيږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د ښېرازۍ سيمې له مخې په اسانۍ سره کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسېدلو علت له داړونکيو حيواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و دښکار څارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پېمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره ليده او د ښکاريانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به يې ترلرې پورې ښه ليدلای او څارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او تولوه ورځ د لمر په وړانګو روښانه او تودېږي. همدارنګه اوبه يې هم نږدې دي او حيوانات يې ډېرلږ شاوخوا کې تګ راتګ کوي، پرته له دې ګټو او ښېګڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پېدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکني پوړيز جوړښت په (ژورسيك) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې څرګندېږي، چې د قره کمر غار د "نيمې کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو يوښونو پوښل شوی و، چې ډېر ژور يې نسواري رنګ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنګه ختو نيولي دی، همدارنګه په نوموړي غار کې د اوسېني په دوره کې هم استوګنه شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل شوي او ځينې پرچې ترښنه پرېوتي پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په تولو طبقو کې د ژوند او ژواك نښې نښانې ښکاري د حيواناتو هډوکي او له تېږو نه د کار جوړې شوې وسيلې يې هم څرګندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغونې زمانه يا د تيږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او خوندي ځای و، مګر د تېږې د نوي دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخيص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تېرو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه يواځينی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تيرې د پخوانی دورې د ژوند پړاوونه موږ ته راپېژني.

د ((ډاکتر کارلټن کون)) د څېړنو له مخې موندل شوي اثار دکار له وسيلې، اور لګونکې ډبرې، د حيواناتو هډوکي، ايره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاريان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکيو، چې د ژوند اثار او نښې يې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پېدا شوي د تيرو ډېر ابتدايي لوښي درلودل، چې طبيعي بڼې ته يې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امريکا او اسيا کې په معموله علمي اصطلاح ((ډموسترين)) د دورې د کار وسيلې وايي او د (نه اندرتال) ټيپ دانسانانو له وسايلو سره اړه پېدا کوي دغه وسيلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم ليدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې يا د قره کمر اوسېدونکيو هلته اچولې وي او يا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو يادګار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکيود خپل ژوند په دويم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دريمه برخه څرګندوي ډبرين چاقوګان ډېر زيات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نيم متر ژورتيا کې يې څو زره دانې ليدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره يې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار يې په اور تودولو. د هغوی لوښو لا تر دا وخته طبيعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکيو ډبرو(پنډوباکر) او تېرو ډبرو څخه يې کار اخيسته.

د قره کمر د غار د دريمې دورې داوسېدونکيود ژوند سويې له دويمې دورې سره زيات توپير نه درلود. دتيرود وسيلو په وروستنۍ دوره کې د تيرو د منځنۍ دورې (مزدلې تيک) د وسيلو سره ورته والی ليدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتني پوښ کې د خاورينو کلالي لوښو ټوټې او کودړي ليدل شوي، خو آرتي لامل يې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدايي دورې (له باکري تيرو څخه د کار وسيلې

جوړول) د حساب لـه مخې د لرغوني زمـانې لـه لـوړ پـړاو سـره سمون خوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش لـه مخې، چې د (۱۴ نمبر کاربن) د غـار د سکرو پرچې چې پـه فيـلاد لفيـا او شيکاګو کې پيدا شوي. د غار ډېره پخوانـی هسـتوګنه، لـه نـن څخـه دمخـه ۵۰ او ۳۰ زره کالـه وړانـدې زمانـه څرګندوي او څرنګه، چې د غـار د ښکتنـی برخې د ځينـو پخوانيـو سکرو د توټې د کيميـاوي تجزيې لـه مخې (۱۰۵۸۰) کالـه وړانـدې زمـانې سـره پرتلـه کيږي. کولـی شـو ووايـو، چې لـه نـن څخـه (۱۰۰۰۰) کالـه وړانـدې ښکاريـانو پـه قـره کمـر کـې ژونـد ژواك درلـود پـه افغانسـتـان کـې د ۱۴ نمـبر کـاربن تجزيـه د تيـرو پخوانيـو، منځنيـو او نويـو دورو سـره ښـه موافقـت څرګنـدوي، څکه چې د لس زره کالو پـه شـاوخوا کـې د لويديـزې اسيا پـه زيـاترو برخـو کې پـه غـارونو کـې د ژونـد دوره پـای تـه رسـېدلې او د تيـرو نـوې دوره پيـل شـوې ده نـو دې پـايلې تـه رسيږو، چې لـس زره کالـه وړانـدې د هندوکـش ښکاريـان د غرونـو لـه ډېرو لـوړو پنـاه ځايونـو څخـه راوتلـي او د هـوارو سيمو او سـترو سمسـورو درو پـه لـور يـې يـون کـړی دی.

۳۷/۴/۱۹

هزار سم

د تیرو له لرغوني دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تاړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) مو ډېره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي مُوقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی. د سمڅو پاتې شونې د ((مګالیت)) شته والی (هغه غتې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنګه لعاب دارو تیګرونو ټوټې څرګندوي. دا نقطه ((هزار سم)) نومېږي او څرنګه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمڅې ووایو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کارواني لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنګان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

((هزارسم)) دهغه سمڅو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو ((بودایي ښار)) په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنګه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمڅو کې له منځه نه دي تللي.

(هزارسم) لـه بودايـي عصر نـه وړانـدې (د لومړۍ پېړۍ لـه پيـل نـه د اوومې زيږدې پېړۍ تر نيمايي وروسته) هـم استوګنې او ودانـۍ درلـودې او د هغـو دورو پـاتې شوني اثـار يـې د څېړنـې وړ دي.

د ايټاليـايي لرغـون پېژنو،ونكـي پـلاوي لـه څېړونـو څخـه چـې د ۱۹۴۱م كـال د منـي پـه موسم كـې يـې هلتـه ترسره كړې وې داسـې څرګنـد بېږي، چې هزار سم او د هغې فرعـي درې د تيـرو لـه لرغونو دورو څخـه تـر اسلامي دورې د مغلو لـه يرغـل څخـه دمخـه د هندوكـش لـه مـهمو او آبـادو مركزونـو څخـه ګڼل كېده. د هغـو مطالعـاتو لـه مخې، چې پـه غـارونو كـې پـه ژونـد پـورې اړه لـري د (پالـه او لـي تيـك) دوره يـا لرغونـي دتيـرودوره (هزارسم) يـا (قـره كمـر) د دواړو سـاحې د جغرافيـايي موقعيـت د نژدېوالـي لـه مخـې او همداشان پـه لـوړو سـاحو كـې د غـارونو د موقعيـت لـه مخـې ډېر سره ورتـه والـې لـري او د چـاقوګانو پـه شـكل او د تـبرې نوكـې لرونكـې وسيلې او يـو ډول وړو نسبتاً ګردوغـابنورو وسيلو شته والـې د ((پليستـوين)) د تيـرو پـر لرغونـې دورې ژونـد پـورې اړونـدې نـښې نښانـې دې. ايټاليـايي پـلاوي عقيـده لـري، چـې د ((هزارسـم)) ګارې د دې دورې د خلكـو داسـتوګنې او د حيوانـاتو د ښكـار لپـاره ډېرې مسـاعدې او برابـرې وې، خكـه چـې دا غـارونـه پـه لـوړو برخـو كـې پراتـه وو او اوسېدونكي يـې د حيوانـاتو د يـو نـاڅاپـي بريـد نـه پـه امـن كـې وو او د ښكـار لپـاره سـارايي ژوي پـه نـږدې څلـورو خـواو كـې ډېر لږ پيدا كېدل.

د غـارونو پـه نـږدې لمنو كـې ځينـې ځانګړې د كـار وسيلې لكـه د يـو څيـز يـا ځاى د سـوري كولـو لپاره وسيله، د هډوكو يـا لرګيـو د پـرې كولـو وسيلې ليـدل كـېږي، چـې كېداى شي دتيـرو پـه نـوي دوره پـورې اړه ولـري او د دوى د فراغـت لـه دورې سـره يـې اړه او ارتبـاط هـم لـرې نـه ښكـاري. لـه دې څخـه داسـې معلومېږي، چې پـه هندوكـش كـې ښكـاري اوسېدونكي د تيـرو د لرغونـي دورې تـر تېرولـو وروسـته لـه لـوړو غـارونو څخـه ښكتـه راغلـي او د درې پـه منځنيـو هغـو ځايـو كـې، چـې اوبـه كـول او خړوبـول يـې اسـان وو پـه كرونده بوخت او خپل ژوند يـې پيـل كـړى دى.

د ايټاليـايي پـوه پـه ګروهـه ((هزارسـم)) لـه هغـه وختـه د يـو واړه كلـي يـا ښار بـنـه غـوره كـړه، چـې كـاروانونو د هندوكـش پـه دواړو خـواو ځانتـه لارې

پرانستې او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب خوا ته وخوځیدل.

د ((هزارسم)) په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بیلوالي ته نغوته وکړه، له هزار سمه رستم تخت ، سور کوتل، بغلان او قندوز په لوري لارې همدارنګه له رستم پلازخخه یعنې له سمنګان څخه خلم، بلخ او له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همدا راز نورې لارې د درو په کړلېچونو او د هندوکش پر کوتلونو تېرې شوې او د کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یو ځای کیدلې.

ایتالیویانو ((هزارسم)) د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه پېژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې ((۳۵۰۰۰۰)) مربع متره پراخوالی درلود.

لکه څرنګه چې په مختلفو دورو کې دژوند نښې نښانې لکه دطبیعي غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبرو په ډول، چې تو د ل شوي او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمڅې چې شمېر یې سلګونو او زرګونو ته رسېږي او هغه له تیږوجوړې شوي سترې چار دیوالی او کنډرې او بالاخره د ختو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي

دتیږوله لرغونې او اوسنۍ دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کروندې تر وختنه او بیا تر هغې، چې د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین نر خپریدو او بیا تر اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو. چې د چنګیز یرغل د هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او ړنګ کړ.

۱۷/۵/۱۳۳۷

د هیرمند او ارغنداو سیمه

تر تاریخ دمخه د ژوند او استوګنې یو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاریخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت په هکله څلور خواینیدې څېړنې شوي دي، چې یو خوا د سند په سیمه کې د (اندوس مدنیت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډیو کې، چې د آمو د سیند په بنی غاړه کې پرتې دي د (انومدنیت) همدارنګه دریمه خوا، د ایران په خاوره کې، د (سیالك او جبال مدنیتونه) او همدارنګه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان دخاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولرې (له تاریخ نه دمخه دوره) یې سپینه پاتې وه.

له نیکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زیږدي کال فرانسوي پروفیسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو یا سپړلو لپاره ولېږل شو د پلاوي مدیر (پروفیسر ګیرهمن) په همکارۍ، چې د قبل التاریخ متخصص و او هغه وخت یې په ایران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره یې د قبل التاریخ دورې د پلټنې کار د هیرمند په سیمه یا په بله وینا په افغاني سیستان کې طرح کړ او د ((نادعلي)) په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) یعنې د سیستان د پخوانۍ پلازمینې یوه برخه خرابې کنډوالې

پکې هم شامل دي په دوه غونډیو سورداغ او سپین داغ کې کېندنې پيل کړې.

په لومړۍ یاده شوي غونډۍ کې چې نږدې ۳۰ متره یې له سمسورې ځمکې ځخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخيزړدي پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوې. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځینو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هیرمند په سیمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاریخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.

د افغانستان په خاوره کې هغه سیمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره یې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سیمې دي. لومړۍ سیستان یا د هیرمند د (ارغنداب په ګډون) دويم د باختر سیمه چې په دې دواړو لويو سیمو کې ستر سیندونه هېرمند او امو له خپلو مرستيالانو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې یې خړوب کړي او نسبتا توده هوا یې د نباتاتو په وده او د حېواناتو په روزلو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.

که چېرې د لرغوني تاریخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړيو له منځه دزاړه مدنیت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.

په دې دوه پراخو ساحو کې له تاریخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځایونو د تثبیت لپاره یوازې په افغاني سیستان کې ګام پورته شوی، د دې ترځنګ د هیرمند د مرستیالانو سیمه یعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تر یو ځایه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امریکا د نیویارك طبیعي تاریخ د موزیم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا تاکل شوی او په (۱۹۴۹) (۱۹۵۰) (۱۹۵۰) (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس یې کار پیل کړ او دا کار یې په یوه لویه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جودين)) نه نیولې تر ((پنجوايي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سیمې پورې یې د قبل التاریخ داوسېدنو ځایونو د تثبیت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سیمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاریخ د ژوند پاتې شونې نښې نښانې ورځخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزې او هغه رسوبات، چې د هرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانی زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې توږلي او یوه برخه یې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی : د هیرمند هغه سیموکې، چې له پخوا زمانې وچویه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجك سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودبیابان) وایي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم : د کندهار په شاوخوا او یا په ټوله هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنك ترمنځ ده)

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ) (نوراني غونډۍ) (موراسي غونډۍ) او د (منډیگك تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیگك غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومترۍ کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خوا ته په ۱۲ میلۍ کې د (پنجوایي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلالي لوښي لاس ته راغلي دي. دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوښي او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کویټه (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوپو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) اویو څه یې په کویټه او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې ځخه ځرګندېږي، چې له تاريخ وړاندې زمانه کې د هيرمند او ارغنداو او همدارنګه د سند د سيمې د مدنيت ترمنځ اړيکې ټينګې دي، چې هنري او فرهنګي صبغه يې ښکاره او ځرګنده ده.

د (منډيګک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لويديځ ته پرته ده او له تاريخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کيندنې ادامه لري، دا ځرګندوي، چې د ارغنداو له تاريخه وړاندې مدنيت د ځينو توپيري ټکيو په لرلو د سند واډۍ له مدنيت ځخه لرغونتيا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې ځېړنو او هڅو، چې په هيرمند اوارغنداوکې منځ ته راغلې ځرګنده کړې، چې دا د افغانستان د سيستان دا دوه لويې سيندونه له تاريخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانګړې توګه د (نيولي تيک) په دوره يعنې د تيږې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سيستان د يو منځني فرهنګي ځای په توګه د سند د سيمې، آمو سيند او ختيځ ايران د غونډيو ترمنځ د ارتباط نقطه ګڼل کېدله او د دې اړيکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډيو ځخه چې موږ يې نمونه واخيستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منديګك

ديارلس ځله يو پر بل (سرپرس) ودانۍ د پېنځه زره کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو اورو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاريخ لري. دې خبرو ترڅو کالو وړاندې ډېر اندي ارخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او يو څه په اريايي سرودونو، اسطورو او په نيمه تاريخي او نيمه افسانوي اقوالو متکي وې، خو له دې څوکلو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پېدا کړی دی او د افغانستان د يوې سيمې په يوه غونډۍ کې، چې د منډيګك په نوم يادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلو تاريخي پړاو او تر تاريخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکيو د ژوند د يوې ګوښې څرګندويې کوي.

منډيګك هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقريبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوديځ پلو ته په ۵۰ کيلو متری کې د کشك نخود په سيمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که يې په يو پراخ چوکاټ کې راونيسو دا لويه غونډۍ د دوه لويو سيندو(ارغنداب او هيرمند) ترمنځ سيمه کې پرته ده، چې په همغه پلو يې ترخنګ د کشك نخود سيند، چې دا يو سيلابي خوړ دی، چې زياتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپانديږي.

په يوه ګوښه کې د منډيګك د غونډۍ نني موقعيت انسان له حېرانتيا سره مخامخوي، خو په لرغونو او ترتاريخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تګ لوري په منځ کې د کاروانونو د تګ لارې پر سر و او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هېرمند اوارغنداو ترمنځ دغه ټوله ساحه يو له هغو ساحو څخه ده، چې تر تاريخ دمخه يې افغانستان کې د ژوند و ژواك مهم مرکز ګڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تردا څو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاریخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کېندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیګک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیګک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس ګونو مختلفو اباديو له لړوالي یا (ښوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزیږدیو کلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزیږدي په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شړه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزیږدي له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیګک د غونډۍ د قبل التاریخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ ښیي د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړي دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د ختو د لوښي پیدا کړي دي دخاورینو لوښیو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او ورباندې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورنه (چې دا مخصوصاً د قبل التاریخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیګک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیاني ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړي. په همدې ترتيب د تيرو او ختمو لوښيو غوره والی موندلی او په ۸ يا ۹ مرحله کې د تپې اشغال عالي درجې ته رسېدلی.

د دې مرحلې لوښي د (کويټه) بلوچستان د قبل التاريخ له لوښيو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کيمياوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امريکا کې يې صورت نيولی د منډيګک د غونډۍ د ژوند کوونکيو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډيګک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقريبا ۲۰ متره د سمسورې سيمې له سطحې لوړ شوې وه، يوه نوې دوره يې په مجلله توګه منځ ته راوسته، چې د هغې لويې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په خبنتو جوړې شوي لويې ستنې يې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر ميلاد د دې ودانۍ موجوديت د لرغون پېژندونکيو د هېښتيا لامل ګرځېدلی.

د منډيګک غونډۍ پرته له انځور لرونکيو لوښيو او څيزونو، چې د حيواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حيواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هيکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) يا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کيدو.

له دغو مجسمو نه د يوې په غاړه کې يې غاړکۍ يا (ګلوبند) دی او په هغه زنځير کې چې د دواړو سينو په منځ کې يې ځړېدلی دی يو ډول ګاڼه هم ليدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر ميلاد په وروستيو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زريزې په اخر او د څلورمې زريزې په پيل کې د دغو ګاڼو موجوديت د ارغنداو د سيمې د قبل التاريخ د خلکو د مدني ژوند پراخوالی څرګندوي او معلوميږي، چې د افغانستان اوسېدونکي او د (موهنجوديرو)، چې د سند په سيمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې يې د ژوند (د قبل التاريخ دوره) په يوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډيګک تپه خپله د قبل التاريخ دورې لرغونه دمخه پراوونه تري څرګند شي.

۲۵/۱/۱۳۳۸

منډيګک

د برونز (مفرغ) د زمانې د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفيات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيوګيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅېړل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډيګک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نومورې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرشک د سړک په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه متري کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د حيرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته د موسم په وجه مهاجرتونه او د قبايلي کوچيانو حرکت پام کې ونيول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېرونې لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار ترې کډه کېږي، نو بیا په هغه سیمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شک نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه یوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هیرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلی شي. کوچیان خلک، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې ګیاه او څړځای ته اړتیا لري، نو د همدې اړتیا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو یادوشو سیمو کې یې همېشه تګ راتګ درلود.

شک نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مګر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډیګک اباد د خلکو استوګنځی و د خپلې اړتیا وړ اوبه یې له خوړ څخه ترلاسه کولې.

د کیندنو د لومړۍ دورې په دوران کې د یوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرګنده شوه، چې نومړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بیلا بېل پړاونه تیر کړي، چې د څلور زرم کال له پیل نه د لومړي زرم کال تر پیل پورې دا ټوله دوره په برکې نیسي.

د نومړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرګند شول، چې د هغې دیوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زیرمه د مستطیل په شکل احاطه شوي ښکارېدله سره له دې، چې دا زیرمه ځایونه کوچني وو، خو په ماهیت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زیرمه ځایونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هړپه) (د اندوس په حوزه= سند) کې کشف شوي دي. نومړي زیرمه ځایونه د ځمکې دوه درې پوړونه نیولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډېرینې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په میچنغوزو کې د اینبودلو لپاره د ختو مخصوص غونډاري ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکیو د خپل زیرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډیګک د غونډۍ وروستۍ دوره ته د میلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پیل څخه یعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه بللی شو.

د زیرمه ځای له پوړونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نښې نښانې نه ښکاري او داسې ځرگند یږي، چې د منډیگک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته یکې استوگنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نښې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومیږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نښو نښانو څخه ځرگند یږي او مونږ ته ښیي، چې د منډیگک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایې لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کیږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایې یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه ځرگند یږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوگان دي، چې د جستو تېغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیگري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنگه د استوگنې کوم عادي ځای هم نه و. که چېرته له پخې ختې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مگر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پیدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنگ، رنگ کړې شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنگ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیگک د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکې له مخ نه پورته پلو ته تر ۹ پوړو پورې د نیمه کوچیانو د ژوندانه نښې نښانې لیدل کېږي او داسې څرگند یږي، چې یوه موده د منډیگک د غونډۍ لومړني اوسېدونکي مالدار او نیمه کوچیان وو د کورونو د جوړښت ډول یې په پخسه آباد و او بیا د لومړي ځل لپاره خښتې اوهغه هم خامې خښتې څرگندیږي اوتردریولاندینیو پوړونو پورې ادامه لري.

ختین لوښي په لومړي پوړ کې ساده او په ابتدایي ډول وو او وروسته یې محسوسې ترقی احساس کېږي او لوښي یې له پخې ختې څخه جوړ ښکلي کیږي او په تدریج سره ډېر ښه کېږي تر هغې وروسته ډېر ښکلي نقش او انځور لرونکي ختین لوښي راڅرگندیږي. د حیواناتو، الوتونکو، گلانو دجگو جگوښکرو غرڅه،دښکلو اوپېچلو ښکو والافیل مرغ او داسې نور انځورونه په جگو پایه لرونکو جامونو لیدل کېږي. ختین انځورکړای شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته ډېر پیدا کېږي او همدارنگه یې په نهم پوړ کې شمېر ډېر زیاتېږي او دا لوښي له هغو لوښیو سره ډېر ورته والی لري، چې په کویټه کې کشف شوي دي.

فلزات جست اوس له شپږم پوړ څخه پیل کېږي د هغو ازمېښتونوله مخې، چې د ۱۴ نومره وړانگې په واسطه یې د پنځم پوړ له سکرو یې منځ ته راغلي د نوموړي پوړ تاریخ ۲۶۲۵ م ز کال ته یې نسبت کیږي. د دې پوړ له کنډوالو څخه د یوې لویې ودانۍ نقشه څرگنده شوه، چې شرح یې تاسو دمخه ولوستله او د هغې تاریخ د کشف شوو نښو نښانو په بنا د دریمې زرمې دویمه نیمایي گڼلی شو، دا ستره ودانۍ هم په تدریج سره په راتلونکو دورو کې رنگه شوې ده او نوي را رسېدلي خلک پر غونډۍ استوگن شوي، چې د هغوی زیرمه ځایونه په دریو پوړونو کې د منډیگک د غونډۍ په ښکتنۍ برخه کې ترسترگو کېږي. په همدې ترتیب ویلی شو، چې د منډیگک غونډۍ هغه ابادي ده، چې له پېنځه زرو نه تر دوه زرو کلو وړاندې دلرغنداوپه سیمه کې د جستو (برنزو) د دورې ژوند له ضمني بدلونونو ترڅنگ څرگندوي.

۷/۲/۱۳۴۰

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو ښکلی کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم يادېږي، اوسنی پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانګړې توګه د انګورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مګر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سرېېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنی سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غاړو (کيڼ خواته) يو انساني استوګنځای دی او ترتاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنګه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغوني زماني دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوګنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره په ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زيږ کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځای شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خښتو او د هغه ځرخ په باره کې چې په پرو کې يې چرې ترلې خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غـار تـه تـر ننوتلو وروسـتـه يـوه سـتره ګرده احاطـه راځي، چـې د وخـت پـه تېرېدو د ځينـو مـوادو د ويلـې کـېدو پـه وجـه او يـو ډول اهکـي مـوادپـه ديوالونـو راڅڅېدلـي، چـې ډېر عجيـب غونـډې شـکلونه يـې جـوړ کـړي دي، چې طبعـا يې ځايي خلك لـه حېرانتيـا سـره مخـامخ کـړي او هغـې تـه پـه علمـي اصطـلاح کـې ((ګلفهشـنګ)) او ((شفشـاهنګ)) وايـي وروسـتـه لـه هغـې پـه ۱۹۵۱ ز کـال کـې موسـيوديو يـو تـن پـوه، چـې لرغـون پـېژندونکـی و او د نيويـارك د طبيعـي تـاريخ د وګړ پوهنـې د پـلاوي غـړی و دې غـارونو تـه ورننـوت او هلتـه يـې تـر کيندنـو وروسـتـه لـه کوشـاني دورې څخـه نيولـې تـر نـن پورې د ژونـد د مختلفـو دورو نـښې نښانـې ترلاسـه کـړې.

تـور غـار، چـې نسـبتا ښکتـه واقـع دی د پنجوايـي د خلکـو لـه خـوا بنـد کـړای شـوی، ځکـه چـې د هغـوی يـو شـمېر ماشـومان هلتـه ورك شـوي دي. دا غـارونـه ډېر اوږده دهلېزونـه لـري کـه چېرتـه ثوك پکـې ډېر ورانـدې ولاړ شـي لاره ورڅخـه ورکـېږي. لـه دې غـارونو څخـه حتمـا پـه هغـه دوره کـې کـار اخيسـتل شـوی، چـې مـوږ يـې د غـارونو دوره بولـو او لکـه څرنـګه، چـې پـه تـاريخي دورو کـې هـم ورځنـې کـار اخيسـتل شـوی نـو هـمدا وجـه ده، چـې د تيـرو د دورې د ژونـد نـښې نښانـې يې پـاتې شـوي نـه دي.

فيرمسـرويس امريکـايي د همغـه پـلاوي رئيـس، چـې ورانـدې يـې مـا يادونـه وکـړه پـه همدغـه ۱۹۵۱ز کـال کـې د پنجوايـي لـه غونـډيو څخـه پـه يـوه غونـډۍ کـې چـې ((مراسـي غونـډۍ)) يـې بولـي لنـډې کيندنـې وکـړې او ويـې ويـل، چـې پنجوايـي د لرغونتيـا د تثبيـت لـه نظـره ډېر ارزښت لـري، ځکـه چـې لـه دې غونـډۍ نـه د لومړي ځل لپـاره لـه پخـې خټـې د مـور ربـه النـوع (مـع بـانو يـا الهـه مجسمې پـه لاس راغلـې.

لکـه څنـګه، چـې ټول پوهـېږو، چـې دا الـهې د اولـې تيـك پـه ۹ مـه دوره يـا د تيـږې پـه نـوې دوره کـې د ټولـې پخوانـۍ دنيـا د قـبرس او بـهر روم لـه سـواحلو نـه نيولـې تـر هنـد او چيـن پـورې مشـهورې وې او د سـند لـه سـيمې (موهنجوديـرو) او (هـړپـه) او بـالاخره د کندهـار لـه شـمال غـرب د (منـډيګك) لـه غونـډۍ نـه يـې بيلـګې پـه لاس راغلـې. پـه هـر حـال ويلـی شـوو چـې هغـه خلـك چې لـه مـودو راهيسـې د پنجوايـي د غرونـو پـه غـارونو کـې اوسـېدل بـالاخره لـه غـارونو نـه د غرونـو لمنـو تـه راښکتـه شـوي او د ارغنداو کيـڼ پلـو تـه پـه غـاړو څنـډو کـې پـه بـزګرۍ بوخـت شـوي دي او پنجوايـي يـې يـو اسـتوګنځی و او د

بزرګري، کسب او کار به يې هلته کاوه، پنجوايي د هغو اوسېدونکيو له وختـه، چې ۵زره کاله وړاندې پيل کېږي تراوسه پورې يوه حاصلخېزه سيمه ده.

د ((اشوکا)) د ډېرليک کشف په اوسني کندهار کې د چهل زينې په ګاونډ کې، چې له پنجوايي نه ډېره فاصله نه لري، رابښيي چې د ذريمې مخزيږدي پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې پرتې دي، اباد و او خلك به پکې اوسېدل او دارغنداوکيڼ پلو غاړو کې له ابادو سيمو څخه يو همدغه ځای و.

دموريا پاچا يا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له نـښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندريه ارا کوزی او يا کېدای شي د يونانيانو يو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د (رخد) يا (رخج) نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوايي هم ياد شوی دی او دا يو بشپړ طبيعي کار دی، ځکه چې پنجوايي د (رخج) له ډېرو مهمو کوچنيو کليو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقويم البلدان کې پنجوايي په دوه بڼو (پنجوان) او پنجوايي ياد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سيمه له سجستان (سيستان) سره څېرمه ګڼي او پنجوايي د هغو له ښارونو څخه يو ښار ګڼي. همدارنګه له پنجوايي نه د هغولويو او وړو لارو تاکنه، چې د (بست) او (غزني) پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سيمو او ځايونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا يادونه کوو، چې د افغانستان سويلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادۍ پر لور تلله ډېر ارزښت يې درلود، چې متاسفانه تراوسه يې موږ د هغې رښتينې اهميت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

۲/۴/۱۳۳۷

PROPERTY OF ACKU 10838

شمشیر غار

له کلو راپد یخوا طبیعي غارونو د پلټنې لپاره د یو شمیر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبیعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانګړې توګه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوګنځایونه او پناه ځایونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځایونو کې د زړو کیسو له مخې غارونه د خارق الطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځایونه وو، په همدې خاطر ډېرو کیسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتیا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبیعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعیت ټاکل یوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرایطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په یوه دوره کې د انسانانو استوګنځایونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نښان لرونکي ګرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرګند مثال يې همدغه ((شمشېر غار)) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غار د سمنګان په شمال کې د (هيبک) يا (ايبک) يا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.

شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ ميلې لويديځ- سويل لويديځ او د پنجوايي د کلي په ۳ ميلې کې شمال- شمال ختيځ ته واقع دی او ورته ډېر نژدې کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو د رود خاني شرقي غاړې ته پروت دی

شمشېر غار د عمومي جغرافيايي موقعيت له مخې د افغانستان د سويل لويديځ ته ديوې دښتي سيمې په څنډه کې، چې (ريګستان) يې بولي واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقريبا د ۳۰ ميلو په واټن د پنجوايي جنوب لويديځ پلو ته د ارغنداو رودخاني ته لوېږي. د کندهار د غرنۍ کاريزي ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بيلونکی حد دی. دا نيمه دښتې او شګلنه دښته په حقيقت کې د هغې پراخې ځمکې يوه برخه ده، چې د (تار) يا سند دښتې د هند او د پاکستان له لويديځ نه پيل شوې او د افغانستان له سويل لوديځو سيمو نه تېرېږي او د ايران کويرلوط هم په برکې نيسي دا دښته په پخوانيو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بيابان نه و تر يو حده د استوګنې وړ او په ځينو برخو کې يې ابادۍ درلودلې.

شمشېر غار د پنجوايي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د ارغنداو له غاړو نه تقريبا ۱۰۰ متره جګوالی لري همدا راز د غره له بېخ نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقيقې وخت نيسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانګړې توګه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځايونه پکې څرګندېږي. د لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلنوالی يې په دوه مختلفو برخو کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی يې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر تنګ دی ۲مترو ته رسېږي.

دويم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی يې د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په اوږدوالي دريم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لويې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنګه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنګه ده، چې په مشکله پکې تګ راتګ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارک د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هئیت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکني پوړ کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترې نه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووایو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووایو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژۍ له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱ـ لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه تیکرونه، چې د تاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرګندونه کوي.

۲ـ دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د تیکر رنګه ټوټې او د تیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنګ ته ورته وې دا دوره راپېژني هغه د اوسپنې درې کنجه جوړې شوې وې چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي). قومونو پورې اړه لري هم له دې پوړ نه پیدا شوي دي.

۳ـ دریمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پوزې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د تیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په تاکنه کې هیڅ شک منځ ته نه راوړي.

۴_ لومړۍ اسلامي دوره: لـه ۷۰۰ څخـه ۱۲۲۲ میلادي کـال پـورې:
د سلجوقیانو د عصر یـو شمېر مخصوص تیکري رابښیي، چې شمشـېر غـار د مغلـو تـر دورې پـورې د خلکـو د اوسېدو ځای و او پـه وروسـتنیو دورو کـې پـه پرلـه پسـې ډول هلتـه خلـك نـه دي اوسـېدلي او داسـې نـښې نښانـې هـم نـه شـته، چې د وروسـتیو وختونـو ښکـارندویې وکړي. د تیکـر لعـاب داره رنـګه انځورګري شـوې پـارچې، چې هغـه پـه ځانـګړې تـوګه د اسـلامي دور کـېدی شـي څرګنـدوي، چې د اسـلامي دورې پـه لومړۍ پـېړۍ کـې هـم شمشـېر غـار د خلکـو د اوسېدو ځای و، پـه شمشـېر غـار کـې د یـو شـمېر شـین رنـګه تیکـرو شته والی، چې هغـه د مغلـو تـر هجـوم وړانـدې د غلغلـي پـه ښار کـې هـم لیـدل شـوي د پورتنۍ نظریـې پـه رښتینولۍ کـې مرسـته کـوي.
لـه همـدې امله شمشـېر غـار د مسـیح لـه پیـل نـه تـر ۱۲۲۲ کـال پـورې ۱۴ یـا ۱۵ پـېړۍ دخلکـو د اوسـېدلو ځای و او د کندهـار د ښار ترخـوا د یـو تـاریخي غـار پـه تـوګه (د نـښو نښانـو لـه مخـې) هلتـه د خلکـو ژونـد د افغانسـتان د تـاریخ د مختلفـو دورو د کوشـانیانوله لومـړۍ دورې څخـه د مغلو تر وروستۍ دورې پـورې راپېژني.

۴/۱۱/۱۳۳۷

اریایي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

یو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دویمه نیمایي کې وشوې د ګڼ کور کشف دی، چې یو شمېر اریایي قبایل په تېره هغه، چې په لرغونو دوروکې په هند، ایران او نورو ګاونډیو هېوادونو کې تیت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د یوې کورنۍ د غړو په شان یو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د یو مرکز موندنې نسبت ځکه کولی شو، چې پردغه کال یو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکیتیل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته یې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نیولو وروسته د اوېستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتیجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې یعنې (زند) او په هند کې د پخواني سنسکرېټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم یو تن فرانسوي پوه، چې د (کوروډو) په نوم شهرت لري یو مکتوب یې د فرانسې د ادبیاتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډیمۍ ته ولیکه او د لومړي

ځل لپاره یې د سنسکریټ، یوناني او لاتیني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوښتا د ژبارنې او څرنګوالي او له سنسکریټ سره یې د ژبې د ورته والي یو پلو ته او د اروپایي پخوانیو ژبو له یوناني، لاتیني او بیا یې له هندي سنسکریټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجیبه غږ پورته کړ، چې په پای کې یې یوه بې ساري او حیرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپایي پوهان، چې د اسیا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرویلیم جونز انګریز له خوا (د بنګال اسیایي شاهي انجمن) یوه ټولنه په کلکته کې تاسیس شوې وه، چې د تاریخي څېړنو په لړ کې یې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي. پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن موسس، چې ډېر کلونه یې د ریاست دنده پر غاړه درلوده د یوې وینا په ترڅ کې څرګنده کړه، چې د سنسکریټ، یوناني ژبو، لاتیني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختیزو او لویدیزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بیانیې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پیل کې په علمي دلایلو (فیلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخا شته او کومه نتیجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسکریټ، زند، یوناني، لاتیني، جرمني او سلتي ژبو ویونکي یو د بل خپلوان دي او لکه د یو کور د غړو په شان، چې یو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم یو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن یا اریایي قومونو د ګډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بیا یې پدې برخه کې بېلا بېلې نظریې ورکړې چې دلته د هغو نظریو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شك نه شته، چې د دې اریایي ګډ کور په باب د لویو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظریې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه یو له بل نه لرې پرتې سیمې له مرکزي اسیا او د قطب شمال له نژدې سیمو څخه نیولې د خزر تر غاړو، د قفقاز غرونو او د دانیوب او بالکان تر څنډو او نورو ځایونو کې پرتې وې، چې هره یوه نظریه په دلایلو ولاړه ده. که څېرته د دې ګډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو یعنې د

هغو خلکو د کور په پلتنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې ځان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي قبایلو د ګډ کور پلتنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر ورلنډ شو، ځکه چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطورې، حماسي ادبیات او نور ډېر مشترک ځیزونه لري او سربېره پردې (ویدي) او (اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو ګډه مبداء سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شک نه شته، چې د افغانستان خاوره د دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شک نه شته، چې همدا اوس کم ترکم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د غرونو په بېلو بېلو ځانګو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسکرېټ اویستایي ژبو پورې اړوندې او نښلي او حتی داسې لهجې هم شته، چې تقریباً په مساوي ډول له واړو شاخونو سره ژبنی پېوستون لري.

نو لکه څرنګه، چې ((مکس مولر)) فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلو ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې په پوره او پراخه مانا وایو د سر دریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه هغه ځای دی، چې کولای شو دسنسکرېټ او زند د ژبني ورته والي له نظره د هغې ډلې قبایلو شریک کور مبدا یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند او ایران کې خواره شوي دي.

۴/۷/۱۳۳۷

ویدي سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یا له ۲۰۰۰ نه پورته هم لاړ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې ګورو، چې د بشر په خاطرکې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښیي،خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د څرګندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاریخ زمانه وایي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود څرګند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لاخط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولې. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطورې، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یي دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالي سره پکې نغښتی دی.

دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدي سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظومو ځخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي شو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکریتکې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الانواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لړۍ درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرګنۍ د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو راښکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللي او (سپیته سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي تربن)) نوم، چې په ویدي سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووایو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلو ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي :" ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا اوکوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتې (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزې." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروټ) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وایي:

" ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه ځه، مه پرېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلو ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند دسیمې ښۍ خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولیدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، درویش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سیمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نیسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د (ګوماتي) یعنې د (ګومل) د سیند یادونه هم شوې (ګوماتي) او (کرومو) یعنې ګومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل) (کرم) او (ګومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندرې ویلې دي. همدارنګه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالانو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې راښيي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تریشتاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچني مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراویتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي. چې ویدي سندرو له بېلا بېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آریـــان اویجه

یـو لـه ډېرو مـهمو مسـایلو څخـه چې ټولـه اریـایي ټولنـه، هنـدي او ایرانـي ټولنـه او پـه عمومـي ډول هنـدي او اروپـایي ټولنـه ډېره ځانـګړې دلچسـپي ورسـره لـري اریـایي پـالنځی (روزنتـون) یـا زانـګو ده. آریـایي زانـګو یـا استوګن ځای هغـه موضوع ده، چې لـه کلونـو کلونـو راهیسـې یـې د ختیـځ او لویدیـځ د ډېرو پوهـانوپاملرنـه ځانتـه راارولـې ده او د هغـې پـه بـاره کـې بېلا بېل موضوعـات منځ تـه راغلي.

تـر هـرڅه لومړی بـاید دا څرګنـده شـي، چـې اریـایي اسـتوګن ځای یـا زانـګو څه شې دی؟ ځکـه چـې هنـد او اروپـایي قومونـو د یـوې سترې بشـري ټولنـې پـه تـوګه د تـاریخ پـه اوږدو کـې تـر پـېدا ښېنت او پراختیـا وروستـه مختلـف مرکزونـه درلـودل، چـې لـرېتر لـره یـې یـو د (لومړنـۍ زانـګو) او پـاتې نـور یې د سترو ځانـګو پـه تـوګه ګڼلای شو.

د هنـد او اروپـایي قومونـو د لومړۍ زانـګو یـا ټاټوبـي پـه اړه د ختیـځ او لویدیـځ د یـو شـمېر پوهـانو ترمنـځ د نظـر اختلافـات او د یـو شـمېر نـورو ترمنـځ د نظـر یووالـی شـته دی، دا زانـګو لـه مرکـزي آسـیا نـه نیولـې د خـذر تـر جنـوب، بالقـان او د دانیـوب ترسیمې پـورې مختلـف ځایونـه ټاکلي، چـې دلتـه یـې یادونـه لـه دې مقـالې نـه دبـاندې ده.

د استوګن ځایونو لـه سترو ځانګو نـه یوه همـدا د اریـایي ټولنـې ځانـګـه ده چې د هند و ایرانـي) پـه شـهادت یـې نومـوړی د (آریـنا) یـا (ایریـا) پـه نـوم یـادول او ډېر پـه افغانسـتـان، هنـد او ایـران کـې تیتـې شـوي دي، چـې پـه اویستا کې دغه د اریـایي قومونو استوګن ځای (آریاناویجـه) یـاد شـوی دی.
پـه بـل عبـارت پـه (وندیداد) کې د اوستا لـه ډلې نـه اویسـتـایي لومـړۍ قطعـه ځمکـه د اریـایي میمـون لـه ۱۶ قطعـو ځمکـو نـه یـوه همـدا ده، چـې (آریانـا ویجه یـا آریـا نم ویجـو) ورتـه وایـي. پوهـانو د آریانـا ویجـه د قلمرو د ټاکنې پـه بـاب ډېرې څېړنـې وکړې او بېلا بېل نظریـات یـې وړانـدې کـړل، خـو پـه غـالب ګومـان، چـې د دې ځمکـې د سـهي موقعیـت د ټاکنـې وسیله پخپلـه اویسـتا ده،ځکـه چې د شپاړس ګونو خـاورو د ترتیـب او هغـو اشـارو لـه مخـې، چـې د اویستا پـه بندونو کې ورتـه شوي، داسې څرګند ېږي، چـې (آریاناویجـه) هغـه قطعـه ځمکـه وه، چـې نسبتاً لـوړه او لـه ځینو رودخـانو سره نښتـې، چـې نـوم او نښان یې د یو شمېر ځانګړنـو سره موجـود دی، نـو د دې مطـالبو پـه پـام کې نیولو سـره کولی شـو، چـې دا قطعـه ځمکـه د اکسـوس (آمـو دریـا) درو د سرچینې تـه نژدې او یا داسې ووایـو، چـې د اکسوس، ایکزارت یـا امـو سینـد او سردریا ترمنځ د فرغاني پـه سیمه کې تثبیت کړو.
د اویستا پـه یـو جـز (وندیداد) کـې د (آریانـاویجو) موقعیـت د (وانوهـي دیتیـا) او بـل (وانګوهـي) چـې دا د ژبـو پـېژندونکیـو او پخوانـي جغرافیـه پـېژندونکیـو د څېړنـې لـه مخـې د ((یتیـا)) پـه اصـل کـې د سـیند نـوم و او همدارنـګه یـې (وانګوهـي) قـانون او (داد) ترجمـه کـړی، هغـه نـوم چـې د دې دواړو کلمو لـه ترکیـب نـه جوړ شـوی داسې مانـا ورکـوي. د (دیتیـا) سـیند چـې لـه هغې خوا نـه قـانون، عـدل او انصـاف منـځ تـه راغلـی، چـې دا قـانون د زر تشـتري دیـن او د عـدل و انصـاف یـې د واکمنـو واکمنـ ي تعبیـر کـړې ده، چـې دا دواړه تعبیـره ډېر پـه ځای او حقیقـت تـه نـژدې دي، لکـه څرنـګه چـې د زرتشـتري دیـن، عـدل او انصـاف د آمـو سـیند تـه نژدې پـه بلـخ کـې د واکمنـو لـه خـوا منځ تـه راغلـی پـه همـدې وجـه څرګنـدېږي، چـې (آریاناویجـه) د آمـو د سیند غـاړو څنډو تـه ډېر واټن نـه لـري.
یـو تـن بنداهـش د یـو لـړ غرونـو لکـه د کـودو راس غـر او یـو شـمېر سیندونه چې لـه آریاناویجـه څخـه تېریـدل لکـه (دایـي تیـك) او (دراګا) نومونـه اخیسـتل. همـداراز بنداهـش د (دایـي تیـك) د سـیند پـه بـاب وایـي، چـې دا

سیند له (ایران وج) نه راغلی او د غرنیو سیمو له منځ نه تېرېږي. وړاندې وایي، چې د (درګاه) رودخانه په آریانا ویجو کې ده او د هغې پر غاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوګنه کوله.

د دې څرګندونو په اساس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) له خوا شوي ښکاره څرګندېږي، چې د امو سیند د رودخانې سیمه د (آریانا ویجه) د خاورې په تاکلو کې مهمه ونډه لري. که چېرته د دې دوه سیندونه په پام کې نیولو سره یوه ژوره کتنه وشي د (دیتیا) او (دراګاه) چې عبارت د (آمو له سیند) او (سردریا) څخه دي، نو په دې اساس کولی شو، چې د دوو یادو شو رودخانو ترمنځ اریایي لومړۍ قطعه ځمکه او د هغوی استوګن ځای (اریانا ویجه) په فرغانه کې وټاکو.

په دې کې شك نه شته، چې که چېرته یوازې په (دیتیا) یعنې آمو سیند باندې تکیه وشي د یادې شوې خاورې مرکز به لاډېر د دې رودخانې سیمې ته او حتی د کینې پلو غاړو ته د بکتریان په خاورو کې قرار ومومي، خو لکه څنګه چې دوه سیندونو د آریانا ویجه له خاورې سره نژدېوالی درلود او وروسته د لومړۍ ټوټې ځمکې څخه په ۱۵ نورو قطعو کې هم د آریایانو د حرکت او مهاجرت په ترتیب سره یادونه شوې ده. لکه (سغده) (مورو) (بخدي) او نور، چې عبارت ترې سغدیان د مرو سیمه او بلخ دي، نو د تحلیلي منطق له مخې ویلی شو، چې دا روزنتون یا زانګو او ټاټوبی له همغې (فرغانې) څخه عبارت دی.

د افغانستان په شمال کې د هندي او ایراني اریایي ټولنې استوګن ځای (اریان ویجه) له دې ټوټه ځمکې سره تل په تماس او ورته ډېره مساعده وه. همدارنګه په اریایي منابعو، داستانونو او اسطورو کې یې مهم نقش ښکاره او څرګند دی.

۱۷/۲ ۱۳۳۸

سوما - یا - هوما

اریایي خوندور او قوي شربت، چې بوټي یې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

یوه ډېره په زړه پورې موضوع، چې د اریایانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په ګڼو اړخونو لکه ټولنیزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووایو، چې د افغانستان له غرونو سره یې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه یو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ویدي) او (اویستایي) عصر اریایانو په یو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکیبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکیب یې په غره کې یو خودرویه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکیبونه یې په ډېره پیمانه شیدې او ګبینه وو. پورته یاد شوی بوټی ته یې اصلاً (سوما) ویلې، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلی، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ویدي) ژبې د (س) توری په اوېستا کې په (هـ) اوښتی، نو ویلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راټوکېږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوېستا کې یې یادونه شوې د افغانستان لپاره یو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوسنۍ په ډ برخه کې، چې (هوم یشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاینه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه يې داسې څرګندېږي، چې د (سوما) يا (هوما) بوټى د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانګړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د ګوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شين کېږي. له دې سره سره د ويدې سندرو له يادونو او په اوېستا کې تر ليکلو وروسته دې نتيجه ته رسېږو. هغه وخت چې اريايان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه يې يو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي يې د افغانستان په منځنيو غرونو کې موندل او د هغې له ځانګړې خاصيت نه يې خبر وو، چې د شيدو او ګبينه تر ګډېدلو وروسته يې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اريايي ټولنې (هند و ارياني) د ټاټوبي د څرګندولو لپاره يې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې يې د اريايانو د اوسېدلو له دلايلو څخه يو همدغه د سوما يا هوما د ګياه موجوديت دى. په دې کې شک نه شته لکه څنګه چې د سوما شراب اريايانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عين حال کې د مستۍ او نشې سبب هم ګرځېدل.

اريايي شاعرانو يا (ريشې) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جينکو په ګوتو د هغه بوټي شکول او په لويو او هوارو کاڼو يې د هغې شيره ايستل ښودلي، د شيرې صافول يې د پسونو له وړيو جوړې ټوټې نه او بيا يې په پخو ختينو لوښو کې تر اچولو وروسته اوبه، شيدې او ګبينه ورسره ګډ کړي، چې دا بيان هغوى په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړى دى.

معمولا به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ويلو د سوما ښوټي ټولول، د ويدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بخښونکى بوټى له ځوان غوايي (سخوندر) سره ورته باله او بيا د هغې شيره يې له اوبو سره د ګډولو پر مهال د ځوان غوايي په چمن کې د ورګډېدلو سره تشبيه کوله، کله چې به يې سوما له شيدو او ګبينه سره ګډ کړ، نو يو ډول زېړه، شيره يې يا سپوږمۍ ته ورته رنګ به يې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به يې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبيهاتي انداز کې يې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت لـه څکلو نـه بـه يې د خوړ او ارزښتمند ژوند انتظار کاوه او لـه همدې املـه يې هغـه د (ارتيـا) يـا تـل پـاتې خوشالۍ پـه نـوم يـاداوه او داسې تصور يـې کـاوه، چې د دې پـه څکلـو بـه د خيـال پـه حـال کـې د ياما يـا (جمشيد) ترخـوا رسېږي، جام وجم چې څومره زمـوږ پـه ادبيـاتو کـې شـهرت لـري هغومره يې تر تـاريخ دمخـه دوره کـې زمـوږ پـه ذهنيـت، زړو اوافکـارو فکر مندي او زمـوږ پرچاپېريـال يـې اغېز درلـود. د همدې لرغونتيا لـه مخې څو زره کالـه کېږي، چې (جام) و (جم) پـه خپلـو کـې پېوست او دواړو نومونـو زمـوږ د زرګونـو کلـو تـاريخ نيولـی او خونـدي کـړی دی.

پـه ځينـو ويـدي سـندرو کـې يې ((سـوما)) د سـپوږمۍ پـه مانـا هـم راوستی او داسې فکر يې کـاوه، چې سـپوږمۍ اصلا لـه شيدو نـه ډك يـو لـوښی دی او پـه همدې خـاطر ډيـره سـپينه رڼا لـري. ارياـيـانو تصـور کـاوه، چې د ځمکـې خلکـو د خـوښۍ د محفـل پـه څېر پـه اسـمانونو کـې هـم د نورانـي زراتـو او ستورو لـه خـوا محفلونـه جوړېږي او د هغـوی پـه عقيـده د سـپوږمۍ پـه کـراره، کـراره د وړکتـوب وجـه دا وه، چې لـه اسماني لويـې کاسـې نـه د سـوما مشروب څښل کېدل يـا خـوړل کېدل تـرڅو د کاسـې ځنډه، چې د سـپوږمۍ نـرۍ دوره وي هـم لـه سترګو پنـاه کېدلـه او بيـا بـه لمـر د سـاقي نقش غـوره کړ او بيا بـه يې لويـه اسماني کاسـه لـه سومانه ډکـه کـړه.

پـه هـر حـال د ويـدي سـندرو پـه مجموعـه کـې د سـوما پـه نـوم سـندره او د اوېسـتا پـه پښـتونوکې د (هومـا) پـه نامـه يـوه پښـتي موجـوده ده او دا د اريايـانو پـه پخوانيـو افکـارو کـې د هغـې ژوره اغېزه څرګنـدوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونـو اريايـانو دا بـوټی او دا خوشـالونکی او خونـدور مشروب پېژانـده او د دې بـوټي د پـېدا کېدلـو منبـع او د شـين کېدلـو ځای د تولـو د وينـاو لـه مخې د افغانسـتان غرونـه وو او لکـه څرنګه چې پـه دې غرنيـو سـيمو کـې شـيدې او ګبينـه ډېر و او دي، نـو څکـه د دې مشـروب جوړول د افغانستان پـه غرونـو کـې د اوسېدونکيو اريايـانو پـه منځ کـې ډېر دود و او تـل بـه يـې جوړاوه.

۶/۲/۱۳۳۸

د مينې يوه لرغونې تاريخي کيسه

((زرياد ريس)) او ((اوداتيس))

د افغانستان ادبيات له لرغونيو زمانو راپدېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، يو حماسي اوبله د مينې يا عشقي. د افغانستان د ادبياتو تاريخ د (ويدي) له لرغونې زمانې راپدېخوا، چې اريايانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پيل کړى وروسته تر هغې يې په سلګونو او زرګونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنګه، چې اولسي ادب پر ليکلي ادب لرغونتيا او لوړوالى درلود، نو ځکه د کلونو په اوږدو کې يو شمېر جنګي، حماسي او عشقي سندرې د عاميانه شعرونو په بڼه او تصنيفونو په څېر لکه د غږ انګازه (انګى) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر موږ رارسېدلي دي. په هغه مرحله کې، چې اريايانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مينه پال او خيال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنګي يې لکه د يوې درنې تېرې او يا له يو دروند ګرز سره، چې د انسان په سر ولړېږي، ورته باله. په اريايي سندرو کې د مينې کيسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاريخي پېښو صحنې په څو ښکليو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې يوه د دوه مينو کيسه ده، چې يو يې زرياد ريس او بله واداتيس نومېږي، لومړى يې يو قوي او د ښکلي اندام لرونکى ځوان، دويمه ښکلې او ښايسته پېغله وه، چې د هغو د مينې د کيسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) د څلورمې مخزیږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

باید هېر نه کړو، چې د دې دوه مینو نومونه تر زیږدي څلور پېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دي تللي، لکه څرنګه، چې په ویدي سندرو کې (اوداتیس) د یوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادۍ کې یاده شوې او همدارنګه د (زریادریس) نوم د (زریران) په بڼه په اوېستا کې راغلی، د (یاتکارززیران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلویك) یا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قیقي بلخي د هغوی خاطره په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشریفاتو رئیس (فارس مي تن لن) لیکي، چې د قوي ځوان او ښکلې پېغلې (زریادریس) او (روداتیس) چې دا پېغله د ساس د قبیلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مینې کیسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زریادریس) او (اوداتیس) دواړو یو بل په خوب کې لیدلي و او یو په بل مین شوي وو او د سوزونکې مینې په لرلو یو د بل د پیدا کولو هڅه او لټه یې کوله. ډېره موده وکړېدل یو بل یې ولټول، خو سره ویې نه لیدل تردې پورې، چې (زریادریس) هغه ښکلې څېره چې په خوب یې لیدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالۍ په یوه غونډه کې په یو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې یې اغوستې وې خپل مطلوب ولید.

فارس د تشریفاتو رئیس لیکي، چې د (زریادریس) او (اوداتیس) د مینې کیسه په اسیایي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصویرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي ماڼۍ په دیوالونو او همداراز کولی شو په کورونو کې پیدا کړو. (فارس) د تشریفاتو رئیس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوبمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلی داستان یې اورېدلی و، له دې څخه څرګندېږي، چې د پخوانۍ دورې (ویدي) د مینې د کیسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کیسې یې د خلکو په ژبو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاريخي دورو له کيسو رزمي او عشقي کيسو سره اشنايي لري، پخپله پوهېږي، چې د يو شمېر داستانونو پيل لکه (خسرو او شيرين) (ويس او رامين) (ليلی و مجنون) او نور څومره د تاريخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي کيسې ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوېستايي او ويدي دورونو کې او بيا تر هغې وروسته دې هم د لرغونتيا له مخې تر تاريخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقيقي او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بيا يې د نظم په بڼه ويلي د اوېستا او همدارنګه په ويدي سندرو کې يې، چې تړې يادونه کړې هغه عشقي کيسې هم ډېره لرغونتيا لري او هغه څه، چې يونانيانو د دريمې او څلورمې مخزيږدې پېړۍ په اوږدو کې اورېدلي دي، کولای شو دا د هغو کيسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانيو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ويل شوي دي، چې (اوداتيس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده. (کيدا ای شي)

ساس يا ساك قبيله عبارت له اسکايانو څخه وه، چې له مرکزي اسيا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبير کوو، چې (زريادريس) د بلخ شهزاده دی دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د څوان بلخي او د سکايانو د پاچا لور ډېرې مينې دومره شهرت پيدا کړی وي.

لکه څرنګه، چې د باختريانو جنګونه له تورانيانو سره او اسمايان د هغوی پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبياتو کې ستره پانګه لري او هيڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مينې په نړۍ کې هم يو باختري ځوان له يوې اسکايي شهزادګۍ سره مينه کړې وي او د مينې او عشق داستان يې لکه په کوم ډول، چې وويل شو منځ ته راغلی وي.

۲/۲/۱۳۳۸

د افغانستان موسیقي

د بشر د لطیفو او ښکلیو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متظرفه صنایعو د بېلا بېلو څانګو په بڼه منځ ته راغلي (موسیقي) ده، چې د شعر، انځورګرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پرعکس وزن او قافیې قلم او رنګ، خښتو او ډبرې ته اړتیا نه لري او د ژوند د خوشالیو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حېوان او الوتونکیو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسیقي تر شعر او موزونه وینا لومړۍ وګڼو، څکه امیر خسرو بلخي دهلوي موسیقي ناوې او شعر د هغې زیور ګڼي او ښکلې ناوې بیا ګاڼې ته هم اړتیا نه لري.

سره له دې، چې د موسیقۍ غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حېواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو یعنې شعر له موسیقۍ سره، موسیقي یې له یوې بې مانا نغمې څخه یوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسیقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسیقۍ په پرده کې د بشري ذهنیت د مدنیت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاریخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاریخي پیل لري، چې زموږ د هېواد او ګاونډیو هېوادونو د موسیقۍ بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنګه چې افغانستان د ژبو، دینونو او د (هند او اریاني او مرکزي اسیا) ټولنې فرهنګي مرکز بلل کېږي، نو بیا داسې هم ویلی شو، چې (اریایي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بیا یې پراختیا او پرمختیا وموندله، نو بیا ((اریایي

موسیقي)) هم همداسې دروګنه او دا موسیقي د ((باختر موسیقی)) په نوم یادولی شو، چې د هغو د پاینبت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس یې په کلاګانو د غرونو په لمنو او د سپین غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اریاي باختري موسیقي د هندي، ایراني او مرکزي اسیا د موسیقی پیل یا بنسټ دی، دې موسیقي خپله لومړی او ابتدایي بڼه(عبادتي موسیقی) او یا (مذهبي موسیقي) وه او له سندرو سره یې د اریایانو په کورونو کې پرمختیا کړې او بیا له مهاجرو سره، چې هند او ایران ته تللي لېږدېدلې ده. دې موسیقی د(ویدي) په وخت کې یوه بڼه درلوده او بیا یې په اوېستایي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسیقی لومړی رنګ او تاثیر په هند او ایران کې د نویو ښوونځیو لپاره لاره پرانستله. (ویدي) سندرو د یاما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اریایي واکمنو لومړی پاچا پېژندل شوی د موسیقی په بڼه او (ګاتونه) چې بل شکل یې (کات) او (ګات) دی، چې د موسیقی د یوې پردې مانا یې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسیقی کې د پړاوونو د بدلون څرګندویې کوي.

د ډنمارك د بشر پېژندنې د هئیت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانیانو کې چې د هندوکش د اریایانو وارثین دي یو ډول (ګیتار) له یو ځانګړي غږ سره شته، چې لرغونتوب یې له څلورو زرو کالو څخه اوړي او یو چینایي داستان هم د دې څرګندوی دی، چې یو نیم زر کاله وړاندې تر میلاد یوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چین ته راوړل شوه دا نظریات څرګندوي، چې باختر د یو مرکزیت په حیث د موسیقی د یو مهم ښوونځي په حیث د اسیا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثیر که هغه په هند او ایران کې وي او که په چین یا مرکزي اسیا کې ثابت او څرګند حقیقت دی.

د باختر مذهبي یا عبادتي موسیقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مګر په ایران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسیقی ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اریایي مذهبي موسیقي (حماسي موسیقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه.

په افغانستان کې د یونانیانو تر یرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ یې زموږ موسیقي ته (د ډراماتیکي موسیقی) بڼه ورکړه او له

نڅا سره د ګډې موسيقۍ بنسټ يې کېښود، چې هغې ته (کونسرت بالت) وايي لکه چې د هغې موسيقۍ ځينې برخې د کوشانيانو د وخت مجسمه جوړونکيو هم ساتلي وي.

د بودايي دين له خپرېدو او د کوشاني ځواکمنې امپراتورۍ تر رامنځ ته کېدو وروسته په ځانګړې توګه په درېيو لومړيو پېړيو کې، چې د کوشانيانو د فتوحاتو لمن تر هند او مرکزي اسيا پورې وغځېدله، نو موسيقۍ درې ځانګړې خواوې پېدا کړې:

الف : درباري موسيقي

ب : مذهبي موسيقي

ج : ولسي موسيقي

په دې درې واړو مذهبي او نورو بودايي موسيقيو، چې ارام او نرم روح يې درلود د بودايي دين له خپرېدو سره يې عموميت پېدا کړ او په ډله ايزه بڼه ساز او اواز ډېر شو او خلک يې د يوې داسې ګوشه ګيرۍ خوا ته رابنکل، چې د کنيشکا امپراتوري وويرېده، چې مبادا دا خلک ټول تارک دنيا نه شي، چې بالاخره به له کور او ژوند نه لاس ومينځي، په نتيجه کې د پټو عکس العملونو او د شهزاد ګانو له خوا د ساساني ايران موسيقۍ ته نژدې ورته، چې درباري بڼه يې درلوده. همدارنګه هنري ارامه مذهبي موسيقي، د افغانستان درباري موسيقي او ولسي موسيقي يې هيجاني بڼه ځانته غوره کړه او د (بالقونو د کنسرت) ډېرې ډلې جوړې شوې.

د اسلامي دورې په پيل کې درباري موسيقي تقريبا له منځه تللې ده، خو کليوالــه يعنــې (فولــک ســانګ) موسيقي پــه يــو هيجاني روح ژوندۍ او باقي پاتې شوه.

همغه شان، چې اسلامي نويو ادبياتو په لومړيو درې څلورو هجري پېړيو کې ورو، ورو نوې او تازه بڼه پېدا کړه، موسيقۍ هم ورسره په خپله ولسي بڼه ژوندۍ شوه او بيا يې ورو، ورو دربارونو ته لاره وموندله.

د غزنويانو له پرتم نه په ډکه دوره ۵-۶ هجري پېړۍ کې چې له ۱۱-۱۲ مسيحي پېړۍ سره برابره ده بيا د (رزم) او (بزم) د روح له ژوندي کېدو سره حماسي او بزمي موسيقي د عاميانه يا کليوالې موسيقۍ تر څنګ راژوندۍ شوه مطرب غږونکي رامشګر او نڅاکوونکي د چنګ او بانګ غږ له ډول او سلطاني سرني سره پورته کړ او د نڅا له خوږلنې نه ډک غږ د

شاهي ودانۍ له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماورالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غږونه مخصوصا د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افاقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجه الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمينه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنګونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنګه يو شمېر هندي اهنګونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مګر زموږ کليوالۍ موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځای پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مګر په افغانستان کې يې له کلويو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غرنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومدي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له مقابلو تاثيراتو سره، چې د ګاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

۷/۹/۱۳۳۹

پاراداتا یا پیشدادیان

۱ د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځینو برخو زرېښت او د لرغونتوب نښې د هغوی لرغوني نسل دی، چې د لرغوني زمانې وخت یې تاریخ نه شي مشخص کولی، مگر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بېلابېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې یې ډېرې مشهورې دي.
سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېثه وړوکی دی، مگر د هغه ژور تړون له مخې، چې له اریایي قبیلې او نژاد سره یې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لړلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانګړتیا لري.
اریایي ټولنه لا په هغه وخت کې، چې هندي او ایراني څانګې تر نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنگه د هندوکش په شمال کې، د امو سیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او امو سیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اریانم ویګو) کې یا (اریاناویجه) یا (اران وج) چې د ټولو مشترک زېږن ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم یې یادې کړو.
د هند و اریاني ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پړاوو ټاکل له شکونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو ګډو اریایي نیکونو هغه وخت، چې یې لا هجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سیند په سیمه او یا یې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختر کې اوسېدل او د نیمه مالدارۍ او نیمه بزګرۍ په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پورې زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدي او اوېستایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پېدا ښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دی پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سینذونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له ځېلمې د دې پاچاهانو نمونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پېدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي ځرګندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین همغه پخوانی (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دی تللی، ځکه په هغو دورو کې چې اوېستا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بېرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبیله (پاراداتا) عبارت و له:

۱ـ هوشیانغا ۲ـ ثخمه او روپا ۳ـ (یما) یا (یاما) ۴ـ تریتونا او نوز، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ ترې خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱ـ هوشنګ ۲ـ ظهواث ۳ـ جم یا جمشید ۴ـ فریدون او نور.

په دې کې شک نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زمانې سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیک) او (نه اولي تیک) دورې یعنې د تیږې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلو ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان که د اوښتا د پښتونو هغې سلسلې ته، چې د (پاراداتا) له پاچاهانو څخه بحث کوي په غور سره وګوري د کلماتو له منځ او طرز تفکر څخه د يوې بشري ټولنې ځانګړنې، د ژوند د اړتياوو پيدا کول، د ښار نشينۍ، د کښت او کروندګرۍ او د مملکت دارۍ د يوې دورې پيل کتلای شي.

وبه ويني، چې خلك تازه پر ځمکو ځای پرځای شوي د کلاګانو او کليو په جوړولو بوخت دي، په ځمکو کې شلغم شيندي او ونې کري او د ژوند ټولو ټولنيزو اړتياوو ته پاملرنه کوي، د ونو د ډولونو همداراز د څارويو او الوتونکيو په ډولونو او ښه کولو يوازې کوښښ نه کوي، بلکې پدې هم بوخت دي، چې خپله وينه، نژاد او تخم صاف، پاك او بې الايشه وساتي.

د (پاراداتا) يا (پيشداديانو) کورنۍ له څو پاچاهيو څخه جوړه وه، چې ښايي د واکمنۍ ټوله دوره به يې له سلو يا دوه سوو کلو څخه نه اوړي. مګر ټول پوهېږو، چې اسطورې په کومه اندازه لکه چې ما څرګندې کړې، د دې کورنۍ د هر يو پاچا لپاره پې څو سوه کاله او يا يو زر کاله د عمر اوږدوالی او يا د سلطنت د دورې نسبت ورکوي، چې دا پخپله د اريايانو او په ځانګړې توګه د باختري ټولنې د اريايانو په ډېر ښه صورت د ډېرو ښو افسانوي تخيلاتو په حقيقت ولاړ د ټولنيز بدلون پوړونه راښيي، چې کېدای شي څو زره کاله يې په برکې نيولي وي. دا چې د اوښتا د پښتونو څو لنډې پاڼې په حقيقت کې د تاريخ څو زره پاڼې دي، چې په فکر کولو، استدلال او منطق سره کولای شو (چې د دې هرې کلمې او هرې کرښې په شرح کې رسالې او غټ کتابونه يې په شرح او اجتماعي تحول د (هند او اريانې) ټولنې چې يو پلو ته دبحيره خذر سواحل او ايران دی او بل پلو ته زموږ د وطن د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځايه د هند خاورې ته تيت شوي وليکو تدوين او مطالعه يې کړو، نو کولای شو د ټولنيز بدلون د هرې کلمې او کرښې په شرحه کې يې غټ غټ کتابونه وليکو، همدغه د (هند او اريانې) ټولنې، چې يو پلو ته د بحيره خذر لرې او ايران پروت دی او بل پلو ته يې زموږ د غرونو په لمنو کې چې له هغه ځايه د هند خاورې ته خواره شوي ډېر څه ليکلای تدوين او مطالعه کولای شو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

یـــامـــا

د طالع د لمر زوی

(د اریایي ژوند د بدلوني د دورې یو ممثل)

سره له دې، چـې افغانسـتان د لرغونتیـا لـه مخـې ځو زره کلـن تـاریخ او تـر هغـه دمخـه دورو د مشـخص تـاریخ پـه لرلـو سـره ډېرې نـورې اوږدې دورې هـم لـري، چـې پـر هغـې یـې بـاید هـر اړخـیزې څېړنـې وشـي، دا ډېر د خـوښۍ ځای دی، چـې د دې هـېواد ډېرو لریـو، پخوانیـو او تـر تـاریخ دمخـه دورو مطالعـه هـم تـر ډېره حـده پـه هغـو منـابعو ولاړه ده، چـې ډېر ارزښت لـري.

پـه دې کـې شـک نـه شـته، چـې هـر هـېواد ترتـاریخ دمخـه د داسـتانونو او اسـطورو دورې لـري، مـګر پـه جرئت سـره ویلی شـو، چـې د افغانسـتان، ایـران او هنـد د اسـطورو، داسـتانونو او حماسـیو دورې ډېرې پراخـې او مسـتندې دي. د اسـلامي دورو ادبیـاتو، تـاریخ او کیسـو د (جـم) او (جمشـید) د نامـه څو څو ځلـه یادونـه کـړې. د اریـایي دوه لومړیـو منـابعو یعنـې (ویـدي) سـندرو او اوېسـتا کتـاب هغـوی د (یامـا) یـا (یمـا) پـه نـوم پېـژني او پـه حقیقـت کـې د ټولـې اسـلامي دورې معلومـات او منـابع لـه همدغـو دوه منـابعو څخـه سـرچینـه نیسي. ویـدي سـندرو هغـه د (یامـا) پـه نامـه او د اوېسـتا کتـاب هغـه د (یمـا) پـه نـوم یـاد کـړې. لومـړۍ منبـع د هغـه پـلار د ((ویواسـوات)) او دویمـې منبـع د

((ویوانګارا)) په نامه یاد کړې دی او هغه یې د (طالع لمر) ترجمه کړې اوپستا هغه (یما کشابته) او ویدا (یاماراجان) بللی، چې د دواړو مانا (یاما بادشاه) کېږي. یاما په اوپستا او ویدا کې د ځلېدونکي نور شپندونکي، نوراني، نوررکونکي او وړانګې لرونکي په مانا یاد شوی او جمشید د دوه ترکیبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانۍ سره افاده کوي.

د یاما په باره کې د (ویدا) او (اوپستا) د معلوماتو روح تقریبا یو شان دی که له جزویاتو څخه ورتېر شو داسې څرګندېږي، چې یاما لومړی رئیس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اریایي طبقې، چې دهند او اریانا ټولنې وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سیمې ته د دې ټولنې د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سیمه کې یې ځای په ځای کېدلو د هغه او د هغه د نیکونو او لمسیانو خاطرې په ډېره اندازه په (بخدي) یا (بلخ) کې سره غوټه شوې او د یو لړ بلخي پاچایانو سلسلې خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ویدي) لو (اوپستایي) متونو کې د تاریخي مدارجو د تثبیت له نظره وارد دي په اسانۍ سره پوهېږي، چې (یما) یا (یاما) د زردشت زماني او عصر په پرتله ډېره لرغونتیا درلوده. د زردشتي خلکو د خبرو له مفهوم او خدای ته یې له مناجاتو څخه په ډاګه څرګندېږي، چې د (یاما) دوره د زردشت له دورې ډېره پخوانۍ او لرغونې ده.

که د (وید) او (اوپستا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په اسانۍ سره څرګندېږي، چې (یاما) او د هغه عصر د دوه منابعو له نظره د اریایي یا بشري مدني تاریخ له لومړۍ عقلاني دورې سره سمون خوري. د اوپستا د مندرجاتو له مخې موږ ټول پوهېږو، چې څنګه (یاما) کرنې ته پاملرنه وکړه او همدارنګه د ونو د ډېرولو، ابیارۍ او د انسانانو د ښه نسل د ډېر والي لپاره مقررات او همدارنګه د مرغانو او حیواناتو د نژاد له پاره پاملرنه او د لومړي ځل لپاره یې د ابادۍ بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افاقي اړخ لري، چې په یوناځایې ډول د بشري دورې لومړۍ دورې او داجتماعي ژوند لپاره یې اخیستي ګامونه پکې ترسترګو کېږي او یا لږ تر لږه د اریایي ټولنې د ژوند نظامي خاطرې په فکر کې راځي.

د ((یاما)) د کارونو پیل او دهغه زماني د کارونو تفصیل په حقیقت کې د اریایي قبایلو د ژوند د لومړی دورې تاریخچه ده او منطق هم همداسې حکم کوي، چې باید (ویدي سندرې) او د (اوښتا) مندرجات، چې دواړه د اریایي دورې پخوانی اولومړنی منابع ګڼل کېږي، د دې ټولنې د ژوند د لومړیو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تاریخ په دورو کې د ډېرې پاملرنې وړ ده، چې (یاما) او د هغه دوره، چې هر څومره عمومي او افاقي اړخ ولري، نو بیا هم زموږ د هېواد په شمال د باختر په سیمه کې د بلخ له ښار سره بې اړیکیو نه ده، هغه صفات، چې نوموړی (یاما) یې لري د بلخ لومړنی پاچا یې شمېرو، ځکه چې هغه له ډېرو قدرمنو پاچاهانوڅخه چې بلخي پیشدادیان یې بولي دی او پیش دادیان همغه د (پاراداتا) کورنی یا قبیله ده، چې لغوي مانا یې کټ مټ (پیش دادیان) کېږي.

نو همغه (یاما) یا (یما) چې وروسته د اسلامي دورو په دري ادب کې یې د جمشید په نوم شهرت ترلاسه کړی او د ده مربوطه زمانه یوېلو افاقي او عمومي اړخ لري او له بل پلوه د ځانګړیو خصوصي اړخونو په لرلو سره زموږ خاورې او هېواد سره اړیکې پېدا کوي.

د (یاما) د وخت مطالعې د افغانستان، ایران او اریایي نړۍ د اسطوره یي دورو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري، چې که چېرته یې په جزیاتو لیکل وشي، نو ډېر پنډ کتابونه به ترې جوړ شي. په افغانستان، هند او ایران کې د اریایي تاریخ ټینګښت او خپرېدل په همدغه عصر او زمان پورې تړلي دي او ټول هندي،افغاني او ایراني ادبیات، رزمي او حماسي کیسې له همدغه لرغونیو اوسېدونکیو څخه الهام اخلي.

نو ویلی شو، چې د (یاما) د وخت او پخپله د (یاما) یا (جمشید) مطالعه تر تاریخ دمخه خلکو، د ژوندون د اریایي د لومړی دورې، د هند و اریانی ټولنې د بدلون پړاوونه سره په خپلو کې تړي او روښانوي.

۲۲/۳/۱۳۳۸

ريښي، اريايي روحاني حکيمان او شاعران

اريايي ټولنې د خپل ټولنيز ژوند له مراتبو نه په يوه مرتبه کې، چې له هغې نه يې په زرګونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښې د خپل ژوند په يوه حساس پړاو کې ورداخل شوي، چې د هغې مطالعه ټولې (اريايي) ټولنې يا هند او اروپايي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اريايي ټولنې لومړۍ ځای او لومړۍ روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکې کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلو ته وي او که سويل پلو ته، ژوند کاوه. د اريايي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکيو د مطالعې له مخې يې طبقه بندي شوي په جزوياتو او کتابتونو يې ووېشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ريګ ويد) وايي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او يا د کوم فرمايش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ يوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځينې برخې د يو ټاکلي شاعر او يا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووايو، چې که دا سندرې د يو شمېر اروپايي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د يو ټولنيز تصنيف بڼه يې غوره کړې، چې په عمومي ډول يې شاعران معلوم نه دي او د يوې ټولنې يا يو قوم مال ګڼل کېږي. له دې سره سره د

دې سندرو موجد یا بنستګر، موسس او یا یې ویوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې یې د (ریښي) په نوم یاد کړي.

په دې کې شك نه شته، چې د (ریښي) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم یوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله یې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به یې درلوده، د علم او فضل په دریاب کې ډوب له نبوغ سره یې د روحانیت لاره نیولې و ښه فقیه عالم به و او په ټولنه کې به یې لکه د یو لارښود په څېر د ټولنیز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کلیو کې ګرځېدل، خلکو ته به یې د لارښوونې ترڅنګ نصیحتونه هم کول. همدا راز د کورونو له منځ نه نیولې تر کلیو او قبیلو پورې د دې ټولو ټولنیزې لارښوونې په رېښه یا شاعر پورې مربوطې وې.

تر کومه ځایه، چې له ویدي سندرو نه څرګندېږي، د (ریښي) کلمې د مفهوم جامعیت موږ ته اجازه راکوي، چې (ریشي) د (حکیم) او (حکیم فرزانه) ترجمه کړو.

همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او یا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنیز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبیر کړو. په حقیقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ریښي) په کلمه کې ورګډ دي او دا ریښي هغه خلك وو، چې د یوې کورنۍ له دننیو لانجو او شخړو نه نیولې بیا د کلي د ملك تر ټاکلو، په اریایي جامعه کې د قوم د ملك تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لویو ټولنیزو مسایلو کې لکه جنګونه او مهاجرتونو او نورو کې یې وینا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه یې په اریایي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی یې پر ټولو لازم او ضروري ګرځېدلی وو.

لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اریایي شاعران یا (ریښي) که په لومړیو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنیو په شکل رامنځ ته شول.

لکه څنګه چې د اریایانو اجتماعي وظیفه د کورنیو دننه د معنوي سیراث زده کړه وه، نو اریایي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي میراث د

زده کړي ترځنګ د کورنيو په منځ کې د مادي ميراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ريښي) يا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسيان داسې وروزي، چې معنوي ميراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځايه، چې د اريايي سندرو له مطالعې څخه څرګنديږي (ريښې) يا شاعران ډله، ډله او يا کورنۍ کورنۍ يو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ريګويدا) هر جز د ريښې د يوې ډلې اويا يوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ريګويدا) د کتاب لس جزو، په عمومي ډول د يو رنګ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځايه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دويم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترك عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر راځي، مدققين يې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنيو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اريايي کورنيو د ټولنيزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنيو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندرې، چې د کورنۍ پلرونو ويلي دي سينه په سينه خوندي کړي او په دې ترتيب د دې لپاره، چې د سندرو ويونکي بېلا بېل کسان وو، خو په يو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتياوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ريښې) يا روحاني حکيمان هغه اريايي منش شاعران وو، چې د اريايي فرهنګ له مخې ټولنيزې رهبرۍ او ټولنيز ژوند ته د خلکو تمايل هم د دوی دنده وه. دوی د اريايي قومونو د رئيسانو، سردارانو او ملکانو ترځنګ ډېر ممتاز، محترم موقعيت او مقام درلود، د اريايي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخوانی افغانستان د تاريخ يو منځ يې د اريايي سندرو په يو نظر روښانه کړی دی.

۵/۲/۱۳۲۹

زردښت او د بلخ له اسپه کورنۍ
سره د هغه اړیکي

زردښت، زردهشت، زرتښت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د یو مشهور حکیم، د سیمې د رئیس، مصلح، ټولنیز او مذهبي شخصیت نوم دی، چې د لرغوني زمانې په ختیځ او لویدیځ کې یې شهرت درلود د ده د ستر شخصیت د لرلو په وجه د لرغوني زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ایرانیانو، هندیانو، یونانیانو او رومیانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره یې ډول ، ډول داستانونه او کیسې منځ ته راوړي، که د اریایي قبایلو په (ویدي) او (اوېستایي) دوروکې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاریخ بدلون ته په غور وکتل شي څرګندېږي، چې زردښت هم د ویدي عصر د هغو حکیم مشربو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ریښې به یې بلل او نومونه ورسته ریښې ګڼلی شو، ځکه چې د اوېستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پیل کېږي.

په ویدي عصر کې بلخ، کاپیسا او کندهار یعنې په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سویلي ولایتونو لویې ریښې یا شاعران لیدلي دي، که څه هم د دې ریشي یا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ویل او یا سندرې ویل وو، مګر هغوی په عین حال کې حکیمان، عالمان، پوهان، عاقلین، شریف، په نژاد پاك د ټولنې مصلحین او د قوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ویدي سندرو کې اورو. زردښت د مراتبو له نظره د همدغو ریښې یا د وخت د حکیمانو، عالمانو او عاقلینو ورستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنۍ د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپیدا شوې دی.

د زردښت د کورنۍ اړیکې او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هېواد په لرغوني تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې تولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شك هم نه پرېږدي.

د زردښت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحي ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د ژېړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړۍ کلمه (مفدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحي ژبه ورته (صاحب اشتر اهوار) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردښت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ ګرځي، چې لومړۍ یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردښت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د ګلو په لرلو یې د باختر په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (ګاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه(د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردښت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشتاسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی تولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زېږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زماني لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې موږ هم د پخواني افغانستان د کرونولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردښت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لړلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسپه په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوۍ اړیکي ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچیست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکي ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردښت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوښانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندویي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا کشتاسپه له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوۍ اړیکي په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردښت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنې) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحي صورت یې (پاك نهاد)، (پاك دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردښت ته د یو کورنۍ رنګ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

زراتشترا، سپین تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاريخي او ادبي متونونو کې ځو ځو ځله د بلخ او زرتښت د نوم يادونه شوې، داسې يو شمېر ختيځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربايجان راښيي، مګر يو ډېر شمېر کسان شته، چې وايي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخوانۍ اريايي د باختر د سيمې ديني قوانين، رسم او رواج د ده له خوا منځ ته راغلي.

تر کومه ځايه، چې د زرتښت د نسب او نيکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرګندېږي داسې ښکاري، چې د (ګاتا) ويونکي نيکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زوړ بلخ په ډېرو نجيبو کورنيو کې شمېرل کېږي. همدارنګه د يوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبليغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزيرانو سره د خپلوۍ اړيکو دی برقرار ساتلی.

د زردښتي دين د تبليغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبليغ په هغه ځای کې صورت نيولی، هېڅ څوك او هېڅ يوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شك نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې يو د عبادت کولو دين، چې اصلاً دا قانون د (مزديسنا) په نوم يادېده په بلخ کې د ګشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرګند شو. له (ګاتانو) نه

ثرګند ېږي په هغه سیمه کې، چې خلك یې لکه د کوچیانو په څېر په صحرا کې ګرځېدلي او ژوند ژواك یې هم لکه د کوچیانو وو او اریایي دین هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو څیزونو ته عقیده درلوده او ډېر معتقد وو، فدیې او قربانۍ ته یې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دین ظاهر او ثرګند کړ.

مدققینو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سیمه د هندوکش په شمالي سیمو کې د بخدي، باخترش او یا د بکتریان سیمه ده. لکه څرنګه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دین په موضوع خبرې کوو، نو باید پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوك و؟ او څېرته یې سلطنت درلود؟.

زراتشترا په اوېستا کې له (ویشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له یو ژوندي پاچا سره ګړېږي.

ځینې شرقي او غربي څېړونکي د ګشتاسپه په ټاکنه کې تېروتې دي هغوی ګشتاسپه د داریوش پلار ویشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داریوش په اعتراف، چې وایي پلار یې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوېستا قطعا د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ویلی شو، چې ویشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پایتخت یې بلخ، له باختر نه تر سیستانه یې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوېستا هغه د (لوی کی ویشتاسپه) په نوم یاد کړی، دقیقي د بلخ پیاوړی روند او ناکام شاعر د ګشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پېدا کولو په باب داسې وایي:

چویکچند گاهی بر امد برین ـ درختی پدید امد اندر زمین
زایوان کشتاسب تا پیش کاخ ـ درختی کشن بیخ و بسیار شاخ
همه برگ او پندو پارش خرد ـ کسی کزچنان برخورد کی مرد
یکی باک پیدا شد اندرزمان ـ بدست اندرش مجمرعود و پایان
خجسته پی و نام او زردهشت ـ که اهر یمن بدکنش رابکشت
به شاه جهان گفت پیغبرم ـ تراسوی یزدان همی رهبرم

وړاندې مو وویل، چې د (ګاتها) له لارښونو نه څرګندېږي، چې زردښت په سیمه کې نوی دین اعلان کړ، چې هلته خلك زیات شمېر ارباب الانواعو ته عقیده درلوده. دا همغه د ویدي عصر اریایي ارباب الانواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښني (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الانواعو یې د باطل کېدلو کرښه راښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوېستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخوانیو سوابق د هغو له بېلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دي توپیر کړی، همدلته ترېنه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولاً دا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیړ او ښ لرونکی) او یا د ګړندي اوښ روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنې مقدم او (اشترا) یعنې اوښ (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحي ډول د (ښه لاروي اوښ څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنته) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنی) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحي ډول کولای شو، هغه د سپېڅلې اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاك) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردښت د پـلار نـوم (پـوروش) د نیکـه نـوم یـې (سـپیتمان) او د غـور نیکه نوم یې (هیچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه یې کورنی نوم اخیستی دی. د هغه د نیکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرګند یږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړیکي لري او د بلخ له یوې نجیبې ټولنې سره اړوند یږي د همدغو اړیکو پر اساس وروسته ترديږ، چې ددين تبليغ يې وکړ او اصلاحات يې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثينو سره يې خپلوي وکړه.

همدارنګه د بلخ د پاچا ګشتاسپه د وزير (جم اسپه) د ورور (فراشترا) لور يې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچيست) يې د بلخ د پاچا وزير (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړيکي داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پېدا شوی او همدلته يې تبليغ پيل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانيانو د يوې حملې په ترڅ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

گاتا_ گاث یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلی (اوېستا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب ګڼلی شو، اوېستا پر پېنځو برخو وېشل شوی دی:

۱_ لینا، ۲_ ویسپرد، ۳_ وندیداد، ۴_ یشت او خورده اوېستا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (ګاتا) څخه عبارت دي، دا د اوېستا پخوانۍ او اصیله برخه تشکیلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شك نه شته، چې اوېستا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منثور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوېستا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او ټول په نظم ویل شوی و. د اوېستا له نورو برخو سره د ګاتا اساسي توپیر دا دی، چې (ګاتا) منظوم دی او د اوېستا نورو برخو خپل شعري رنګ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دي. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کېږي ټول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منثور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوېستا نه پرته د یو بل کتاب درك هم لرو، چې په مسیحي دریمه پېړۍ او یا، ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منثوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادګار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکیښ، نو ویلی شو، چې د (ګاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (ګاتا) منظوم او نوره برخه منثوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوېستا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنګه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د ګډون په وجه يې شعري بنې بدلون موندلی دی.

په هر حال (ګاتا) په اوېستا کې يوازينۍ منظومه مجموعه ده او دا د ګاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (ګات) دی، چې د دې ترځنګ (ګاس) شوی او بيا په دري ژبه (ګا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقيده (ګاتا) د اوېستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکيب، شکل، ماهيت او د کلماتو قيافه ثابتوي. يو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکی (ډارمستېټر) په دې عقيده لري، چې د (ګاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوېستا او ورسره د (ګاتا) ژبه د (زند) او يا د(اوېستا ژبه) ګڼي.

د (ډارمستېټر) په عقيده د (ګاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مګر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دي، چې دا نه يوازې د (ګاتا) د لرغونتوب پراونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويوونکي او هغه کسان، چې په (ګاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې ګډ نژادي، فرهنګي او ادبي پيل درلود.

(ګاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوېستا ته مربوطوي. داسې ښکاري، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويوونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکي موجود وو.

(ګاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرتينه کلمه ده. همدارنګه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم ديوټاکلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (ګاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

۷/۱۱/۱۳۳۷

د اوېستا له نظره د افغانستان د

خاروې لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتیا د پوړونو د افق په پس منظر کې سوونه پېړۍ او زرګونه کلونه نغښتي دي.

تاریخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړیو دورو پېژند ګلوي په یاد نه لري ترکومه ځایه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومیالیو پهلوانانو په حماسیو او رزمي کارنامو پورې اړه لري مونږ ته یې یو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه یو ځانګړې او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانیو منابعو په ډله کې، چې د اوسنیو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه یې د افغانستان د ځینو ځایونو د هویت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووایو، چې هغه (اریایي سندرې) او یا اریایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې یې (اریایي خاطرې) ګڼلی شو او بیا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ویدي) او اوېستا یې خاطرو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند یو مشترك طرز تفکر او د هغوی ادب رانښيي. د دواړو یاني ویدي او اوېستایي عصرونو په خاطرو کې د افغانستان د ځینو برخو یادونه شوې، خو باید ووېل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دویمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوېستا له دیني اړخ نه تېرېږو. باید ووایو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د یوزر کاله دمخه تر میلاد د اریایي ټولنې د اوسېدلو پرځای او د ژوند په څرنګوالي رڼا اچوي.

د (اوېستا) د دریمې برخې په لومړي باب کې، چې (وندیداد) نومېږي د یو شکله انسان ته ورته شادیانو (بېزوګانو) او له نیکه مرغه دځمکې یادونه شوې ده، چې هره یوه یې د اریایي قبایلو استوګن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سیمه وه او په اوېستایي عصر کې یې اریایي هېواد تشکیل کړی و.

د اوښتايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځایه، چې پرې څېړنه شوې هغه سیمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځایونو څخه خروبېدلې هغه د اوښتايي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره یوه یې په ځانګړې توګه یادوو:

۱_ *اریانم ویجو* : د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آریایانو تخم ځای) دی او په اصطلاحي ډول کولای شو (آریایي تعلیم ځای) ورته ووایو، چې پوهان دا ځای د امو سیند او سردریا پورتنی سیمه، چې اوسنی فرغانه ده، ټاکي.

۲_ *سغره* : لکه څنګه، چې یې له نوم څخه څرګنده ده دا د سغدیان سیمه ده، چې د امو سیند ښی څنډو ته پرته ده.

۳_ *مورو* : دا د مروی له سیمې یا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچینه نیسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سیمه ده.

۴_ *بخدي* : چې د ښکلې خاورې په نوم یاده شوې ده دا همغه (بخل بامیك) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او یا (بلخ ګزمن) ده، چې د اوستایي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵_ *نیسایا* : دا د اویستایي سیمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعیت یې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې یو شمېر خلك یې نیسایا، عشق اباد او یو شمېر یې میمنه بولي.

۶_ *هروي وه* : د دې قطعې ځمکې د موقعیت ټاکنې په هکله هېڅوك تردید نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقې څخه ده، چې معمولا یې د هرې رود په نوم یادېږي په وروسته دورو کې د دې سیمې د اوښتايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (ارې) یا (هرې) په نوم یاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرګندېږي.

۷_ *ویکره ته*: هغه پوهان او مدققین، چې د لرغونې دورې په جغرافیه پوهېږي دا سیمه د کابل علاقه بولي.

۸_ *اوروایا اوره*: یو شمېر مدققینو د دې سیمې د موقعیت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او یو شمېر نورو یې د ((طوس)) یا غزنې سیمه پېشنهاد کړې ده. په ځینو ماخذونو کې ((ارګون)) او د هغې د چاپېریال ځمکې

مجموعه یې (روه) ياده کړې او (روه) يا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکيو ځانګړنې، غرور او ځان ويني وه.

۹_ *خننتا*: يو شمېر پوهانو دا ځای د (هيرکانيا) يا ګرګان علاقه تعبير کړې ده.

۱۰_ *هري ويتي*: هرې ويتي يا (اراويتي) د ارغنداو د سيند ګوټي نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لويديزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوېستا لسمه قطعه خاوره تشکيلوي.

۱۱_ *ای تومنت*: ا تومنت همغه (ريتومندرس) ده، چې يوناني جغرافيه ليکونکي يې يادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لويې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې يې (نيمروز) باله يو له متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲_ *راياګايا ره ګه*: د راګارا ځينې برخې يې (ری) بولي، چې کنډوالې يې د ايران تر شرقي سيمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم يوه علاقه لرو.

۱۳_ *ګخره*: ډارمستېتر فرانسوي د دې سيمې موقعيت په خراسان او يا په غزني کې ښيي.

۱۴_ *ورنا يا ورنه*: د دې سيمې څرګند موقعيت معلوم نه دی.

۱۵_ *هپته هندو*: يا اووه سيندونه يعنې اوسنی پنجاب.

۱۶_ *رانګه يا رانګاه*: د اوېستا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بريالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنګه، چې د پخوانيو او اوسنيو نومونو له يادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځايه، چې پوهان د اوېستا د شپاړسو سيمو د موقعيت په ټاکلو بريالي شوي، تر ډېره ځايه د دې سيمو چاپېريال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سيند او (اندوس) يعنې سند د سيمو ترمنځ پرته وه او که چېرته يادې شوې سيمې يو له بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرګندېږي، چې د اوېستايي عصر اريايانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وګړو يې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

۲۷/۴/۱۳۲۷

په اوېستا کې د غرونو یادونه

(اوېستا) د اقلیم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناك جغرافیایي معلومات لري او په یو سطحي نظر څرګندېږي، چې د آریایانو د ویدي عصر په نسبت د اوېستایي عصر د اوبو، خاورې او اقلم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوېستا په لومړۍ برخې یا لومړي فصل کې، چې (وندیداد) نومېږي ټول له جغرافیایي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوېستایي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوېستا د جغرافیې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او دهغو مفصله شرح ده.

ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخیستل او هغه هم د اوېستایي عصر د خلکو په منځ کې یو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنیو نقشو کې ګورو، چې په غرنیو سیمو کې د ځایونو د نومونو یادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو داوېستا د غرونو په اړه مفصل بحث رابنیي، چې له غرنیو سیمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سیمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه یې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نیسي.

اوستا د (یشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي یو په (زمیادیشت) یا (نوولسم یشت) او بل په (هوم یشت) یا (لسم یسنای). له دې سره سره دا دواړه یشته په ځانګړې توګه لومړی (زمیادیشت) ټول د غرونو یادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته یې یادونه شوې ګڼه (شمېره) یې له څلوېښتو غرونوڅخه اوړي.

زمیادیشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په څانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلورڅلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګندېږي ده، (یشتي) ده، چې د هوما له بوټي نه بحث کوي هغه داسې یو بوټی و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده. کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څکلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړشو.

په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوټی به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې راښیي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړي او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوك د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درك کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول څو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره راښیي نو وایو چېکولای شو د

اوښتا تول او یا اکثره غرونه او یا د دې غرونولړۍ د افغانستان په خاوره کې وتاکو. دا دی د دې غرونو یوه برخه درپېژندل کېږي:

۱_ *هریتي باز* : دا لومړی غر دی، چې په زمیادیشت کې یې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې یې اوږدوالی موندلی و. (گایگر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لړۍ ده، چې څوکې یې د اسمان په څېر دنگې دي اوله ختیځ نه د لودیدیځ پر لور پروت دی.

۲_ *زردهازا* : دویم اوچت او لوی غر، چې په زرمیادیشت کې یې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غر دی او د دې غره په اړه هم اوښتا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوښتا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لړۍ نه یوه فرعي ځانگه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر یې د (اوشیداشار) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهنې او رڼایی) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لتون کوي، خو لکه څرنگه، چې وایي د هلمند سیند ترینه سرچینه نیسي، نو په څرگنده معلومېږي، چې له دې غره نه یې مقصد د بابا د غره لړۍ ده.

۳_ *سیامکه* : سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاك او مند) په نامه یاد شوی (سیاك او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غر دی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلو ته واقع دی.

۴_ *وفره یانت*: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفاراومند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوره لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵_ *سپینه ورنه* : کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جگو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶_ سپيته ګونا غيري: (سپينه) د سپين په مانا (ګونا) د (ګون) او (رنګ) په مانا همدارنګه و (غيري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپين ګونی غر) کېږي، چې په‌پښتو کې تراوسه په سپين غر شهرت لري او دا د هغه غره لړۍ ده، چې له شمال ختيځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننګرهار او پکتيا له ولايتونو څخه د پر بنه ليدل کېږي.

۷_ يو پاى ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لړۍ څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سيمې د ملاتېر تشکيلوي، په همدغه ترتيب، چې کتل کېږي. نو اوستا د افغانستان غرونه په بنه توګه پېژندلي او د دې لړۍ مشهورې او سترې برخې يې په نومونو او صفتونو لکه سپين او تور، وړاورين (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ ياد کړي دي، چې تراوسه يې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکیو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تېرېدلو لاره ده:

سکندر د ۳۳۰ مخزېږدي په پسرلي کې د هري رود (روداریوس) سیمې ته راورسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کواتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه تاکل شوی نه دی، خو د هري رود په سیمه کې یې د شته والي هېڅ شك نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اري) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هري رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه اویا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، څکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا ووایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولا د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترځنګ په کندوالو کې وشي، خو له احتماله لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کندوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سيمې خوا ته راځي. دلته دريمه سکندريه چې (سکندريه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسيوفوشه باور لري، چې د دې سکندريې موقعيت بايد د ارغنداو د غاړو بنيدي پلو ته وپلټل وشي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکاکتيبه، چې زمانه يې درې پېړۍ دمخه تر ميلاد تاکل شوې، تازه کشف شوه، ايا کولای شو، چې د دې سکندريې موقعيت او يا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وګڼو؟

په هر حال دريمه سکندريه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هري رود په سيمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شك نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده

د سکندريې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې راښيي، چې سکندر د هرې رود له سيمې تر ارغنداوه پورې د افغاني سيستان په شاوخوا کې لويه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سيمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نژدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندريه، چې زموږ په خاوره کې يې جوړه کړې په (ققفقاز سکندريه) مشهوره ده، چې به اختلاف سره د جوړېدلو ځای يې (پروان) يا اوسنی (جبل السراج) راښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځايونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ يو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سيمې لار يې نيولې او ځان يې (جاغوري) ته رسولی، يو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه يې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ويلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کيلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپيسا سيمې ته ورداخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه يې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشير، شتل، سالنګ او غوربند رودونه يوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته يې د يوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په يو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندريه) پيل کړه.

سکندر دوه ځله په تللو راتللو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېریدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته ننوتی شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) یې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د خاواك لاره هم یوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د (کوشان) او (سالنګ) درو لارې هم ورغلې دي. معمولا وایي، چې سکندر باختر ته د خاواك پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنګونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندریې نه پروان ته داخل شو او له دې ځایه یې د پنجشیر د درې سیند د ختیځ پلو ته ونیوه او د ریزه کهستان، نجراو او تګاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) یا لغمان ته ورسېد.

ختیځ پلو ته د سکندر په اوبچه کې لغمان یوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باوري دی، چې دلته یې یو ښار د (نیکیا) یا (مینه) په نوم جوړ کړ او هغه یې د یونانیانو د فتحې او سرې ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختیځ پېژندونکي د دې ښار موقعیت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغیو) نه نږدې سیمه راښیي او وایي، چې دلته سکندر د یونانیانو د برې په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ وړاندې کړې او خپل عسکر یې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله یې خپله واخیسته او د کونړ د درې په لاره یې د سوات مخه ونیوه او بله ډله یې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرویګاس او هفستیون په مشرۍ د کابل د سیند لار ونیوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بیا دواړه ډلې د اندوس یا د (سند رود) په غاړه یو ځای شوې.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن یا پېچ دره کې د نورستانیانو له پخوانیو نیکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بیا د اسمار له سیمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سیند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پرېبېړیو جوړ کړی شوی پول باندې له نوموړي سیند نه تېر شو. نور د هغه تعقیب د دې مقالې له هدف څخه د باندې دی.

۱۸/۴/۱۳۳۷

په افغانستان کې دسکندر

دتلو لار

هغه پوهان او د لویدیځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاریخ او جغرافیې له نظره ډېره مینه لري، یوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې ټاکل دي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختیځ او لویدیځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانیست. دا حقیقت لکه ځنګه، چې د ګڼو اسیایي سیمو په اړه رښتوني دي همدغه شان زموږ غرني هېواد په اړه هم ډېر رښتوني دي، ځکه چې د اریانا لرغوني هېواد او اوسنی افغانستان ډېرې لرې پرتې سیمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د یونانیانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نږدې هېوادونو او نورو لویدیځو سیمو سره یې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ایران دهخامنشي دریم داریوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پر پسرلي د موجوده افغانستان لویدیځ سرحدي ولایت ارې، اریایا هرات ته ورسېد. د دې ولایت مهالي حکمران، چې یوازې یې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته یې بنه راغلاست وواېه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولایت حکمران وټاکه او خپله باختر ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولایت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و له منځه یوسي.

په دې کې شك نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سیمې ختیځ پلو ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا یې یو څه فاصله وهلې وه، چې یو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ ویست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارتـه کوافـا) و او د هغـه د اوسېدلو ځای د هـرات موجـوده ارګ او يـا د اختيـارالدين کـلا وه. د هـرات واکمـن، چـې د سکندر نظامي مشاور هـم و، يـو شمېر يونانيـان يـې وژلـي او ښار يـې پـه خپـل لاس کـې اخيستـي و، خو کلـه چـې سـکندر راوګرځېد د هـرات لـه واکمـن سـره تـر خونړيـو جـګړو وروسـته يـې د (ارتـه کوافـا ښار) فتـح کـړ. سـکندر چـې د هرات لـه خلکـو نـه پـه ويره کـې و، اړ و، چـې يـوه نظـامي کـلا هلتـه جوړه کـړي، چـې دا يـې د افغانسـتان پـه خـاوره کـې لومـړۍ نظـامي کـلا وه، چـې سـکندريه اري پـه نوم يـې شهرت پېدا کـړ.

سـکندر وروسـته تردې پـېښې بلـخ تـه لـه تللـو يـې ډډه وکـړه او خپلـې د تللـو لارې تـه يـې جنـوب پلـو تـه بدلـون ورکـړ او د زرانګيـايـا، درانجيانـا، ساکسـتانا ولايت تـه داخـل او لـه يشـد سيسـتان څخـه د ((پرونتازيـا)) د ښار پـر لـور مـخ پـه وړانـدې لاړ. د دې ښار موقعيـت پـه (پشـاوران) کـې ټاکـي، چـې کنـډوالـې يـې د هـامون يـا دسيسـتان دسـيند شـمال لـور تـه نـژدې پرتـې دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلـو پـه واټن د هـرات جنوب پلـو تـه واقـع دی. د سـکندر دويـم اسـتوګن ځای يا پرونتيـازيـا سـکندريه پـه همدغـه پشـاوران کـې يـادوي او ګڼي.

سـکندر د رانجيانـا لـه ولايـت څخـه، چـې دا د هـامون سيمه وه او پـه هغـه وخـت کـې ابـاده او ډېره ګڼه ګوڼه يـې درلـوده لـه هـيرمند نـه پـه منحنـي ډول ورتـېر او د ارغنـداو سـيمې تـه چـې د اراکـوزي ولايـت و، ورداخـل شـو. دا ولايـت اوس د کندهـار پـه نـوم يـاديـږي او دا هغـه نـوی ښار دی، چـې د سـدوزيانو د بنسـټګر احمد شـاه درانـي لـه خـوا جـوړ کـړای شـوی. د کندهـار د موجـوده ښار لويديـځ پلـو تـه (لـه مرکـز نـه د پـنځه کيلـو متـرو پـه فاصلـه) يـو شـمېر کنـډوالـې پرتـې دي، چـې د کندهـار زوړ ښار يـې بولـي. همدغـه سـرک، چـې اوس د ارغنـداو لـه يـوې خـوا د کوکـران تـر يـوې برخـې تـېرېږي د کـاروانونو د پخوانيـو لارو اسـتازيتوب کـوي.

د اشـوکا کيتبـه، چـې د (دويمـې مخـزېږدي پـېړۍ پـه نيمـايي کـې) د موريـاکورنـۍ پـاچـا و، دا ثـابتوي، چـې دا ښار د هنـدي موريـايـانو همـهالی او پـه ډېر احتمـال د سکندر د راتلـو پـه وخـت ابـاد و او سـکندر هلتـه خپلـه دريمـه سکندريه پر ۳۲۹ مخزېږدي د اراکـوزي پـه نامـه جوړه کـړه.

کـولای شو، چـې د سـکندر د تـګ لار لـه سـکندريه ارکـوزي يعنـې د کندهـار لـه زاړه ښاره تـر غزنـي او دهغـو غرونـو لمنـو پـورې، چـې د موجـوده سـرک شمـال تـه واقـع

دي وټاکو. ایټالیایي لرغون پېژندونکي د هوايي عکاسی له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار و او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندې نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندې څخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجې سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخ زېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشیر شتل، سالنګ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بګرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای څرګندېږي.

د افغانستان په خاوره کې څلورمه یا پنځمه سکندریه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښې پلو ساحل کې واقع ده، چې د څو سیندګوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووایو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندریه او د پاروپامیزاد سکندریه هم شته. د سکندر یون له دې کلا څخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷مخ زېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او دخاواك له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راغي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبك او تاشقرغان لاره غزني او دقندوز پر لور پرته لاره جلګه یي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندریې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندریې ته د سکندر راتګ غالبا د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندریې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجراو، تګاو، لغمان او کونړ له کوزنی برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ورداخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او څېړلی نه شو.

۱۳۴۱/۳/۱۲

په اسيا کې ديوناني هځوب د مرکزيت

له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنګ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د ګډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسيا په تاريخ او که لږ په ځرګنده ووايو د منځنۍ ختيځ او لويديځې نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وبولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريبا ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديترانې تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له ابادیو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوك نه و، چې د يورپ له مجهولې دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تيرو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. ګڼ خلك، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتو په ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يوازينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باختر او بيا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنګ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تګ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسینده) څو سکندریې جوړې کړې. په دې سکندریو کې یو شمېر یونانیان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنګي چارې، رسم الخط، ژبه، هنر د ابادۍ ځرنګوالی او د هغوی نور کړه وړه او رواجونه هر پلو ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطورې یوناني (میتولوژي) د زردښتي له محلي اسطورو او وروسته له بودایي اسطورو سره ورګډې شوې. الفبا او یوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توګه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کیتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنیشکا کیتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر میلاد دمخه پېړیو کې د یوناني الفبایې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج یې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پیسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چینایي سیلاني((هیوان تسنګ)) د یادونې له مخې ویلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول یې لیدلی، خو اوومې مسیحي پېړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې نږدې یو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزیم کې د بګرام نفیس اثار اوپه ځانګړې توګه یوناني ګچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي،لیدلي وي اویا یې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرګونوله ګچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی ښه پوهېږي، چې په افغانستان کې یوناني مجسمې تورل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پېمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتیجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اریانا یا افغانستان د څو پېړیو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه یې د مسیح عهد پیل شوی و د فرهنګ، تمدن او یوناني هنر مرکز و، چې هغې ته ګریس (اسیا) یا (اسیایي یونان) ویلای او د اسیا په تاریخ کې د دې خبرې ښکاره بیانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسیا په فرهنګي، هنري، ادبي او د تاریخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانګړې توګه، چې د مرکزي او ختیځي اسیا، هند، چین او نورو په تاریخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو ځیزونو کې د یونان د ادب او هنر نښې نښانې ګوري او تل یې دا پوښتنه په ذهن کې راګرځي، چې دا تاثیر څنګه له یونان نه دلته راغلی.؟

په دې کې خو شك نـه شته، چې يونـان د سكندر د فتوحـاتو پـه وجـه لـه اسيا سره تماس پيدا كړ، خو كله چې سكندر مړ شو لويه امپراتوري يې تجزيه شوه د نورو سلطنونو په ړاتلو د يونانيانو تماسونه لـه منځـه اسيا سره له منځه لاړل. خو په عوض كې يې د هندوكش په شاوخوا كې د وه سوه كلن (يوناني باختري) سلطنت دوام او هلته يې د يو شمېر مېشتو يونانيانو سره د پخواني يونان د فرهنگ او تمدن روح پاتې شو. چې بيا په هغو وختونو كې، چې د يوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لوېو كوشانيانو په ټوله دوره كې هماغه د يونانيانو په صبغه، افكارو، ادبيانو، فرهنگ، د الفبا رسم الخط مجسمه توږنې او نورو رواج ومونـد او د ټول افغانستان په اطرافو كې خور شو. په همدې ترتيب مونږ چې د يوناني هنر او تمدن تاثير په هند يا سنگيانگ، چين او حتى په جاپان كې گورو ډېره برخه يې له افغانستان څخه خوره شوې، ځكه چې دلته او په دې هېواد كې د معارف، فرهنگ او يوناني هنر ذخيره منځ ته راغلې وه. او لكه څنگه چې څرگنده ده د شرقي اقصى، مركزي اسيا او نورو له يونان او مديترانې سره اړيكې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانيو دور له كړو وړو او رواجونو څخه يو هم همدغه د (يونانيت روح) درلودل دي، چې دلته يې په ډېره اندازه ريښې وځغلولې او تر ډېره وخت يې دوام وكړ. چې د هغې انعكاس تر ننه پورې زمونږ په عرف، عادتونو او كيسو كې پاتې دي.

د افغانستان گاونډي هېوادونه، چې د يونانيانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت يې د افغانستان جغرافيايي موقعيت او له هغوى سره د نژدېوالي اوقرابت وجه ده، چې د يو يوناني ثقافت د مركز په توگه يې د هغوى په راكړه وركړه، كار او كردار او په نورو څيزونو اغېزه كوله. په دې كې شك نه شته، چې په افغانستان كې د هخامنشي تمدن روح له يوناني روح سره گډ شوى و او له همدغه گډون او تماس نه يو شمېر مشترك څيزونه هم منځ ته راغلي لكه. د هنر په برخه كې يو شمېر مدرسې د مثال په توگه ((ايراني او يوناني)) ((يوناني باختري)) گريك او بكتريان ((يوناني و بودايي)) او گريك او بوديك مدرسې يادولى شو.

چې بيا وروسته له هغې يې فرعي شاخونه. لكه ((ايراني بودايي)) يا ((ساساني بودايي)) رامنځ ته شوي دي.

۹/۴/۱۳۳۷

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یا اسواران

هیڅ داسې یو څوك نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنګونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبې طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنګي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنۍ څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنګي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د خویونه راجمع وو. مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدله په بل ډول ووایو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اصیلو خلکو اوقومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پیلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پېدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلې او مربوط وو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و، په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصا د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنو نه د

باختر تر وروستيو لويديزو لويو برخو يې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصيلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسيا خلکو ((توريا)) او تور پوستان په ويدي کې يې هنديان د (اسيو) په نوم يادول.

اريايي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سيند په سيمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له ګلو سره يې ډېره بلدتيا درلوده او د امو سيند ، فرغاني او باختري سېمو اصيل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اريا له ټولنې سره داسې منسوب او پيوست دي، چې نه شو کولای يو له بله يې جلا کړو او لکه څنګه، چې يې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اريايي ټولنې د تفکيك او اصيوالې له نښو نښانو څخه يوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانيو اريايي ټولنو کې د (ارياسپه) په شکل يوه ترکيبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اريا) او (اسپ) نه ترکيب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اريايي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (ارياسوار) يا اريايي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستيو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران په بڼه څرګنده شوې ده او زموږ د ادبياتو په تاريخ کې يې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجيبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته ګڼل کېده، مګر په اروپايي ټولنه کې دهقان د شواليه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردهګان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجيبه طبقه حسابېدله، خو نه يوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنګي او زړورو اسونو ګلې درلودلې دهقانان يې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولنې فرهنګي طبقه يې تشکيلوله.

په دې کورنيو کې ډېر فرهنګي اثار، تاريخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنګي ميراث وارثين ګڼل کېدل. په افغانستان کې د نجيبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پيدا کړی او اوږد وخت لري.

دباختر په ځمکه کې د دوی دپېداکېدلومراحل اواجتماعي پراختيا او پياوړتياکې دويدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د. ویدي دورې اسپه. کورنۍ پـه اوښــتایي عصـر کـې د لویـو کورنیـو پـه شـکل منـځ تـه راغلـي او د اسـونو ګلـه داري د ځینـو کورنیـو پـه منـځ کـې د شـخصیت پیدا کولـو عـامل وګرځېد ، چـې پـه دې منـځ کـې سـلطنتي کورنـۍ، وزیرانـو او نوموړکـو پـهلوانانو نـوم ووېسـت، لکـه څنګه چې بلـخ کـې د اسـپه سـلطنتي کورنـۍ ډېر شـــهرت لـري او د کورنـــۍ د غـــړو نومونـــه یــې پــه اوښــتایي بـڼه اروت اسـپه، کشتاسـپه او نـور مشـهور دي او د یــو شـمېر وزیرانـو او قومـي مشـرانو نومونـه هم پـدې کتـار کـې راتلـی شـي، لکـه ارجـت اسـپه.او کرماسـپه او نـور، چـې د لهراسـپ، ګرشاسـپ او جاماسـب پـه بـڼه، چـې لـه هغـوی سـره ډېره اشـنایي لـرو. پـه عربـي اصطلاحـاتو کـې د داسـې نجیبـو سـوارکارو پـه څېر اثـار پـه اسـانۍ سـره موندلـی شـو، لکـه (ابوالفـوارس) او (ابوالاسـوار) او د پښتـو پـه (سـور) او (سـپور) کـې هغـه خـاطره بـاقي پـاتې ده.لـه همـدې املـه د دې لنـډې لیکنـې لـه مخـې ویلـی شـو، چـې پـه افغانسـتان کـې د شـوالیه وو تاریخچـه ډېره اوږده او لرغونـي سـوابق لـري، چـې د اریایـانو پـه اجتمـاعي تحـول او د اسـونو د ګلـو پـه تربیـه د سـردریاب او امـو سـیند پـه سیمو کـې پیـل شـوي دي، اریـایي نجـابت، زړورتیـا او وسـله والـي د اس لـه کلمـې سره یـو ځای شـوي پـه بـاختري ټولنـه کـې یـې تبـازر کـړی پیاوړتیـا او پرمختـایې موندلــې ده.

د امـو سـیند سـیمې او بیـا د بـاختر او زابلسـتان سـیمې د اصیلـو اسـونو پـه لرلـو، چـې شهرت یې پـه لرغونو وختونـو کـې پـه ختیـځ او لویدیـځ کـې خپـور و، پیـل یـې د اریـایي اسـوارانو غورځنـګ او حرکـت وو، چـې د هغـوی نقـش د افغانسـتان پـه ټولنـه کـې و او کـه پـه پخوانیـو وختونـو کـې او کـه هغـه پـه منځنیـو پېړیـو کـې ښکـاره او څرګنـد و، چـې د اروپـا د شـوالیه وو پـه پرتلـه د هغـوی تاریخچـه، څرګندېدنـه او کارنـامې ډېره لرغونتیـا لـري.

۸/۱۱/۱۳۳۸

د سکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختیزو سیمو کې د ایراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو برید وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې یوناني عسکر په څومره چټکتیا د مدیتراني د سیند (بحر روم) له څنډو نه د هرېرود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنګه د هخامنشي دریم داریوش په درې جنګونو (کراتیک)، (ګوګامل)، (اربلس) کې ماتې وخوړه او ځواکونه یې تیت و پرک شول.

پر دغه وخت له ختیزو ولایتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي امیران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولایت کې نایب الحکومه اویا حکمرانان وو.

لکه څنګه، چې د یوناني او رومي مؤرخینو له یادښتونو نه څرګندېږي، چې سکندر او یوناني لښکر د هرې رود (اریوس) د سیمې تر نیولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هري رود له غاړې نه د اندوس (اباسین) تر غاړو پورې د کلاګانو په ساحو د لویو جلګو په میدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختیزو غرنیو سیمو، تنګو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاپسې ډېرېده.لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کیسو کې پاتې دی.

د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په ((ارته کوانا)) کې، چې له ښار سره یوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولایت حکمران، چې ((ستي یرزن)) نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنګه لرې په یوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنګل یې درلود د مدافعې لپاره ځای ونیو. دا چې سکندر په ځنګله کې پرډېرو هراتیانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنګله ته یې اور واچاوه او په دې ترتیب یې د هغوی مقاومت ختم کړ. د دې لپاره. چې د بیا حملې مخه ونیسي، هلته یې یوه کلا د «سکندریه اریان» په نامه جوړه کړه، خو سکندر لا د سویل پر لور ډېره فاصله نه وه تللی. چې د هرې رود سیمې زړورو خلکو د یونانیانو پر ضد پاڅون وکړ او اناګزیپوس د سکندر نظامي مشاور یې له یو ډېر شمېر یونانیانو سره ووژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سیستان پر لور ښکته راغی. چې هلته د سکندر په خلاف یوه توطیئه د هغه د یو تن جنرال فیلوتاس له خوا کشف شوه. چې د محاکمې په نتیجه کې له تهمت نه پاك او پر ځای یې د خپل ګارد قوماندان دمتریوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سیمې نه په لږ څه اسانۍ سره تېر شو. لیکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا یې مخصوصاً د هرې رود په سیمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولایت حکمران «ساتي برزنس» او د منطقې غښتلي خلك پرله پسې د یونانیانو پر ضد پورته کېدل، په کلاګانو او استوګن ځایونو به یې حملې کولې.

سکندر په کراره، کراره د کابل سیمې ته رسېږې لومړی په مستقیمه توګه د هندوکش د سپینو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل(اوسنی برج عبدالله) خوا ته او بیا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي

د هندوکش له اوسېدونکیو او د باختر له لویو سیمو نه دسکندر تېرېدل هغه ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړې.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان یې کړی و د سکندر د مخنیوي لپاره یې ډېر ترتیبات نیولي وو. وایي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و. چې د خوراکي او ارتزاقي موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو ګودامونه په تنګو ځایونو کې ښکته کړي او ځاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې یوناني عسکر د خوراکي موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په ډېرو ځایونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه یې سکندر ته ډېرې ستونزې مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه (اندراب) و، د باختر نوي پاچا «بسوس» او یو تن قومي مشر، چې «ګز پارتس» نومېد خلك یې د یونانیانو مقابلې ته هڅول نو د یونانیانو کار یې دومره ستونزمن کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان یې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سیند هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه بریالي کېدل.

باختر سوارکارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلۍ کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانګړې او یو ناڅاپي توګه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جګړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرګ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تګاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنګو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاڼي او لویې کلکې ډبرې او پرښې راغورځولې او هغوی به یې په تنګو، تنګو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاګانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو ټپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلك مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرګندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنګونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې ټپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنګیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

۲۷/۶/۱۳۳۷

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیځو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو یرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا یرغل زموږ په تاریخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مؤرخینو، چې د هغو په وخت او یا یې وروسته له هغه احیاناً یې د پېښو ګزارش په ځینو مواردو کې له یو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو. چې په ختیځ کې د سکندر په وړاندې پېښو دی څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړی و. دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله یې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د یوناني سلطنت د دوام په خاطر یې اووه یا اته کلاګانې (سکندریه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې. چې په کلي ډول: هغو له جملې نه د هري رود په سیمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځینو نورو برخو کې لکه پروان خبر یو او یو شمېر نورې یې د آمو سیند تر خوا سیران ته نژدې جوړې کړې وې، چې معمولاً د هغو ځینې پاتې شونې له ماروشاق (بالامرغاب) او د ریرش رودخانې یعنې کوکچه تر آمو سیند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې ګڼ شمېر مقالې له راډیو افغانستان نه خپرې شوي دي.

په دې کې شک نه شته. چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توګه پاتې شوی، لوی لوی دېوالونه یې چاپېر کړي، کلاګانې یې جوړې او څو سوه یا څو زره یوناني ټولي یې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه یې نوم، رسم الخط، فرهنګ ادبیات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمایش او روزښت. زموږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرګندوي یې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې یې یادونه کوم په عامیانه داستانونو او روایاتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو یادونه ده، چې د اروپایانو په توګه یې اوسنی خوند اخیستی، چې د نظم او نثر ډولونه یې ځانګړی کتاب غواړي.

په دې کې شک نه شته، چې په ټوله نړۍ او بیا په ختیځو هېوادونو او په ځانګړې توګه په هند، ایران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

خوندي کېږده او په دې کې هم شك نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې ځای نيولی ((داراګان))، ((اکاسره))، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان وېونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاګانو او د لويو چاپېرو دېوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېرديوال) چې دا سرای خواجه ته نژدې واقع دی او همداسې څو نورې کلاګانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې د سکندراو د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيستی، چې سرليك يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. موږ ټولو اورېدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنګ کې د سکندر اوددې نجلۍ دبرخوردپه باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنګ کې دافغاني مېړمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو اونورتاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ دهېوادپه ګوټ ګوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حيات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندرمور د زړه جمې موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر خښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هيڅ شك نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لويديځ رابطه يې جوړه کړه. خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووېست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاګانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام وموند. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وګرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

د سکندر او چنګیز د لښکرو په مقابل کې د هرات د (اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنيو د يرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاريخ له عنعنوي ځانګړنو څخه ده. تاريخي شواهد راښيي، چې هر کله د يرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب يې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی.

د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلې روحيه د ټول هېواد د اوسېدونکيو په منځ کې يو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې دا خبره د پخوانيو وختونو په کيسو کې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده.

د سکندر مقدوني او د چنګيز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاريخي ښار او د هري رود د سيمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکيو لپاره د اتلانو حيثيت لري.

کله چې سکندرمقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سيمې ته ورسېد د دې سيمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په يوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم يادېده، چې دې ښار ډېر د ننګ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه يې د ((آريامتروپسو)) يا ((آريا)) د ولايت د مرکز په صفت هم ياد کړي دي.

په دې کې شك نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لويو ولايتونو، لکه بلخ، سيستان او د خراسان حکمرانانو د دريم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې يې لاس درلود، خو د سکندر په رارسيدلو سره هر يو له يونانيانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سيمې خلك هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له يوناني عسكرو سره په لومړي ښتنه كې تسليمي ته حاضر شو او سكندر له ويرې خپل نظامي مشاور (اناكزيپوس) د هرات په كلا كې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لا فراه ته نه و رسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونكيو په ملاتړ پاڅون وكړ او د سكندر نظامي مشاور يې په قتل ورساوه.

سكندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، كله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلويانو له خوا، كه هغوی د (اورتاكانا) په لويه كلا كې وو او كه دباندې ټولو ورسره مقاومت وكړ. كله چې كلا د سكندر د عسكرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه يوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل يې درلوده، له دې ځايه يې سكندر ډېر ناراحته كړی و، خو هغه مهال چې يونانيانو ځنګل ته اور ورته كړ، نو بيا هراتي سردار (برزان) تسلمېدو ته اړ شو.

د سكندر مقدوني له يرغل نه (۱۵۵۰) كاله وروسته پر (۶۱۸)هـ ق كال چې ۱۲۲۱م كال سره سمون خوري د چنګيز خان له دهشتي توپاني ځپې هرات ته نژدې شوې. تولي چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نيشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدين نكبريني له خوا ملك شمس الدين جوزجاني د هرات واكمن ټاكل شوی و. د هرات د تاريخي نامې د ليك او د روضة‌الصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ يا ۱۰۰ زرو په حدودو كې جنګي مېړونه د ښار د دفاع او د چنګيز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګيز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحكمو كلاګانو كې له ځان سره مقاومت ليدلی و او زيان ور اوښتی و، نو دا يې غوره ګڼله تر پايه هڅه وكړي، چې له جګړې نه مخكې له خلكو سره ارتباط ونيسي، څكه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لويې كلاګانې پرته له جګړې په آرامۍ سره ځانته تسليم كړي، نو څكه يې لومړی استازي ورواستول، ملك شمس الدين تسليمي ته غاړه كېنښوده او ټول استازي يې ور ووژل، د هرات د لويې كلا شاوخوا د تولي او ملك شمس الدين د لښكرو ترمنځ سخته جګړه ونښته، هراتيانو او ملك شمس الدين جوزجاني د تولي له لښكرو سره پوره اوه ورځې جګړه وكړه اوپه اتمه ورځ ملك شمس الدين د يو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړينې وروسته د ښار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د ښار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر ښار ته تر ننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتيان، چې ډېر شمېر يې جنګي مېړونه، کارکوونکي او د فيصلو کولو صلاحيت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنګه چې د سکنډر د يرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسليمي غوره کړلې او بيا يې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزيپوس) يې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور يې تسليمي پرې منلې وه، سملاسي يې له کوتوال څخه سرغړونه او دښار واکمن ملك ابوبکر منکتای يې هم وواژه او د فيروزکوه د ملکانو له ډلې يې يو تن، چې اصلا سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملك په توګه وټاکه او بيا د ښار د ټينګښت او له چنګيزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنګه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار يافراه ته نژدې سيمې نه راوګرځېد او د (اورتاکانا) لويه کلا يې محاصره کړه، د هراتيانو او يونانيانو ترمنځ سختې جګړې پيل شوې، همدغه شان چنګيز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دويم زوی (ايلچکدای نويان) په مشرۍ يې اتيا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنګه چې د سکندر په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت يې ونيو، همدارنګه د (يلچکدای نويان) په مقابل کې د هراتيانو دويم ځل مقاومت او دريځ له لومړي ځل نه ډېر کلك، پياوړی او دوامدار و، ځکه چې نژدې اووه مياشتې وخت د ښار محاصرې ونيو په پای کې يې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۶۱۹هجري قمري کال د هرات ښار تسليم کړ او د تاتاريانو وينې تويونکيو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلك ووژل، ځايونه يې وسوځول او مالونه يې ترې يوړل. دې ضربې د يو قطعي هلاکت حکم درلود، ځکه چې د ځينو رواياتو له مخې د هرات په ښار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوك پاتې نه وو، خو لکه څنګه چې وروسته له سکندر نه د هرات ښار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنګيز تر مړينې د هغه د دريم زوی (اوګتای قاان) د سلطنت په دوره کې د هرات د ښار اوسېدونکيو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بيا ابادۍ ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

د هري رود په سيمه کې د سکندريې ښار د ابادۍ په هکله د سکندر او د هغه د مور مکاتبه

ټول پـه دې پوهـېږو، چـې سـکندرپـر ۳۲۸ مخـزېږدي د ايـران د هخامنشـي څواکونـو لـه مـاتې او د درېيم داريـوش لـه وژنـې وروسـته د هـرې رود سـيمې تـه نـژدې شـو او ختيـځ لـور تـه د يـون پـر وخـت لومـړی پـه هـرات کـې لـه لرغونـې کـلا سـره مخـامخ شـو، دا لرغونـې کـلا چـې پـه يونـاني مـاخذونو کـې د «اوتاکانـا» پـه نامـه شـهرت لـري ډېره سـتره او کلکـه کـلا وه، چـې د هـرات د خلکـو د مقـاومت مرکـز ګڼل کـېده، د هغـې وينـا لـه مخـې چـې پخپلـه يونانيـانو ليکلـې وايـي، چـې سـکندر او د هغـه جـنرالان د لومـړي ځل لپـاره د يـوې داسـې مظبوطـې کـلا او جـدي مقـاومت سـره مخـامخ شـوي دي.

د سـکندر او د هـرات د خلکـو ترمنـځ د جـګړې، بـري او مـاتې کيسـه او پـېښنه يـوه ځانـګړې موضـوع ده، خـو لکـه څنـګه چـې پـه تـاريخ کـې يـې يادونـه شـوې ده سـکندرچـې کلـه د دې خلکـو مقـاومت او بيـا بيـا پاڅونونـه وليـدل، پـه وېره کـې شـو او هـوډ يـې وکـړ، چـې دلتـه يـوه سـکندريه جـوړه کـړي، چـې هغـه د (سـکندريه هريـوس) او يـا د هـرې رود پـه سـکندريه شـهرت لـري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغوني ښار د جوړونې او جوړونکي په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کیسې موجودې دي، چې یقیني توګه تر اسلام دمخه د پخوانیو زمانو په اسطورو کې یې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شیخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی اوتر هغه وروسته سیف د محمد زوی او د یعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تالیفاتو کې را اخیستي او نقل کړي دي او بیا سیفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجیبه دا ده، چې د سکندر ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سیمې تر امو سیند او سند پورې په شفاهي او لیکلي ډول له لرغونو اوسېدونکیو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسیحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحریري لیکنو نه څرګندېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپیایس سره په یونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د یوه له منځ نه په تحریري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سیفي هروي په ذریعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سیمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاریخ د تعبیرونو په قالب کې ونیسو، نو باید ووایو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پیل وکړي له خپلې مور سره یې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سیمې ته ورسېد او وې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پیل کړي، د سیمې له خلکو نه یې مشوره وغوښتله، مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه، سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته یې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه، بالاخره یې خپلې مور (ملکه اولمپیاس) ته ولیکل، چې د دې سیمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هیله څرګنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځايونو اوکوڅوڅخه یوه اندازه خاوره ورواستوي،چې دهغې له رنګ، بوی او خوند څخه د څه کیفیت تر معلوملو وروسته یوتدبیرونیسي.

سکندر یوګډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مورته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، یوه پسته خاوره یوه کلکه بلنه سپینه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپیاس د هري رود د سیمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د یونان مشران او استازي راوبلل او دسکندرد انتظار مطابق يې په هري رود کې دسکندرله خوا د نوې سترې کلا د جوړولو مصلحت ترې وغوښت د یونان مشرانو له سوچ او فکرکولو وروسته مخالفه رایه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سیمه د یرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی.

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بیا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندرد انتظارپوښتنه يې مطرح کړه. داپلاټولومشرانودبلې ورځې په خلاف په یوه خوله دهري رودپه سیمه کې دسترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله ګټه اومصلحت لیده.

ملکه اولمپیاس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثیر شته، نو خپل زوی ته يې ولیکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو یاست ډېر عجیبه تاثیر دی، چې د هغه ځای خلک يې هر یو د رايې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندرڅنګه غوښتل د کلا په جوړولو يې پیل وکړ او لکه څنګه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړۍ لويه، ستره او مظبوطه کلا د هري رود په سیمه کې جوړه کړه، چې په یوناني ماخذونو کې د (سکندریه

هریــوس) او یــا د (ســکندریه هریــون) پــه نامــه شــهرت لــري او کــولای شو، چې هغې تـه د هـري رود سیمې سکندریه ووایـو.

دا ســتره متســحکمه کــلا د یــو شــمېر یونانیــانو مرکــز او اســتوګنځی شــو او څه مــوده دســکندرد نظــامي ســلاکار ((انــاکزیپوس)) اســتوګنځی هــم و، تــر هغــه وختــه، چــې ســکندر د فــراه رود پــر لــور لاړ او دا ســلاکار د هــرات د خلکــو لــه خــوا ووژل شــو او دا ثابتــه شــوه، چــې د دې خــاورې تــاثیر لکــه، چــې نمونــه یــې یونــان تــه اســتول شــوې وه، د هــري رود اوســېدونکي پــه خپلــه خــاوره کــې د پردیــو پــه پــاتې کېدو او اوسېدنه راضــي نــه وو اوپــه بیــا بیــا پــاڅونونو لــه دښمــن سـره جنـګېدل.

لکــه څنــګه چــې مــا وویــل دا داســتان پرتــه د مــاخذونو لــه متونــو څخــه د افغانســتان د اوســېدونکو پــه خــاطرو کــې ثبــت دی او خولــه پــه خولـه یـې نقـل کـوي.

لکــه څنــګه چــې مــې ۱۸-۱۹ کالــه دمخــه هغــه د لومــړي ځل لپــاره واورېده د هغــې پــه اســاس مــې یــو تــاریخي ډرام د (مــردان پــاروپــامیزاد) پــه نامــه ولیکــه. دغــه داســتان پرتــه لــه دې، چــې د ســکندرپــه مقــابل کــې یــې د ملــي مقــاومت انعکــاس او دســکندرپــه ځوانــو عســکرو د غرونــو پــه لمنــو کــې څه تــېر شــوي و، لیا ،ـي څه چــې زمــوږ غــوږونــو تــه یــې هــم رارســوي.

هغــه مخــالفت او ممــانعت، چــې د هــري رود پخوانیــو اوســېدونکیو دســکندرپــه مقــابل کــې د نــوې ســترې کــلا د جوړولــو پــه اړه کــاوه رښتینــې وګڼئ او لــه بلــه پلــوه د تــاریخ پــه لحــاظ دا هــم څرګنــده ده، چــې ســکندرمقدوني لرغونــې، ســتره او مظبوطــه کــلا پــه هـري رود کـې جوړه کړه.

۱۳۳۸/۱۱/۱۶

سکندري سار یا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصیت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او یا یې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د حېرانتیا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري یا هرات پر سیمه د حملې او یا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سیند) او اندوس (اباسین، سیند) پورې د دې سیمې د خلکو د شدید مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاګانې جوړې کړې چې د هغو کلاګانو ځایونه د حوزو په نوموړو سیندونو کې چې په تاریخي ماخذونو کې یې یادونه شوې او د ځینو ځای او موقعیت هم تر یو حده د لرغون پېژندونکیو له خوا ټاکل شوی دی او ځینې نورې خاطرې یې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار یا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاریخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې یې څرګنده ووایو په هېڅ یو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا یادونه شوې نه ده، مګر د سیمې اوسېدونکیو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره یې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې یې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپیسا په سیمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجي سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښنو لارې په نظر کې ونیسو، نو ویلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجي سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجي سره ډېر نزدېوالي لري او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو لیدلو سره علاقه لري، نو باید د تلو راتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سیلانیانو او جهان ګرځندو ته هم ګټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کیلومتره وروسته د ختیځ پلو ته د انګورو باغونه، زراعتي ځمکې او یو لړ غونډۍ تر سترګو کېږي.

دغه ځای کې باید. موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سیمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي یوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوز ځرګندېږي او په پورته خوا کې نړېدلې کنډوالې له ورایه ښکاري تر هغې، چې لویه ویاله یا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تیږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لویې کلا کنډوالې ځرګندېږي. د هغې سیمې د نژدې کلیو خلك دغه د خاورو ډېرۍ ته، چې شواهد او اثار یې په دننه کلا کې ځرګندېږي معمولاً (سار سکندري) وایي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه یې مقصد (سار) (حصار) (شار) او یا (شهر) وي داسې لوستوال خلك هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وایي او که چېرته د ستراتیژیکۍ او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعي توګه ویلی شو، چې دا کنډوالې د پخوانیو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه ویاله یا خوړ چې د مخه مو یادونه وکړه د کلا لویدیځ او شمال پلو ته یې یو ډول طبیعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېدلي دي چې نښې نښانې یې موجودې دي، نو په همدغه ترتیب نوموړې کلا د شنېدلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبیعي خندق او لاره ده او خپله کلا د یوې موړې د پاسه، چې دا موړه د ډبرو او خاورو لرونکې ده، پرته ده.

د کلا چاپېره یو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن یې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر بڼه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختیز او جنوبي برخو د دروازو موقعیت بڼه تشخیص کېدلای شي او پرته له شك نه ویلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته یو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سیمې د لنډو کلیو خلك د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځایونو کې په دهلېزونو کې ځرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخیستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لویوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپیر نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دویمې مخزېږدي پېړۍ په نیمایي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دريمې مسيحې پېړۍ يې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې يې د جوړولو استنباط له ق م نه کيږي، نو بيا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو بايد چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د يوې زمانې وګڼو.

دا کلا حتمي د کوشانيانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاريخ يې د کاپيسا بګرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډيو ته مې ليکلي د هغو اباديو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سيمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنيو يونانيانو ته کيږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بيا داسې کوم دليل نه لرو، چې (سار سکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

وراندې مو يادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخواني شواهد لکه مسکوکات، نګينې، مرۍ او نور چې د يونانيانو او کوشانيانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نومړو دورو لپاره د دې تاريخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاريخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنيو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختيځ پېژندونکی موسيو ګيرشمن دی، چې د دويمې نړيوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدير و او په اتفاق سره مو يو ځای د صدق آباد، ريزه کوهستان او د سار سکندري کنډوالو دپاتې شونيو څخه ليدنه ترسره کړه. نومړی فرانسوي پوه دې ته متمايل و، چې دا کنډوالې د ((اورتسپانا)) د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعيت د کابل سيمه ګڼي. بل فرانسوي ختيځ پېژندونکي موسيو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعيت د بودايي کابل مربوط د چکرې او خورد کابل سيمه يادوي په هر حال دا ځانګړی بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سار سکندري د کنډوالو کيندنې د دې لنډې مقالې هدف يوازې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعيت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کيلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ يې نن يو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یوناني پاچا

په باختر کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختر کې د یونان د خپلواکې شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټګر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختر کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې ټول پوهېږو، چا چې په باختر کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مګر د هغه د تړواك لاندې سیمې د پره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا وواېو، چې په باختر کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له همغه ټاکلو پولو نه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې راښیي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختر د نوتشکیله یوناني دولت سره سیالي او د ښمنې درلوده د یو شمېرنظریو له مخې دویم دیودوت دیو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د یوناني پاچاهانو په ډله کې ایوتیدم پیاوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سیاست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختیا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته ګڼل شوی. کله چې یوتیدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. یو د بلخ د سترې کلا ټینګښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافیایي واحد له نظره د ایالتونو، ولایتونو او سیمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون یونانی جغرافیه لیکونکی، چې تقریبا د باختري یوناني پاچا (ایوتیدم) هممهالی و، بلخ یې د (اریانا مرغلرې) په صفت یاد کړی او د اریانا حدود یې د یو ستر هېواد په حېث یاد کړي د (اریانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ویل شوي، څرګندوي چې ایوتیدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولایاتو کې ډېر اوږده او تلپاتي کارونه کړي دي.

ایوتیدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له یو یا دوه خطرونو سره مخامخ و له یوې خوا دلویدیځ له پلوه د سلوسي یوناني شامي دولت په ځانګړې توګه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موریایي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سیمې ترڅنګ نژدې برخې یې نیولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جګړه وشوه انتیوکوش یوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر یوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سیمه او بیا یې د بلخ د لویې کلا په چاپېریال کې صورت ونیو او تقریبا دوه کاله د بلخ یوناني پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکیو د پر شا تللو په اړ صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتیوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لویدیځ له لارو یې خپلې منطقې ته مراجعه وکړه. کابل ولایت او ارکوزي

(کندهار) ځخه د تېرېدلو پر وخت یې د هندي موریایي ځواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سوناګازنس) شاته کړ او دا ځایونه یې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز یرغلګر پر وړاندې تللو بریالي شوي وو، خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي یې ومنله او "ایوتیدم" چې د هر وخت په لاتجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړولویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه یې په ځان راټول کړل په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت یې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو ځخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنګیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بریالی شو. یو له نویو کارونو ځخه یې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه یې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورپکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې ځلوښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډیرې دي، چې د هغوله جملې ځخه یې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه یې ګرده نقره یې سکه ده، چې یو پلو ته یې له فولادي خولې سره دپاچا تصویر دی او بل پلو ته یې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست ځرګندېږي. دویمه ګرده طلا یي سکه ده، چې په یو مخ یي د هر کول نیم بنې خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې یې اس په ځغاسته دی او په هغې کې یې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

۲۰/۱/۱۳۳۸

د کاپیسې ـ بګرام د ښار په پلان کې د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونو په شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسې په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په ځرګند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شك نه شته، چې په بګرام کې به د برج عبدالله ترڅنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو او په وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بګرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلی شو او تقریبا دواړه سره نښتي دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د «برج عبدالله» او بله یې د «بګرام» په نامه ګڼلی شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایښی وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بګرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د ربښتیني کتنې نه ځرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی.

د ښار جوړونې له نظره د بګرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بګرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې ځرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړي فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسې ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو تـه جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسې - بګرام ښار د یوناني ښار (دورا- اوروپس) لـه ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لوید یزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بګرام او دیورا ښارونه ډېر ورتـه والـي لـري، چې موسیو ګیرشمن یو شمېر ورتـه والـی داسـې بیـانوي: پـه دواړو یـادوو شـوو ښارونو کې هغـه دېوال، چې د جلګې پـه لـور واقـع دی مظبـوط والـي تـه یـې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی پـه دواړو ښارونو کې هغـه لارې، چې دسیند پلو تـه وتلي دي، په سیند حاکمې دي، پـه دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا تـه د جلګې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شك نه شته، چې د دې دواړو ښارونـو ډېر ورتـه والـی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مګر د موسیو ګیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیـل نـه شته، چې د کـاپیسا - بګرام پـه اړه رصالت ونـه لـري. البتـه د دې یـادونې حـاجت نـه شتـه، چې د بـګرام د ښار پـه تدافعې اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کـار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د (کـاپیسـا - بـګرام) دښارجنوبـي پلوتـه لویـه ضلـع او ورسـره نـژدې برخـو او مخصوصا هغـه لـوی برجونه چې دښار پـه کنجونـو کـې وضـع شـوي دسیمه ایزې تدافعي مفکوري استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمـانې پـه غربي نړۍ کې نه لیدل کیږي. تومورې فرانسوي لرغون پېژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو دثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه دخوارزم یعني هغې سیمې تـه اړوي چې دامو سیند دښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیونـاني پلوو باختري واکمنو پـه لاس کې وه. پدې کـې شك نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پیژندونکي چې دافغانستان او شوروي د دوستۍ دټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او خیړنې ترسره کړیدي لکه څنګه چې مې وویل دخوارزم څمکه دامو سیند دکوزنۍ برخې پره لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت پـه تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړې اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړیدي او دښارونو خرابې چې هرڅومره داموسیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نژدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرګنده کړې چې په درې لومړنیو مخزبړدیو پیړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کښل شویدي چې(جانبازکلا) یې ډیره ښه بیلګه ده لږ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرګندیږي اوپرته له مربع او مستطیل ډولو کلاګانو څخه دګردو کلاګانو جوړول هم پیدا شوي. د دیوال په امتداد کې دبرجونو فاصلې دخوارزم دکلاګانو اوبګرا ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

دبګرام ښار دستري کلا دبرجونو اودیوالونو اثار دموسیو ګیرشمن دکیندلو په وجه څرګند شو دښاردلویتې کلا اوږدوالی(۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. دښار دستري کلا دپنډو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ،لویدیځ او سویل کې معلومیدل او دبرجونو بنیادونه وروسته ترکوششونو څرګند شول. دښار شمالي پلوته یوڅوخوړونه دپنجشیر درودخانې پر لور متمایل وو. چې خامخا یې هغې خواته هم لاره درلوده چې اوس یې هوارې د زراعتي ځمکې ښه خپله کړې دښاردیوال په خپل اوږدوالي او سورکې وتلې ننوتي ځایونه درلودل چې دعسکرو دځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه، دښار جنوب غربي کنج ډیر کلك و څخه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوي دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې دشمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

دښار ستره دروازه چې دداخلیدلو اساسي لاره وه دجنوبي دیوال په منځ کې دکوهدامن دجلګې پر لور کښل شوې وه. له دغې لارې څخه دښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او دجنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه .دبرج عبدالله ترڅنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه دښار اوسیدونکیو اوبه اخستې

نو لکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو دلرغون پیژندوونکیو پر څیړنو، دلویدیزې اسیا له پخوانیو کلاګانو اوښارونو او خوارزم سره یې شرح اودمقایسې یادونه وشوه دکاپیسا- بګرام ښار دډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني ښارونو سره یې لري دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو اومنطق باندې استوار و.

دانقطه ډیر ارزښت لري چې دیوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې دبګرام په پلان کې یې مطالعه کړو. پدې چې لویو کوشانیانو دیونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې دښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي

۱۳۳۸/۲/۱۲

پروان یاجبل السراج کې

دقفقاز سکندریه

دمقدوني سکندر له عادتونوڅخه يو د ختيځ پر لور فتح شويو ځايونو کې دمستحکمو کلاګانو اوښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندريه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندريه) له ۲۳۰۰ کلونو را په ديخوا په همدغه نوم موجود ده.

ألبته ددغو کلکو ښأرونو او کلاګانوپه جوړولوکې داسيا دمختلفو نقطو اوافريقائی جنګياليو اووسله لرونکيو خلکو دمقاومت روح ډير دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانۍ دخپلو عسکرو داستوګنې له پاره دمجبوريت او اړتيا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخوکې دخپل تګ لوری له شمال لويديز برخو يعنې له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاګانې جوړې کړي چې دتاريخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندريو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، يوله همدغو کلاګانو يا سکندريونه همدغه د (قفقازسکندريه) ده چې دهغې محل يا موقعيت دپوهانو دڅيړنو په

رڼاکې دپخوانی پروان یا په جبل السراج کې دسالنګ ددرې خولې ته نژدې سیمه ټاکلی شو.

ولې مؤرخینو او یونانی جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د(سکندریه قفقاز) په نامه یاده کړې ؟ په دې کې شك نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتوکې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترګې دهندوکش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والی په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښیي فکر یې کاوه چې ددنیا پاې ته رسیدلی‌او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرني نامه پر بنه په (اوپستا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنګ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د(پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسی داستانونوته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بګرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنګ سیندونو له اوبو څخه جوړ ډك سیند ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده.

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبګرام او بل دپروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوځنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي وُ چې کله ددښمن له خوایوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دځنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وایې چې له دې دواړونه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید وبه یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کریدې، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا یرغل کړی و او دوي هر څومره دځنځیر په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسیدل، ځکه چې بیا هم پرې دمسخرې شک شوی و، او په نتیجه کې کلا سقوط وکړ. داویلی نشو چې دابې احتیاطي دچا له خوا شوې وه خو نتیجه داشوه چې بګرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چیرته داداستان ذ سکندر دزماني له یرغل او بریو سره تطبیق کړو نو ویلای شو چې لومړی بګرام او بیا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزیږدي کال دمنی پر موسم بګرام ته ورسید او دپنجشیر درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بیا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سیمه دسالنګ ددرې په خوله کې په ډیر تلوار دیوې مستحکمې کلاپه جوړولو پیل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی و او دهندوکش پر واورین غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر یې جوړولو له پاره ډیره هڅه او زیار ایستل پکار و. یوناني عسکرو اودکاپیسا ددرو خلکو په ګډه په دوه دري میاشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندردخپلو یوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تیر کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان یې کړی و دشمال پرخوا لاړ، یوشمېر عسکریې له دې ویرې چې دکاپیسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندریه کې پریښودل.

دپروان دسکندریې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پیړیو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پیسې هلته موندل شوي او اوس هم پیداکیږي څرګند وي چې دلته یو وخت دژوند کولو یومهم مرکزو.

۱۳۴۸/ ۸/۷

په افغانستان کې یوناني میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوزي) یعنې افسانه، داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پیژندګلوي دزړې زمانې دقومونو کیسې دمعشوقواوودونو داستانونه، قهروغضب، دوستي اومخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنګین دي چې دپخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر اومختلفوڅانګو لکه انځورګرۍ، پړګرۍ، موزیك او نوروکې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغیزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتوکې بې پدله نه ده.

یو له هغوموضوعاتو نه چې په ختیځ کې، د سکندر له برېداو دافغانستان په سکندریو کې دیونانیانوترپایښت وروسته ددې دوارو په روابطودیونان خاوره ددقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو دډولونو دکبسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یودافغانستان داوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژي، افسانوي، اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې دپهلوانانو او سبمه ایزې میترا رژۍ اسطورې اودداستانونوتاثیر او انتشار دی، چې دلته یوائې دلومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو دډولونو له افسانوي اغیزې څخه لږ بحث کیږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یاوروسته له هغه نه دافغانستان په سکندریوکې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر دامپراطورۍ او دیونانیانو په اسیائي اوافریقائي خاورو کې دسلطنتي تشکیلونو ترتجزیې اوړنګیدلو وروسته دهغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه اوډیر شمېر یې دافغانستان په غرونو کې لکه دمحاصرې په ډول پاتې شول او زمونږ دسیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، دهمدغه یوځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افکار په تدريج سره دهغوي دچاپيريال دخلکو په منځ کې ورداخل شول او کم کم ديوناني ميتولوژۍ کيسو ،دخدايانودډولونو نمونه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو کيسو سره يوځای شوي.

يوناني صنعتګرانو، لکه مجسمه جوړونکيوانځورګرانو ددې داستانونو په رواجولو کې مهمه ونډه ترسره کړې او دباختر ديوناني پاچاهانو سکه لرونکې پيسې چې لاس په لاس ګرځيدلې ديوناني داستانونو او حماسو دخپريدلو له پاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يوناني) شاهانو دواکمنۍ په مستقله دوره کې يعني دمسيح له وخت نه دوه پيړۍ دمخه يوناني اسطورو زمونږ دهيواد دټولو اوسيدونکيو طبقو په منځ کې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتي کورنۍ بنسټګران ديودوت زوې او پلار وو چې په خپلو سکو کې به يې د (زوس) يعنې ديونانيانو دخدايانو دخدای سکه وهله او بيا هيلو کلس يوناني باختر پاچا چې دهندوکش په شمال کې پاچاهي کړې وروستی واکمن و، چې د (زوس) سکه يې په داسې حال کې چې په تخت ناست دی په خپلو سکو کې وهلې ده. همداراز ديوکراتيدس ديونان باختري سلطنتي کورنۍ دريم موسس بيا داپولون تصوير چې هغه يې دطوفان،طبابت، ادبياتو اوصنعت ځانګړې خداي باله دخپلو سکو پر مخ وهلی دی . او ديوناني، باختري دويمې شاهي کورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سکوکې ترجيح ورکړې.

لکه څنګه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسۍ جنبه درلوده په افغانستان کې يې ډير محبوبيت ترلاسه کړی و، دهغه تصوير پرته له سکونه په بدخشان کې پريو نقره يي جام موندل شويدی ، چې اوس دلندن په برتش موزيم کې موجوددی او په دې جام کې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانګورو ځانګړی خدای ګڼل کيده يو ځای ليدل کيږي. ديونيزوس هم په پخواني افغانستان کې حتی له سکندر نه دمخه شهرت درلود.

يوشمير په دې فکر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنې د نيسته دښارځانګړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يو شمېرپه بګرام يوشمېر يې دلغمان په مندروړ او همدارنګه يو شمېر نور يې د هډې په سيمه کې ټاکي. ډيونيسته يا (ديونيزوس) دانګورو او شرابو ځانګړي خداې ددهقانانو او انګورتاک لرونکيو په منځ کې ډير شهرت پيداکړی و. اوترټولو ډير شهرت يې په کاپيسا او ننګرهار کې و، همدارنګه دباختراوبدخشان خلکو هم ښه پيژانده،ديو شمېر پوهانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې کيدای شي په سيمه کې چې نوم

اوننبان یې له مونږڅخه پټ دی داسې کوم ځانګړې خدای بـه و چې دیونان دشرابو له ځانګړي خداي سره به ډیر ورته و نو ځکه به یې دافغانستان په خاوره کې دډیر شهرت باعث ګرځیدلی وي. یو تن بل یوناني پاچا اګاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوتـه واکمن و هغه خپل ملاتړ بولي او خپل تصویر دیو داسې ځوان په بڼه چې دانګور تاك شنه تازه لښتـه دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته " پولونیوس دوتیان" دپاروپامیزاد یعنې دکابل په غرنۍ سیمه کې پریوغره د "دیونیزوس" عبادت ځای لیدلي او لکه څنګه چې یې تشریح کوي دعبادت ځای چارچاپیروني ولاړې وې چې د اپخپله دیونیزوس کرلې وې، انګورتاك او پر ونو ختونکي بوټي پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترڅانګو لاندې دهمدغه یادشوي ځانګړي خداي مجسمه یې له سپینې تیږې څخه دیو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کیسې نه څرګندیږي چې (دیونیزوس) دانګورو اوشرابو ځانګړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا دخپل عبادت ځاي چاپیر به یې انګور تاکونه کښینـول او دځانګړي خداي مجسمه به یې هلتـه ایښودلـه، خودهغه ځای دموقعیت ټاکل مشکل کار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپیسا او ننګرهار ترمنځ په هغو ځایونو کې چې هلته ډیر انګور لرو، په کوم ځاي کې و. باید هیر نکړو چې د (دیونیزوس) تصویر او مجسمه دواړه په بګرام کې دکیندلـو پر وخت په لاس راغلې چې دیوښیښه یې لوښي دپاسه دګډاپه حال کې لیدل کیږي، او دهغه څېره دیوې ګنې ږیرې په لرلو په یوه فلزي پارچه کې هم په لاسّ راغلې ده.

لکه څنګه چې مو وړاندې ورتـه اشاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تیر) زوی دیونان میتولوژي پهلوان په افغانستان کې ډیر محبوبیت درلود، وایي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر یوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې دفردوسي له شهنامې سره یې شهرت ترلاسه کړی بلکه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو له ډلې څخه دی. لکه څنګه چې له یوناني کیسوڅخه راڅرګندیږي زمونږ هیوادته دهغوي دراتللو پر وخت یې ددې وطن په لوړو غرونوکې یو پهلوان له غشي اولندې سره په داسې حال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي لیدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډیر ورته والی درلود.

۱۳۳۷/۶/۲۴

په پښتونخوا افغانستان کې

د یونانی لیک دود رواج

سکندرمقدوني د (۳۳۱- ۳۳۶) مخزېږدیو کلونو په اوږدوکې افغانستان له لویدیځه تراختیځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسیدونکیوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډیرو فتوحاتو بریالی شو.

سکندر مقدوني ددې بریو په جریان کې که هغه دسیمې دخلکو دمقاومت په وجه وُ او که دنظامي ارتیاوو او غوښتنو په اثر وُ. اوکه دعسکرو دسترپیا یاناروغتیاپه وجه خو یو شمېر مستحکمې کلاګانې یې د(سکندریه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځایونوکې جوړې کړي چې دتاریخ په پاڼو کې دسکندریه هري، سکندریه پروفتازي، سکندریه اراکوزي، سکندریه قفقاز او دسکندریه اورنیس په نامه ثبت شوي. دپورتنیو کلاګانو له جملې نه یواځې ددوو کلاګانو ځاي اوموقعیت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبیت شوي دي. یونانیان په نسبتاً ډیر شمېر په دې سکندریوکې پاتې او مېشت شول چې دیونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدې پورې په دوه سوه کلنه دوره کې یې فرهنګ، معارف اویوناني هنر داموقع ومونده چې دیوناني باختري حکومت تراغیز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختیا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې دیوناني ژبې دلیکنې له پاره خامخا دیوناني الفباء توري کاریدل او پرته دده له وهل شویوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر لیک چې دکندهار په چهل زینه کې کشف شوی په ښکاره څرګندوي چې ددریمې مخزېږدې پیړۍ په لومړیو کې یوناني لیک دود زمونږ په هیواد کې څرنګه رواج موندلی وُ.

په افغانستان کې دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دورو کې یوناني لیک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پیړیو کې دلویو کوشانیانو او وړو کوشانیانو په دورو کې پاتې شو لکه څنګه چې یې لیک ساده او اسان و نوځکه یې لیک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وګرځید.

اصلا يوناني الفباپخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو دلويو کوشانيانو پر وخت دداسې يوې سيمه ايزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه دصوتي اړتياله مخې يې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزيات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنګه چې ښاغلي لوستونکي او اوريدونکي خبر دي چې په دې وروستيو ۸ کلونو کې دسره کوتل په کيندلوکې يو شمېر دپام وړ ډبرليکونه له يوديوال څخه لاس ته راغلي چې له تيرو او خښتو جوړ وو. يو له دې ډبرليکونونه په يوه ستره تبره کې حک شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرليك په نامه مشهور شوی، يوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرينو پرچو څخه مرکبه ده له يوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تېرو په حيث ترې دکوهي په ديوال کې کار اخستل شوی و.

دسړ کال په کيندلو کې څو بيلابيل ډبرليکونه چې په ديولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه دسره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو دخښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبر ليکونو غربي پوهان دخه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پاي کې فرانسوي پوه موسيو (بن ونيست) په دې بريالی شو چې ددغو ټولو ډبرليکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبر ليکونه وځيړي.

لومړی: هغه ستر ډبر ليك چې په يوه کاڼي ليکل شوی.

دويم : دهغه ۳۲ کاڼو مجموعه ده چې له کوهي څخه ايستل شوی او يو ډول ډبر ليك تشکيلوي.

دريم : دهغو نورو ۲۱ کاڼو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ويستل شوې

او يوبل ځانګړی ډبرليك تشکيلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په ديوال کې لګيدلي دهغو خښتو سره چې دکيندلو پر وخت په پراګنده ډول پرتې وې . څلورم ډبر ليك تشکيلوي.

داډبرليکونه چې دکوشانيانو په وخت پورې اړه لري ټولې ديونانيانو په الفباء او ليك دود ليکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لګيږي چې يوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانګړې توګه دلويو کوشانيانو پر وخت دډيرې استفادې وړ و، دچينايي ګرځنده (هيوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدي پيړۍ تر لومړۍ نيمايي پورې يې هم رواج درلود.

په افغانستان کې یوناني لویې سکې

افغانستان دسکندر له فتوحاتو او دده دامپراطورۍ تر تجزیې اوتباهۍ دریمې مخزېږدې پېړۍ له نیمائی وروسته دمسیح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله داسیایي یونانیانودتمدن اوفرهنګ مرکزو.
کله چې ۲۵۰ کاله دمخه تر میلاده دباختر واکمن (دیودوتس) دیوناني باختري سلطنت مستقل تشکیل اعلان کړ دهندوکش په شمال اوجنوب کې یې یو ډول ښکلې سکه ووهله چې دځینو ځانګړتیاو له امله له هغو سکو نه هم ډیره ښکلې وه چې یونان کې وهل شوې وې.
یوناني باختري پاچاهانو چې دواکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتریا) یا بلخ و ددوی یوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوې و، اوډیرشمېرېې لکه دښکلیو مډالونو په ډول له سپینو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالوځلیږي،ددې غټو سکو په منځ کې یوشمیر ډیرې لویې دي چې قطر یې دوه نیم انچه اووزن یې تر ۱۶۸ ګرامو پورې رسیږي او دامیر حبیب الله خان دوخت له پنځه ګونوڅخه ډیر غټ دی. ښایې چې ګران وطنوال خبر وي چې دپاریس په ملي کتابخانه کې یوه دسرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ګرامه وزن اودوه نیم انچه قطر لري چې داسکه دیونان باختري سلطنتي کورنۍ ددریم موسس (ایکوراتیدس) پورې اړه

لرى چې د ۱۶۵ـ ۱۶۰ مخزېږدیو کلونو پـه منځ کې دبلـخ سلطنت تـه رسیدلی او دټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یوناني دسروزرو سکه چې دغـټ والـي پـه وجـه پـه ټولـه نړۍ کې سـاری نـه لـري دبلـخ د واکمـن ((ایوکراتیـدس)) ځانـګړې سـبکه ده او ختماً پـر دې سـکه نقـش دافغانستان په خاوره کي وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سـکې یـواځې پـه افغانسـتان کـې لیـدل شوي اودداې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریـه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کالـه وړانـدې دامـیر دوسـت محمـد خـان دواکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار اووزیر یارمحمد خان پر هرات حکومـت کـاوه افغانسـتان تـه راغـی، هـرات، بلـخ اوکندهارتـه یـې سـفرونه وکـړل. نومـوړی پـه (قره بـاغ) کې چـې (شـهرک) تـه نـژدې او دغـور شـمال پلوتـه واقـع دي دډیرغټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یـې دنوعیت دځرنګوالي پـه بـاره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې دملك (سعادت ملوك) له قولـه وائـي چـې د (قـره بـاغ) پـه کنډوالو کې ډیرې غټې طلايي او نقره یـې سـکې پیداکیږي چې زمونږ دوخت لـه سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۳، ۱ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کـال پـه شـاوخواکې چـې ((میجرتـات)) انګلیـس پـه هـرات کـې اوسیده همدغه سعادت ملوك ده ته یـوه یـادوه درنـې سـکې ورښودلـې وې نومـوړي ویلي وۀ چې په هغو سکوکې د سکندر نقش ځرګندیـده. دا پـه زړه پـورې موضـوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملك (سعادت ملـوك) تـه او هغـه څـه چـې سـعادت ملوك یې دانګلیس میجر لـه قولـه بیـانوي داسـې ځرګندیږي چـې د (شـهرك) ختـیځ لورته به خامخا کوم ښار وۀ چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیـده خـو متاسفانه په ۱۱۳ کلونوکې ددې ځای او ددې سکو دځرنګوالي په اړه یـوه خبـره هـم وانه وریدل شوه اودامهمه موضوع تراوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه دکابل پـه موزیـم کې دپنځوغټو نقره یې سکو شتوالی دی چې دایوناني نقره یي سکې په جهان کـې تـر ټولـو غـټې سکې وې،ددې سکې پـه یـوه خـوا کـې نیـم مـخ او نیمـه شـاهي تنـه ځرګندیږي او داکټ مټ د (ایواتیدس) یوناني بـاختري پـاچادهغې سکې پـه څیـر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو پـه نقـش کې ځرګندیږي فولادي (کسك) ژۍ لرونکـې خولـه یـې پـه سرنوم یـې (امیـن تـاس) او

دفاتح پاچا په نامه يې ياد کړي داپاچا په افغانستان کې ديونا[illegible] په ډله کې ډير مجهول شخص نه دی ځکه چې دهغه وړې سکې لر[illegible] کاله دمخه تر زيږدي يې دهندوکش جنوب پلو ته او دګندهارا پر ډيرو ختيز[illegible] يې واکمني درلوده، نوموړی خو تريوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول يې همدغه غتې سکې ګورو چې ((امين تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد (امين تاس) پنځه غټې دسپينو زروسکې چې ديوناني نړۍ سترې سکې ګڼل شوي، که له هغو سکو سره يو ځای شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او يا په دې خاوره کې ليدل کيږي داثابتوي چې په دې هيواد کې ديونانيانو دواکمنۍ په لومړۍ دويمې او دريمې مخزېږدې پيړۍ کې دسرو او سپينو زرو پر غټو مډالونو اوسکو نقش لګول کيده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځايه، څه وخت او په څه ډول دکابل موزيم ته راوړل شوي دي؟ په کابل موزيم کې دنورو سکوپه ترڅ کې دسکو يوه لويه مجموعه يا کلکسيون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه دځرنګوالي، کميت اوکيفيت له نظره په باختر کې دهغو يوناني پاچاهانو دسکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته يې واکمنۍ درلوده ډيره په زړه پورې او لويه مجموعه ده. چې دامجموعه دکندز دکلکسيون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې ديو رسمي ليك په واسطه دقطغن دنائب الحکومه له خوا ځرګنده شوې وه داد کندز په بالاحصار کې ديو موټروان له خوا کشف کړای شوې وه، چې ټولې سکې يې له سپينو زرو جوړې او په مختلفو يوناني پاچاهانو پورې يې اړه درلوده چې دغه وخت يې فرانسوي متخصصين په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسيون په منځ کې پنځه سکې چې له سپينو زرو جوړې دي، هره يوه يې (۹۱) ګرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري.

۸_ ۱۰_ ۱۳۳۹

مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریک او بودیک دمدرسې خپریدل

د (ګریک او بودیک) صنعتي مدرسې داسلام دظهور لـه دورو دمخه دمسیح دوخت په څلور پنځو لومړیو پیړیوکې په یو خاص مفهوم تاکلې ځای لري، یا داسې وایو چې ددې هنري مدرسې ترکیبي اجزاء له ختیځ ولویدیځ ، یونان او هند څخه دافغانستان خاورې ته ورداخل شوي او بیا دلته دافغانستان دهنرمندانو پـه لاس اخته شوي، ترکیب شوي او همدلته یې روزنه شوې وه، څکه خودهمدغې کتنې لـه مخې یو شمېر پوهانو او دښکلو هنرونو کارپوهانو د (هندوافغان) دمدرسې په نامه یاده کړې ده.

وروسته لـه دې چې بودائـي دیـن ددریمې مخزیږدې پیـړۍ لـه نیمائي څخه وروسته په افغانستان کې خپور شو، دمسیحي دلومړۍ او دریمې پیړۍ پـه اوږدو کې داهیواد دبودائي دین اوهنریو سترمرکز وګرځید. دافغانستان پـه ویاړلي تاریخ کې داوخت مرکزي اسیا، ختن، کاشغر اوچین ته دمبلغینو اوصنعتګرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې دلویـو کوشانیانو پـه وخت کې دمرکزي اسیادخاورې دویشنې پر مهال ((سنګیانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دین، فرهنګ او هنر لاره هم خلاصه شوه، پـه دې مقالـه کې همدغـه مطالعه کوو چې څنګه لـه افغانستان څخه یادو شوو سیمو ته دګریك او بودیك هنري مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دین لـه دوو خواوو دامو سیند د(سغد) له لارې او واخان ته یې دپامیر دشرق لوري لاره پرانسته د (یونـان اوبودائی) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقیب قدم په قدم دپورته یادو شویو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنګيانګ)) نورو نقاطو ته يا په پخوانۍ اصطلاح چيني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنګه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ويرانو کې د ((ګريك او بوديك)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي. لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرګندشوي هغه (روك) ده چې دختن په ختيځ دهغه بودائي رنګه تصويرونوچې دعبادت ځايې په ديوالونوکې موندل شوي او سراويل استين انګليس دهغو نقل اوعکس اخستی، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننګرهار ولايت له هډې لاس ته راغلي ډيې ورته والی لري. دهډې اثار په افغانستان او درواك اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسيحي لومړيوپيړيو پورې اړه لري.

وړاندې دختيځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استين انګريز مدقق دديوال تصويرونه موندل چې د (ګريك اوردمن) له نمايش سره چې بې شکه په ۳- ۴ مسيحي پيړۍ پورې تعلق نيسي ورته والی لري، او ګندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډير نژديوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفياتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دګودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، باميان او بګرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسيائي خاورو (ګريکورومن) يعنې دلبنان، شام او عراق له سيمو څخه يې داکلاسيك صفت دګوبي سيمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (ګريك او بوديك) سبك اومدرسه ده.

دباميان اوهډې دمجسمو ګچين سرونه او رنګين تصويرونه او دمرکزي اسيا دبيلا بيلو برخو له هنري اثارو سره لکه د (رواك) او (ميدان) اولږ څه لرې دګوبي په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچين مر (تورن هوانګ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقيد ختيځ پيژندونکي ((رونه ګروسه)) په عقيده دهډې دديوال انځورونه دمرکزي اسياله اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط ښيي. همداډول دميران په تصويرونوکې د باميانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دښکليواو رنګينو تصويرونوډيره اغيزه څرګنديږي اوپه مجسمه تورنه کي هم همدغه مطالب څرګنددي.

هغه له ګچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې دکابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې ښکلې دي راښيي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواک) څخه مونډل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نږدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداى.

دګندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پيړۍ پورې ځانګړي نه دي، بلکه هغه څيړنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي، الماني اوانګليسي يعنې (پول پليو) (فن لوکوك) او (سراوړول ستين) له خواد کاشغر په شمال (تمشك)، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموما ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پيړۍ محصول ګڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاى، هډې او تيکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه تر ستوګو کيږي اود ګندهارا دمدرسې د نفوذ کولو ښه او برجسته مثال دى چې دوام يې دمرکزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پيړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه توږنې او د ديوال پر مخ دنقاشۍ سبك چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و، پر مرکزي اسيا کې هم ځاى په ځاى ونه دريد بلکې دبودايي دين له پرمختګ سره پرمخ ولاړ.

د (تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتګ)) او ((بازاکليق)) کې دګندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترګو ليدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکى (رونه ګروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زيږدې پيړۍ پورې دهډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوى دى اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونوورته والى دهډې او تکسيلا، اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودګوبي صحرا جنوبي خواو ته څينې برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانګړي توګه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئياتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاى شووايواو ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونومدرسې چې دعبادت ځاي پر ديوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدريج سره کاشغر، ختن اوترچين پورې سرايت کړى دى.

۱۳۳۷/۵/۲۲

په لرغوني افغانستان کې

دموسیقۍ درې آلې

دخلکو پیژندنې خیړنو،فیلوژوي اوتدقیق دبشري ټولنو په منځ کې دځبرو پیل له آهنګونو اوشپیلیوڅخه ثابتوي ، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنګ،پوستکي او جغرافیایي سیمو دخپل ژوندپه پخوانۍاو لومړیو پوړو کې دسندرو دډولونو دیو ډول په ویلو روږدي وو او ددې طبیعي ورکړې ځانګړتیاکوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان دژبو له ډیرو ډولونونه په یوه ژبه ګړیږي نوخپلو کلمو ته يې وزن او اهنګ هم ورکړی، کله چې يې څو کلمې دوزن او اهنګ پیداکړې ورسره جوخت يې دسندرو ویلو لاره چاره هم پیداکړې ده.

دافغانستان په هیواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې دغار اوسیدونکیو ښکاریانو دژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې دغار اوسیدونکي ښکاریان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او دلویو خانو پر غاړو لکه : هیرمند واکسوس(آمودریا) اندوس (سند) هري رود ، مرغاب، ارغنداب او کابل رود میشت شوي نو دمالدارۍ او کرهنې دورې يې تیرې کړي دي چې عجالتاً دکندهار د (مندیګک) دتپې دکیندلو جریان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاریخ يې دژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

دارِیایي ادبي اثارو دشهادت له مخې ویلی شو چې په ویدي عصر کې یعنې وړاندې تر هجرت کولواودهجرت کولوپه دوران کې سندرې ویل نڅا او اتڼ کول په افغانستان کې داوسیدونکیو ترمنځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ویل دکورنیو په منځ کې یوه عنعنوي دنده ده، نوځکه يې دسندرو انتقال له یونسل نه بل نسل ته یو معنوي میراث ګڼل کیده نو خامخا دخلکو په منځ کې دسندروویل دود و.

(ویدي) سرودونه او اوېستایي (زرتشتي) ګاتا(سندرې) چې دهغو ډیره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داپخپله ددې څرګندویه ده چې سندره له سندر غاړي او سندرغاړي دموسیقۍ له یوې آلې سره تړلي توکي دي . پروفیسر (ګیت)

اروپائي ختيځ پيژندونکی په دې عقيده دی چې "په ويدي زمانه کې موسيقۍ خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

دپروفيسر ګيټ په نظر اريايان په هغو پيړيو کې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند کاوه، نه يواځې داچې دموسيقۍ مفکوره يې په دماغ کې پيداشوې وه، بلکې په دې برخه کې يې يو پړ هم وهلی و، تر کومه ځايه چې له سندرو څرګندېږي دموسيقۍ درې ګوني الات يعني هغه الات چې په پوکونه غږول کېږي، هغه الات چې تار لرونکي دي او دريم بې تاره الات داټول په ويدي زمانه کې دارياپانو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي)(وانا) او (يونا).

دريګ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "دشپيلۍ غږ دياما يعني جمشيد له استوګن ځاي څخه اوريدل کيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس دياما يا جمشيد استوګن ځاي په بلخ کې و او دا لومړی پاچاو چې په بلخ کې يې پلازمينه درلوده.

شپيلۍ دموسيقۍ يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانګړې توګه دځوانانو دموسيقۍ اله ده چې دمالدارۍ په لومړيو وختونوکې دشپنو، هلکانو او ځوانانولخوا منځ ته راغلې. شپيلۍ په افغانستان کې دملي موسيقۍ يو اله شميرو او ارتباط يې له بلخ اوباخترسره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې دشپيلۍ يادونه کوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان ديادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخوانی امپراطور (هيوان ـ تي) چې ترميلاد ٢٢٠٠ کاله وړاندې يې ژوند کاوه، نو ډ ړي (لنګ ين) د.(يوان ـ يو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلۍ دچين دموسيقۍ اساس وګرځيد.

دفرانسې ديو مدقق شاوان له نظره (يوان ـ يو) دباختر يو برخه او يا وو ايو چې دافغانستان په شمالي برخو کې يوه سيمه ده او له دې پخواني چيني داستان څخه څرګنديږي چې ۴ زره کاله دمخه ترميلاده دنل شپيلۍ دود له باختر نه چين ته تللی دی او بيا هلته دچيني موسيقۍ اساس ګرځيدلی دی.

دتارلرونکو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانی څرك اودرك دهندوکش دغرونو له لمنو کې لګوو دا هغه (سرود) دی چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونولرونکی دی چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنګه دکابل په موزيم کې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له څيړنو څخه څرګنديږي چې وائي دادموسيقۍ اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه يې دافغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي څيړنو څخه داڅرګنده شوې ده چې

کوم اهنگونه چې نن نور ستانیان په خپلو موسیقي الاتو کې غږوي دادځلور زره کلو د مخه اهنگونو یاد دی چې په دې ترتیب یې اهنګونواو سرودونوله ځلور زره کلو را په دې خوایې خپله لرغونې بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتیب سره ویلای شو چې شپیلۍ او دموسیقۍ په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم ترکم ځلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسیقۍ په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکیو پرته په دریمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نیولي تر ویالو کیندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتڼ سره همیشه و او دی او لرغونتیا یې دموسیقۍ ددوه نورو یادو شویو آلو په څیر زرګونه کاله دمخه یادولی شو.

دمسیحي دورې په پیل او درې ځلورو لومړیو پیړیو کې چې پژګری تیکر توړنې او دعبادت ځایونو پر دیوالونو نقاشي دود شوې وه یعنې چې دلویوکوشانیانوپه دوره کې یې لکه دډیروادبي مظاهرو، موسیقي هم ډیر پرمختګ وکړ، اصلاً دکوشانیانو دوره چې له نیکه مرغه اوس یې د ډیرو جزئیاتو سره اشنا یو، داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سیوري لاندې یې دځانګړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبیاتو اوموسیقۍ ډیر پیاوړتیا او پراختیا تر لاسه کړه.

دننګرهار ولایت دهډې داسې توږل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسیقي غږونکي یې یواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمایش کوي. نڅا کوونکي او موسیقي غږونکي یې له ډول او دبلې سره په میدان کې ښکاري. دنڅاکوونکیو دحرکاتو شرنګ او دموسیقۍ غږوونکیو موزون اهنګ اوپه ډله ایزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې ساډبروځخه زموږ ژوندیو غوږونو ته رسوي.

لنډه داچې دموسیقۍ له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپیلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلو نه را په دې خوادافغانستان له غره ییزو ابادیو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره یې سمه پیاوړتیا او پراختیا کړې او دلومړنیو ابتدائي وختونو بیلګې یې تر اوسه دغرونو په تنګو او ژورو درو اوهمدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی یوشمیر لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هیرې شوي نه دي اوانعکاس یې غوږونوته رسیږي.

۱۳۳۷/۶/۱۱

په لغمان او کندهار کې داشوکا ډبر ليکونه

((اشوکا)) د ((بندوسارا)) زوی د ((چندراګوپتاموريا)) لمسی دهندی (موريائي) کورنۍ دريم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دډيرمې پيړۍ په لومړۍ نيمائي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې يو لوی پاچا و چې وروسته د "کلنګا" د مشهورې جګړې، چې له يونيم لك تنوڅخه ډېر پکې مړه شول دوينو وياله او خيرې خيرې جسدونه وليدل سمدلاسه يې حال بدل شو، له ډيرو هيلو اوخواهشاتو څخه تيرشو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې يې په ځان کې ختمې کړې او ديو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپيژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه يې دفقر او روحانيت په بڼه تير کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړوپه وجه چې دده نيکه ((چندراګوپتا)) او يوناني ((سلوکوس نيکاتور)) ترمنځ پيښې شوې وې ، او ((سلوکوس نيکاتور)) پکې دافغانستان جنوبي سيمو ته په شا راغی داسيمې دارغنداو تر حوزې پورې دموريا دامپراطورۍ تر تاثير اونفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکا د (موریا) په تخت کښیناست دموریا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډیر برلاسی و.
خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه دا دوس په لویدیځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنګه چې تول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعني ددریمې مخزیږدې پیړۍ دلومړۍ نیمائي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دي.
دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتیږو پر ستنونقش کړاي شوي چې (وهمه کمبهاني) یعني (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعنې په (ډرونته) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پیدا شوي دي.
هغه ډبر لیک چې پکې دآشوکا دزیږېدنې ځاي ډرونته ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بر یې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیک عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه ګڼه کې خپور شو او ناروېژی پروفیسر مارګنستیرن دلومړي ځل له لپاره هغه په اروپا کې لویدیزو پوهانو ته وروپیژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنیګ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامي) ډبرلیک کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.
داډبر لیک په آرامي لیک دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنګه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمګړې شویدي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې څرګندیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیک څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیدا شوی ؤ اخستلاي شو.
دکندهار ډبرلیک چې دچهل زینې سیمې ته نژدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار ـ ګواکران) اوسنی سرک ته نژدې کشف شویده داپه دوه ژبو او دوه لیک دودو مشتمل او جوړ ډبر لیک دی، یعنې په یوناني ژبه او لیک دود او همدارنګه په آرامي ژبه او لیک دودلیکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او ګڼو اخلاقي ښیګڼوله مخې خلك دحیواناتو له زورولو او وژلو همدارنګه دماهیانو له ښکار نه منع کړل او وایي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخیست شاهي ښکاریان دې دحیواناتو او ماهیانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریاپاچا خلك د مور، پلار اومشرانو اطاعت ته رابولي دنفسیاتي خواهشاتو دله منځ وړلو او تولو ژوندیو ته ددرناوي بلنه ورکوي داجمله هم په ډبر لیك کې راغلې چې دده (پیواسي) دترحم او مهربانۍ له مخې دځمکې په مخ ټول انسانان نیکمرغه اوخوشحاله شول.....

(پیوداسې) چې دلته دکندهار په ډبر لیك کې یې یادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په یو شمېر نورو ډبر لیکونوکې هم لیدل شوی دی. په همدې ترتیب دډبرلیك په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومېږي چې دموریا پاچا که په لغمان کې چې دګندهارایوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنګ دختیځ له ډیرو پخوانیو ښارونو څخه دی په دواړو ځایونو کې یې یادښت پر ډبرو لیکونو شته چې یو یې یواځې په (آرامي) ژبه او لیك دود دی او بل یې په دوه ژبو اودوه لیك دودونو یوناني او آرامي باندې لیکل شوی دی.

اشوکا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زیاتره دکاروانونو لارو ته نژدې دتیریدونکیو دلیدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتیریدونکیو خلکو دپاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځایه چې لیدل کیږي د (ډرونتې) او کندهار ډبر لیکونه ددوه لویو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانیو ښارونو ترڅنګ یو په ګندهارا کې پخوانۍ هډې ته نژدې او بل په کندهار کې دلویې لارې په سر زوړ ښارته نژدې په یوه لویه تیږه کې کیندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر لیکونو څخه څرګندیږي چې له میلاد نه دمخه ددریمې پیړۍ په اوږدوکې،هډې او اوسنی جلال اباد ته نژدې او همدارنګه کندهار ته نژدې دوه لویې مرکزونه اوښارونه اباد و اودکاروانونو تګ راتګ هم تقریباً له همدغو لارو ترسره کیده.

دکندهار ډبر لیك په یو لوړ ځای دلارې په لور مایل ډول واقع دی ترڅو یې لا روېانو وګوري، ددې ډبرلیك له وضعې نه پخپله څرګندیږي چې دیو مشخص

ترتیب له مخې دلارویانو دلیدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر لیك له مخې په څرګنده ویلاي شو چې دد رېیمې مخزیږدې پیړۍ په اوږدو کې آرامي لیك دود په افغانستان اوپه ځانګړي توګه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او یو بل ډبر لیك هم په همدغه ژبه او لیك دوه په(ټیکسلا) کې کشف شوی دی، ترټولو مهمه په دریمه م ز پیړۍ کې دیوناني لیك دود ارزښت او څرګندیدل دي.

مونږ همیشه فکرکاوه چې داژبه او لیك دود دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزیږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوې ده، خو ګورو چې په دریمه مخزیږدي پیړۍ کې اویالږ تر لږه دریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې نوموړي ژبه اولیك دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت یې درلود چې هغه به یې دډبرلیکونو دلیکنې پر مهال له آرامي ژبې او لیك دود څخه مخکې ګڼله.

۱۳۳۷ \ ۴\۱۲۰

په کندهار کې داشوکا ډبر

لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیک کشف شو چې دتاریخ له نظره په افغانستان کې دبودائي دین دپراخوالي،فرهنگ او ادبیاتو له مخې ډیر ارښتناك و.

داډبرلیک په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) اوهمدارنگه په دوه لیک دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې ددواړوژبو او لیک دودو دخپریدلوله امله هم ډیرارزښت وړ ده، چې دادی لومړی یې دکشف دڅرنگوالي په اړه ځوکرښې لیکو او بیا پخپله دډبرلیك اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمائي کې مې یو شخصي لیک دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خواچې پخوا په کندهار کې داحمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې دکندهار له یوه سپین ږیرې سره دخپلې مرکې په اړه څرګندونه کړې وه، هغه دحمل په ۱۵ نیټه لیکلی و. چې دکندهار په ښار کې دسرپوزي غره ته نژدې یوه ډبره څرگنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیک کیندل

شوی اودسپین ږیري په ملګرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنګه چې دښاغلي اشنا دلیك نه څرګندیدله ډبر لیك په کندهار کې چهل زینې ته نژدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوي او تر اوسه خاورو اوختو لاندې پټ و ، کله چې دوخت په تیریدلو دسیمې بزګرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیك کشف او راڅرګند شو.

داډبر لیك چې خبر مې ورته دکابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې دپېژندګلوۍ وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. داډبر لیك دکندهار دزاړه ښار دننه دسر پوزې کلي ته په څوسوه مترۍ دپوزې دپاي په برخه کې یو تورږل شوی ستر کاڼی دی چې له چهل زینې وړاندې ددوه کاڼو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. داډبر لیك هغه سرك ته ډیر نژدې دی چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرك ته هم ډیر نژدې دی چې له عمومي سرك نه دکندهار د زاړه ښار دکنډوالوپر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږدوالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسورې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غیر منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږدوالي اود ۴۵ سانتي بر او همدارنګه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیك متن په دوه لیك دودونو یوناني او ارامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. دډبر لیك په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیك دودلیکل شوی چې ټوله شمیره یې دیارلس نیمې کرښې ده او بیا دارامي لیك راځي چې شمیره یې اوه نیمې کرښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیك نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسیږي ما صرف دهغه ډبر لیك دموقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنګ واقع دی اوداچې په دوه لیك دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي ښه اټکل کړي و چې داډبر لیك دریمې ق م پیړۍ پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوې پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنګه چې پر نوموړي ډبر لیك کې په یوناني ژبه لیك شوي دالیك نسبت آرامي لیك ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپانه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موريا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنۍ ورورسته يې افغانستان ته دبودايي دين دتبليغ له پاره مبلغين راواستول داهغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې يوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پيل کړې و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نيکاتور) يوناني پاچا ترماتې وروسته دموريا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې يې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر ليک مضمون سراسراخلاقي اوعبارت دنوموړي پاچا له نصيحتونو څخه دی.

څنګه چې ټول پوهيږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصيحتونه په يې دفرمانونو په بڼه په ډبر وليکل اوتيتول لکه چې ډير دډبرو فرمانونه يې په هند کې کشف شوي دي. اويوله دغو فرمانونوڅخه دجلال اباد په ډرونته کې پر يوه تو...ل شوې ستره ډبره موجود و چې يوه ناقصه پارچه يې دکابل موزيم ته رسيدلي اوهلته خوندي ده.

موسيو روبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر ليك داكاډمۍ غړی اوداروپا دختيځ مجلې مدير دواړه دې نتجې ته رسيدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر ليک کې په خپل مستعار نوم (پيوداسي) يادشوی او څرنګه چې يې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی بايد چې دهيواد ټول ښکاريان او صيادان د حيواناتو له وژلو او دماهيانو له نيولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسياتي خواهشاتو مخنيوی دې وشي او په ځانګړې توګه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتيب داشوکا کوم ډبر ليک چې تازه دکندهار زاړه ښار ته نژدې کشف شوی ديو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه ليکل شوی.

دارامي ډبر ليک متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډير احتمال لري چې دمضمون متن يې ديوناني ډبر ليک له متن سره توپير ونه لری اوددواړو متنونو مضمون يو شی وي.

د(اشوکا) يا د(کندهار دسرپوزي) ډبر ليک لومړنی يوناني ډبر ليک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر ليک کشف شوی و. چې يوائې په يوناني ليک دودليکل شوی او ژبه يې دافغانستان

دژبو له ډلې یوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې زمونږ په هیواد کې په یوناني ژبه او لیك دود لیکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته ګټل شوی څرګندیږي چې زمونږ په هیواد کې دیوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزږدې پیړۍ په نیمائي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر لیك لومړنی ډبر لیك دی چې په دوه یوناني او ارامي ژبو لیکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر لیك په دوه ژبو او دوه لیك دودونو لیکل شوی په همدغه وجې یې ارزښت ډیر زیات دی او دیوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادبي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دلیکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هیله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر لیك د (ارامي) متن په لوستلو بریالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر لیك کې راغلي چې د (پیوداسي) دترحم اومهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نیکمرغه اوخوشاله شول.

په کندهار کې دیوناني ډبر لیك دمتن اساسي مفهوم لکه څنګه چې یې وړاندې یادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر لیك (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص یا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر لیك دیوناني برخې سره یوشان وي.

داروپایي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر لیك ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او د ا ډبر لیك په لرغوني افغانستان کې دتاریخ،ادیبانو، ژبې پیژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، ځکه چې دالومړی ځل دی چې یوډبر لیك په دوو ژبو (یوناني) او (آرامي) لیکل شوی او زمونږ دهیواد له یوې مشخصې سیمې نه په لاس راغی.

۱۳۳۷\۱۲\۲۱

په افغانستان کې دبودیزم خپرېدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ دلومړي ټوك په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیك لاندې ولیکل چې " دا شوکا له سترو کارونوڅخه چې دواکمنی یوولسم کال (۲۵۹ مخزیږدې) اټکل کیږي دمذهبي محفل ریاست، دشاهي ښکار موقوف کول، یادعیاشی منع کول اوترټولو لوی دمبلغینو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پتالي پوترا) چې عبارت له (پټنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونیو چې دبودایي دین د خپرېدلو لپاره په دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیوناني شامي سلوکوس نیکاتور دموریاکورنۍ دموسس چندراګو پتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې دمقابلې په ترڅ کې ماته خوړلې وه اوله ګندهارا څخه تر ا راکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې دموریا کورنۍ برې موندلی و اواشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کیته) (دهمهاره کیڅه) او(مهاره کیته) په نامه څو تنه مبلغین دکابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو ددریمې م ز پیړۍ له نیمائي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته ترکاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې اوهمدا راز دجنوب لور ته دارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلووخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده څکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې وُ او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن وُ.

بودایي دین له گندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې خپور شوی دی.

چیني گرځنده(هیوان ـ تسنگ) چې کله داوومې عیسوي پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې له (کاپیسا) نه ننگرهار ته ورغی په بگرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت وړ ځیزونه اټکلیده څکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځایونو تر جوړولو پورې ډیروخت پکار و، مگر داشوکا داخلاقي ډبر لیك په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډبر لیك له مخې چې ۲۵ ـ ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرگندیږي، څومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننگرهار او کاپیسا کې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي ځیزونه یې دچیني گرځنده (هیوا تسنگ) تر وخت اومې مسیحي پیړۍ پورې له منځه تللی نه وُ.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه ، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودایي دین مبلغین واستوي،داغونډه د ۲۵۸- ۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پتنه) دښار په (پتاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول.

اشوکا استولي بودایي مبلغین یواځې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویدیځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویدیزې اسیا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لرې دافریقا په شمال کې دمصریوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډبر لیك کې شوی، ویلای شو چې دبودایي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیزه سیمه کې داسیایي اروپایي او افریقایي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لرې داسیا لویدیځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیزه خواد(کندهار ـ بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویدیزه خوا کې زردشتي دین لا ډیر باقي پاتې شو او بیا داسلام

دمقدس دین دمبلغینو تر رارسیدلو هم ځایې پر ځاې و. لکه چې ددې مرحلو کلیات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډبر لیك کې داسیا له یوناني واکمنو سره دبودائي دین دمبلغینو داستولو په اړه کې خبرې کوي دیونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (دیودوتس) په باره کې څه نه وایي له دې وینا څرګندیږي چې تر دې وخته لاباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنګه چې په ډبر لیکونو کې دسلو سي شامي کورنۍ دیو تن (انتیاکا) یعنې دویم انتیوکوش دنوم یادونه شوې ، په ښکاره څرګندیږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کیده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلویدیز په لور دبودایي دین دمبلغینو په استولو لاس پورې کړی و او "دیودوتس" پر ۲۵۸ م ز دیوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتیب ددې دواړو پیښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنی واټن دی. اووړاندې تر دې چې یونانی باختر خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغینو دافغانستان په ختیځ او جنوب لویدیځ کې له ګندهارا څخه دارغنداو تر سیمې پورې دبودایي دین په تبلیغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په یوه برخه کې دموریایانو دبریو ارزښتناکه پایله همدغه دبودائي دین د نظریاتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسیاسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو یې ډیر دوام ونکړ. بودیزم ځای په ځای پاتې شو ریښې یې وځغلولې پرمختیا یې وکړه او پراختیا یې وموندله او زر کاله یې ډیر یې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسیحي پیړۍ په پای کې ددویمې پیړۍ په پیل کې دبودائي دین دیو ستر مرکز په حېث وپیژندل شو چې مبلغین یې کاشغر، سنکیانګ او چین ته ورسیدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسیحي پیړۍ تر پیل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۱۳\۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

هغه مقالې چې " دشابهار په دښته کې دغزنوي عسکرو درسم ګذشت میدان" او د"شابهار میدان اونغاره خانه "په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته ولیکلې، دادواړه مقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹- ۱۳۳۷ نیټو له راډیو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دویم ټوک کې راخستل شوې)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بیهقي دلیکنو، امیر فرخي اوامیر عنصري له قصیدو څخه دعسکرو درسم ګذشت په میدان او دغزنوي عسکرو دعرض په ځاي کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) دغزنویانوله دورې دمخه او همدارازله اسلامي دورو وړاندې اصلاً دبودايي دین لویې عبادت ځای و. چې دموجودیت ریبنتینوالي یې پر ۱۳۳۸ کال دلرغون پیژندونکي دهڅو په نتیجه کې کشف شو.

دسلطان محمود غزنوي دارامګاه باغ او دروضې دکلي جنوب لویدیځ ته په درې کیلو مترۍ کې دلویې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه دغزنویانو دوخت مشهور دشابهار دښته ده) یوه دډېرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تپه سردار) (تپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو یادیږي داهر یو نوم فولکوري توضیح لري چې دلته یې دشرحه کولو امکان نشته اویواځې د (بتخانې) وجه تسمیه دپاملرنې وړ ده او راښیي چې دزمانې په تیریدو، ورانیو او کنډوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر کې دبوایي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی.

(شابهار) یو ترکیبي نوم دی او له دوه وییو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) دکلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې داکلمه دسنسکریت (یهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت یې بودایي عبادت ځای ته کیده چې په سلګونو او زرګونو (ویهار) کلمې مو دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې لکه هډه، کاپیسا، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې درلودلې چې له هغو څخه یو دبلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډیر شهرت لري، چې داهم ترکي نوم دی او اصلاً له دوه کلمو (نوا) او (یهاره) څخه جوړه ده چې لومړی د(نوي) او دویم هماغه دبودایي عبادت ځای مانا درلوده او دا (نواویهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زیاته څیړنه وکړو د(نوبهار بلخ) په شهرت به بسیا شو.

ترکومه ځایه چې دګرځنده چینا یانو له یادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرګندیږي دسلګونو اوزرګونو ویهارونواوبهارونو ترڅنګ مو ډیرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې یو شمیر یې دشابهار په نامه او صفت مشهورې وې.

پرته له شکه په کابل، هډه، بګرام، غزني، بامیان او حتماً په نورو هغو ځایونو کې چې پورته مې یادونه وکړه (شاویهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعیت تاکنه به دلرغون پیژندونکیو هڅې اوڅیړنې روښانه کړي.

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې دایتالیا دلرغون پیژندنې پلاوی د غزني (شابهار) له کیندنواو څیړنو وروسته دهغه ځای موقعیت، شکل او ابادۍ دطرز ترڅنګ نور ډیر جزئیات روښانه شوي دي ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمي لیکنې چې دریمې یا څلورمې مسیحي پیړیو پورې مربوطیږي او نورې له خټینې بودایي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ – ۱۲ متری لویو مجسمو دشواهدو پیداکیدل اونور ددې عبادت ځای دجزئیاتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه لیکنه کې امکان نه لري.

دغزني دشاه بهار عبادت ځاي دلويې صوفي چارچاپيره څونورې ورې صوفي هم كشف شوي چې څلورو خواو ته زمينې لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبيهوده كيسو ترڅنګ فكر كاوه چې (كله چې بودا دهوا له څپو راښكته شو په همدغه ځاي كې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاي دى كيوت، البته چې په بودايي داستانونوكې يې دښكته كيدو ځاي د (شانكارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوى دى.

په دې وړوكي مقاله كې اساسي مقصد دادى چې (شابهار) دغزنويانو په دوره كې درسم ګذشت اومذهبي جشنونوشريك ميدان وو، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونكو دبودايي دين عبادت ځاى و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځاى په نامه ياديده او ددې ډيرينې غونډۍ څخه دغزني ښار ډير لرې ښكاريده.

لكه څنګه چې مې شل كاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوك ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو كې اوهمدارنګه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوك چې پر ۱۳۳۶ كال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوى شرحه وركړې چې يو له شابهارونو څخه دكاپيسا يا بګرام او يا هم دګلبهار په لمنوكې دغوربند ددرې په خوله كې واقع و چې دجبريل دزوې ابراهيم په امر ديحى دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ ه ش كال وران كړاى شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هكله علمي هڅې جاري دي نوځكه ډير دجزئياتو په نتايجو پسې نه ګرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونكي كې له هره اړخه پراخې مقالې وليكو.

۹-۶-۱۳۳۹

په افغانستان کې بودايي مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هېوادونو په څېر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بيلا بيلوتاريخي مواردوکې يې يو پر بل نفوذ او اغيزه درلودلې چې اثار اونښې نښانې يې په دواړو هيوادونو کې محسوسيږي.

په افغانستان او هند دواړو هيوادونو کې متقابل اثار او اغيزې ډيرې غښتلې دي چې شواهداو نښې نښانې يې ډيرې څرگنديږي.

پر افغانستان هندي بنستيز او پراخ اغيز دبوديزم خپريدل دي چې دسند داندوس له رود خاني څخه يې دراتيريدوله ورځې څخه په افغانستان کې ددوام د وروستۍ ورځې پورې له زرکلونو څخه واوښت او ددې يوزر کلونو په اوږدو کې يې ددې هيواد داوسيدونکو په فکر او دودانيوپه جوړښت کې ژور او پراخ اغيز ترسره کړی دی.

داچې څنگه، څه ډول او کله بودايي دين په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هيواد پر برخليک يې يو بشپړ بدلون رامنځ ته کړی، دپوهيدلو او پلټنې وړ ده.

تول پوهیږو چې بودايي دین په ۶ م ز پیړۍ کې له (ساکیاموني بودا) سره دهند په خاوره کې څرګند شو، چې نژدې درې پیړۍ دادین دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موریا) یا په پخواني هند کې دلومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراګوپتا موریا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ ددویم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته یې زوي (اشوکا) واکمنۍ ته ورسید او نوموړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودايي دین ته ورداخل شو چې ددې دین دپرمختیااوپیاوړتیاله پاره یې ډیرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زماني له مهمو پیښو څخه یوه هغه دیوې لوی مذهبي غونډې جوړیدل وو چې په (پتالي پوترا) یعني اوسنۍ (پټنه) کې چې هغه مهال دموریا د امپراطورۍ پلازمینه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کیده ترسره شوه.

غونډه دمشهور عالم (موګالي پوتاتیسا) په ریاست او د روحاني مشر اوپاچا (اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډیر ارزښتمن تصمیمونه ونیول شول، ذبیلګي په توګه دمذهبي قوانینو تنظیم، ترتیب اودبودائي دین دخپریدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې دمبلغینو استول په هند کې دمذهبي غونډې ډیر پام جنوب پلو په ځانګړي توګه د "سیلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودايي دین په هندوستان کې له منځه تللی مګر دسیلان په جزیره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هیواد رسمي دین پیژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته دپاملرنې وړ ده هغه داندوس (سند) درود لویدیزې خوا سیمې یعني داوسنی افغانستان خاورې وې چې هغه وخت یې دجنوب یوه برخه دارغنداو تر سیمې پورې دموریایانو له خوا فتح شوې وه او په نیمه نوربرخه کې شمال لور ته یونانیان میشت وو. کشمیر او ګندهارا ته دمبلغینو داستولو دموضوع یادونه داشوکا په یو شمېر ډبرلیکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً "۱۳" نمبر فرمان دمبلغینو داستولو په باره کې دی او کومو ځایونوته چې یې استولي هم لوستل کیږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنوروځایونو په ترڅ کې د "ګندهارا" دنامه یادونه هم شوې ده، تر کومه ځایه چې له دې منابعو څخه څرګندیږي، یو له دې مبلغینو څخه چې د کشمیر اوګندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تیکا یامدهیان تیکا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:
"دهه ماراکي تا" او "مهاراکي تا" چې دهمغه په جغرافیایي اصطلاح یو یې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی و.
لکه څنګه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانودهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لګیږي چې داشوکا مبلغین ګندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور وراندې تللي دي.
په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونوکې په ویاړ چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیك په کندهار کې کشف شوې نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مګر اوس څرګنده شوه چې دګندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمېر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بوډایي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیك ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترخنګ موندل شوی دی.
نو ویلای شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یو زر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

۱۳۳۸-۳-۱۴

کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې

دخیرنې دلمنې په پراخیدو او ددرسي، مسلکي او افغاني کتابونو دخپریدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوك نه وي چې هغه د (کوشان) یا (کوشاني) نوم نه وي اوریدلی دالوړ او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دګاونډیو هیوادنو لریوسیمو ته هم رسیدلی دی.

کوشانیان د (سیستي) یا(یوچي) په نامه توکی له مرکزي اسیا څخه پورته شوی،په افغانستان کې یې دیو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړی او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بریالي شوي دي.

له دې سره سره دکوشانیانو تاریخ درې پړاوونه لري چې لومړی یې په مرکزي اسیا او دریم یې په نیمه قاره هنداو پاکستان کې تیریږي او هغه ستره اومهمه مرحله یې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تیره کړې ده، اوداد کوشانیانومهمه او تاریخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنیت خیزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تیر کړ او دباختر دمتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس یې دسلطنت نظام جوړ ددین، فرهنګ ، رسم الخط ادبیاتو، هنر صنایع او پرتمینو ودانیو خاوندان شول.

لکه څرنګه چې ختیزې چیني (منابع) او لویدیزې یوناني منابع راښیي کوشانیان دهغو سختو جګړو په ترځ کې چې له هیوانګنو یا (هنونو) سره منځ ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سیند نه راتیر او په باختر کې یې دیوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونیوله ، ددوي داوسیدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې دبغلان سیمه ده، چې دکوشانیانو ددین اوفرهنګ اثار او نښې نښانې یې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانیان پنځوس کاله دمخه ترمیلاده دکابل اوکاپیسا حوزو ته ورداخل شول او دیونانیانودوروستی پاچا ځاي (کابل) یې ونیو، او په بګرام کې یې دیوناني ښار ترڅنګ یو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ اوداښار دلویوکوشانیانو دکورنۍ ددوبي پلازمینه شوه.

ددوي پلازمینه (پایتخت) مود دې له پاره یاد کړ چې لویو کوشانیانو پرته له بګرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې یو یې په (پاروشاپورا) یعنې پیښور کې او بل یې دګندهارا په یوه منځنۍنقطه کې و.

دلویو کوشانیانو دوره دمسیح له پیل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او ددریمې مسیحي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوه پیړۍ وخت نیسي او دا دوه پیړۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې له لویودوروڅخه شمېرل کیږي.

له څنګه چې ساساني ایران دساسانیانوپر وخت (ایرانشهر) نومول شوی وهمدارنګه افغانستان دکوشانیانو پر وخت پر کوشانشهر یې شهرت ترلاسه کړی و.

وروسته له هغې چې کوشانیانو په کوشانشهر کې میشت او ځاي په ځاي شول دنورو هیوادونو دفتح کولو له پاره ې دشمال شرق په لور چیني ترکستان یا سنکیانګ ته اودشرق په لور یې دهندنیمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلویو کوشانیانو دوره یوه لویه عمراني(آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد دسکو، عبادت ځایونو لوړو چوترو، تورل شویو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانګړې څېړکي. رسالې او کتابونه غواړي.

دکوشانیانو دورې ته ځکه (لوي) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حیاتي، مدني، مذهبي او فرهنګي چارو کې ډیر بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر(دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شويو سيمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډېر پرتمين بودايي عبادت ځايونه په ګندهارا (هډه اوپيښور) په کاپيسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بګرام کې، دچاريکا د لويديځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډيرو سيمو کې جوړ کړاي شوي دي ،داعبادت ځايونه يوازې دبوديزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډيرو مذهبونو آزادي درلوده، يوله هغو کلونوعبادت ځايونو څخه چې بوديزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې لـه شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغينو بودايي دين دختيزې اسيا تر وروستيو ځايونو خپور کړ،همدارنګه ګلکاري په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډيرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه يې جوړ کړی چې ديو شمېر پاتې شونو په ليدلو يې نن ورځ هم خلك حيرانيږي.

په افغانستان کې ديوناني بودايي مجسمه تووړنې مدرسې ډير پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانيانو په دوره کې ددوه پيړيو په اوږدو کې يې بې شانه پرمختيا او پياړوتيا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډيرو لويو مجسمو جوړول دود وو. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو تووړلو ته ډير زيات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بيلا بيلو سيمو څخه ددې حقايقو شواهد راڅرګنديږي.

دافغانستان په پخواني تاريخ کې دسياست او اداري چارو له نظره دکوشانيانو دوره يوه لويه دوره ګڼل کيږي اوهره ورځ دنويو توړل شويو مجسمو، ډبر ليکونو،سکو اومډالونو موندل په پخوانيو اسنادو ورزياتيږي چې دلويوکوشانيانو ددورې عظمت دافغانستان،ختيځ او اسيا په تاريخ کې ثبت او سجل کيږي.

۱۳۳۸-۱-۵

کجولوکدفیزس

دافغانستان لومړنی کوشاني پاچا

کوشانیان چې د (یوچي) قبیلې په نامه دمرکزي اسیا د(سیستي) له کتلي څخه بیل شوي او دډیرو فتوحاتو دترسره کولو په وجه یې دختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانګړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې دلرغونی افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

داکوشانیان چې د(یوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړۍ سلطنتي کورنۍ د (کدفیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کدفیزس" یا "کوزولاکدفیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰مسیحي) کې ژوندی ؤ. زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان دآمو له سیند نه راپورې وتل او دهندوکش شمال لور ته دباختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولوکزفیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته دپاچاهی اعلان وکړ دهغه نوم په چیني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کدفیزس) یا (کوزولوکدفیزس) په بڼه یادشوی دی. دده نوم داول یالومړني مانا

ورکوي (کوزولو) یا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنګه دویمه کلمه دده دکورنی نامه دی. نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کدفیزس) په نوم هم یادشوی.

کله چې دوي له امو سیند نه دهندوکش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو واړو قبیلو مشرانو دملوك الطوایفي په ډول واکمنی درلودې ترهغې چې د (کوي شوانګ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري وموند اوپه ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهی اعلان وکړ. داوخت دباختر اصلي اوسیدونکی چې دچیني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل. دوي سوداګر او مالدار خلك و چې دهغوی مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهی اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیر والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا) په لور او بل دهندوکش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعني دکاپیسا ،(کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولاکدفیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونیوله او داخبره دهمغه وخت سکې په ښه ډول څرګند وي. ځکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولاکدفیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هر مایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم(هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرګندیږي چې کوشانیان دقومي عنعنوي عادت له مخې دپاچاهی پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باك نه بولي. خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنی لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنګه چې ټولو ته معلومه ده دادګاونډیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولا کدفیزس چې کله په کابل کې دیونانې وروستنی واکمن دنفوذ ساحه تنگه کړه او ټول ځایونه یې ترې ونیول نو بیا یې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وړاندې مو وویل چې (کجولاکدفیزس) خپل ځان د (دیندار) په صفت هم یادکړی، باید ووایو چې کوشانیان له هغه وخته چې دامو پر سیند د هندوکش شمال لور ته راتیر شول دیندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو ددین داصلاح او پیاوړتیا لپاره ډیرې هڅې کړي او ددوي لومړی پاچا (کجولاکدفیزس) هم یو ډیر دیندار شخص و.

دچینایي منابعو له مخې لومړی کدفیزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي یې ټاکي باید په ۷۸ م کال کې مړشوي وي، ځکه چې دواکمنی نیټه یې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به یې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولاکدفیزس دهندوکش جنوب پلو ته راغی دکاپیسا اوکابل په سیمو یې بسیا ونکړه اودخپلې واکمنۍ ساحه یې په هیواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحده او همداشان لویدیځ لور ته تر وروستي سرحده وغځوله.

دکجولاکدفیزس مرکز اوپلازمینه(کاپیسا) یا بگرام و او دسکو په کیندلو کې یې دیوناني ((هرمایوس)) او دروميٰ دامپراطوري لکه د ((اگوست)) ((کونستانتن)) او ((کلودیس)) دسکو تقلید کړی دی. دابايد هیر نه کړو چې دروميٰ امپراطورۍ سکې دتجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کیدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کیندلو کې دهغو له سکو نه تقلید کړی دی.

۱۳۳۷\۶\۱۹

کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور

کنیشکا دافغانستان ،هند او مرکزي اسیا په لرغوني تاریخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلوات نظر په زمان اومکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسیا په پخوانیو منابعوکې کنیشکا دبودایي دین دمبلغ په توګه اومشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودائي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

•په دې کې شك نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بګرام اوګندهارا څخه لومړی ځان دپېښور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی وُ.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، دبنارس،ډهلي او ګنګا د سیمې هندیانو نوموړی دیوهندی پاچا په توګه پیژندلی،خودمرکزي اسیا اوهندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کُلي ډول لویدلی او هغه داچې کنیشکا په افغانستان دکوشانیانو یومقتدر پاچاؤ.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې دسره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې دکنیشکا په اړوند چې څنګه، هندي بودایي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجودیې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو دهندوکش په شمال کې دپخواني بغلان له ولایت څخه لوی عمراني اثار، سکې،مجسمې او دهغه ډېر لیکونه تر اوسه کړي دی، نوځکه هغه یو ځل بیا دتاریخ په پاڼو کې په واقعي ډیره دیومقتدر او باعظمته پاچا په حیث ګورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه دسره کوتل دکیندلو په ترځ کې تر لاسه شوی څرګنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا ددویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې دهندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان دډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

دتازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن ګڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول دافغانستان کوشاني پاچا او دهندوستان فاتح وګڼو.

لکه څنګه چې محمود زابلي ، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر اوپیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې. وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره دهندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه اوتر ټولو سرحداتو پورې یې یومقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې ترکنیشکا نور هم په کوشنانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو دکنیشکا پر وخت دکوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلی و.

دعلمي، هڅو او لرغون پېژندونکيو دڅېړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسېده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالباً په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه دحکمرانۍ يو ستر مرکز يې داوسني پلخمري جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميترۍ کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واك او ځواك موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو اوچين دفغفورانو په قطار کې وشميرو، ددې دواړو لويو ختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره ددوستانه اړيکو احتياج محسوساوه

نو ويلای شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانو له ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او دکوشاني افغانستان فرهنګ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واك چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

۱۲_۱_۱۳۳۹

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدیخوا نه ثوکاله کیږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنیو او بهرنیو جرایدو او علمي مجلو کې اخستل کیږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کیږي. ولې دانوم دفرهنګ، لرغون پیژندنې اوتاریخ ډګر ته راووت ؟

سورکوتل ، لکه دتیروشویو سلګونو کلونوپه څیر کوتل نه دی، بلکې دلرغون پیژندنې او دافغانستان دتاریخ یوه حیرانوکې نقطه ده او نه اویاکاله کیږي چې هلته دافغانستان دمذهبي میراث ښکلي او پرتمینې بیلګې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاریخ او ادبیاتوکې دبلخ او ګشتاسپه، زردشت او دقیقي، زردشتي دین او دبرزین مهر اومهر برزین عبادت ځایونه، مزدیسنادین، زردتشتي حکیمان (طبیبان) او همدارنګه دتوران او دتورانیانو دحملې کولو او په نتیجه کې یې زرتشت دوژلو موضوع په څو څو ځله راغلې ده اوداسې څوك نشته چې دنظم او یا نثر دلوستلو پر مهال یې دا نومونه اوریدلي نه وي له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له یوه عصره تر بل عصره اوله یوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسیدلي دي.

مونږ ټولو اوریدلي وو چې په بلخ او دباختر په سیمو کې یو شمېر عبادت ځایونه وو مګر هیچا ویلي نشول چې چیرته؟ نه اویا کاله دمخه په یو ناڅاپي ډول یوه یادوه داسې ښبنتې چې دیوناني الفباء حروف پرې لیکل شوي وو دیو لړعلمي

هغو ترخنک دلوې مذهبي عبادت ځای آثار دسره کوتل ترخنک غونډۍ کې څرګندي شوي، چې بیا وروسته دکیندلو په دوام سره لانوره هم څرګنده شوه چې دایو لوې عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز یا داور تانه له ایرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرګند شول چې په پاي کې دغه عبادت ځای تقریبا رښتیني بڼه غوره کړه.

ایادغه اورتون یا عبادت ځاي دپخوانۍ باختري مزدیسنایي دین پورې چې عوام یې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې دیوشمیر آثارو له مخې چې ډیر شمیرېې په کنیشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې دکوشانیانو دکورنۍ دغړو انځورونه پرې جوړدي، څرګندېږي چې دسره کوتل عبادت ځاې په دویمې زیږدې پیړۍ او په ځانګړي توګه دمقتدرپاچا کنیشکا او دهغه یوتن وارث هوویشکاپورې اړه لري، پردغه ترتیب دزرتشت او دکنیشکا او هوویشکا د زمانې ترمنځ زر یا یو زر دوه سوه کال فاصله ده.

نوویلاي شو چې دادکوشانیانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې څرګندېږي خو هغه یو ځانګړی دین وُ اوپه دې دین کې ډیرو سلطنتي سپېڅلتیاوو او پاکیزګۍ یا (کولت دیناستك) په لوړه کچه یوځای والی او ګډون موندلی وُ.

دکاپیسا دپخوانیو کیسو نه یوه کیسه چې چینائي ګرځنده هیوا ن تسنګ هغه په اوومه مسیحي پیړۍ کې اوریدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنیشکا په قهر شو تول ځان به یې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کیده، لنډه داچې کوم مزدك یا عبادت ځاې چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدك شهرت دلویو کوشانیانو پر دوره دویمه مسیحي پیړۍ کې دکنیشکا اوهویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسیدلي وُ، او دیوډول ځانګړي دین نمایندګي یې کوله، چې په آتش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنۍ دپاکۍ اوپاکیزګۍ له پاره یو اخلاص موجود وُ. چې ددې عبادت ځاي په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجودیت پورتنۍ مفکوره تائیدوي.

داور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخواني نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللى شو. دا يو لوى او باعظمته ځاى و ځکه ((بکولانګو)) يا بغلان چې يو لوى ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړى و. ددې لوى باعظمته ومجلل عبادت ځاي دمرکز ختيځ لوړې ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زينې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پايې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلګۍ له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالۍ په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسيدونکيو حتى دلريوسيمو خلکو هم دالمبې ليدلاى شواې او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه څرګنديدې.

هغه لوى ډبرليك چې له نوموړي ځاى څخه په لاس راغلي دکوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليکلى شوى او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشکا دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلاى شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اواديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده ګڼله، او ددې عبادت ځاې په جوړولو کې مستقيم دخيل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او دين ته په ځانګړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښکلي او پرتمين کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانګو) بغلان دخپل جغرافيائي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړى فرهنګي مرکز حيثيت درلود، او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرګنديږي او په افغانستان کې چې دکوشانى دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

۱۸-۶-۱۳۳۷

هخامنشیان اودتاریخ پر مخ دافغانستان خاوري

هرهیواد تاریخي، دمخه ترتاریخ،لرغوني (پروتوهستوار) داستاني اونیمه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې خومره چې دراډیو دخبرونو تاکلي وخت مناسبه ګڼله رڼاچولې ده.

اوږدې دورې، تاریخي،ترتاریخ دمخه درسم الخط اولیکنې دورې دي، چې زمونږ دهیوادلیکلي تاریخ دارياياونوديوې قبيلې هخامنشيانو له کورنۍ څخه پيل کيږي.

اصلاً اريائي قبیلې چې هند ، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې دسردریا او دخزر په څنډوکې یوځای اوسیدلې، او بیا وروسته له بیلابیلو لاروڅخه دجنوب پر لوري ښکته راغلي دي، چې دلویدیځ پر لوري دزګروس له غرونو اوښتي اودختیځ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویدیځ لور ته له غیر اريائي وګړو سامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنګه دختیځ پر لور داندوس یاسند پر لور له (دراویدي) وګړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جګړې یې ترمنځ پیښې شوې . چې دلویدیځ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (اشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې دایران جنوب پلو ته دفارس په سیمه کې دیو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالۍ شوې، او

ددې تېر مؤسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و، چې دلرغونې زمانې دستروشخصیتونو اونابغه وو په ډله کې شمېرل کیږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمنی ته رسیدلی دی، او پایخورږ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په اوږدو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې څو تنه (داریوش) او (خشایارشا) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې دفارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې دختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند. تر دې پورې چې دولایتونو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته اودپراخوالي ساحه یې دهغه وخت دځلوړو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراخه وموندله اودغه وخت لومړنی اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنی نه پیل کیږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کانو کې دځینو ځایونو اودهمغو سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده .... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي،نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پیړۍ نیمائي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډېر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پیښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وګڼو.

په دې کې شك نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلك آباد وو اوډیر زراعتي،معدني او حیواني پیداوار یې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول ځیزونه له یوناني او ایراني منابعو هخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتي (هر مندحوزه) زرنګا یادرانجیان (سیستان) تت ګوش (غزنی مرکزي سیمې) او ګندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تر یو لړ یرغلونو وروسته واك وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشیانو داداري ډول ، څرنګوالی، دمالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب مفصلې رسالې غواړي، خو یوعمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به دهمدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې دلیکلو اساسي مقصد دادی چې دافغانستان دخاوري دمختلفو ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنګه ددې خاورې دیو شمېر تاریخي پیښو شرح په همدغه د هخامنشیانو په دوره کې لیکل شوې، او دافغانستان دتاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کیږي.

دولایتونو دنومونو له یادونې دمشهورو شخصیتونو له کتنې او دځانګړو حیواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلك له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید تخت یادهخامنشیانو پر پلازمینه په لویوتوږل شویو مجسمو کې ثبت او نقش شوي دي.

دافغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره دفرهنګ، معمارۍ سبك مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ دفرهنګ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یونانۍ دورې پورې تړو. داځرګنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري اوفرهنګي برخو اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره هیره نکړو. ځکه چې دډیرو فرهنګي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه لري. دایراني یوناني هنر، آرامي اوخروشتي لیك دود ،یوشمیر معماري سبکونه دعمومي لاروجوړول،دلارو په اوږدو کې دکاروان سرایونو دجوړولو مفکوره. داړیکو پراخول دبحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري. باید ووایو چې دیونانیانو ددورې پیل له همدې دورې څخه کیږي.

۱۳۳۸-۱۱-۷

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانیانو لومړنۍ اداري اوفرهنګي مرکز

دنړۍ ختیځ پیژندونکی او په ځانګړي توګه هغه چې په اسیا کې دناخرګندو سیمو په اړه لږ ډیر معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسیاپه شمال دبیکران په لویو دښتو کې کوچیان یا دخیمو اوسیدونکي وو او دمسیح له وخت نه څو پیړۍ وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سیت) او یاد(سیتي قومونو) په نامه یې یادوي.

موږ دخپلو اوګاونډیو په فرهنګي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسیحیت له څرګندیدو څخه پیړۍ دمخه زموږ دهیواد شمالي پولو یعنې دآمو دسیند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانیانو) په نامه یې یادولي شو.

هغه خلك چې موږ یې تورانیان اوغربیان یې سیتې بولي دآس په سپرلۍ کې ډیر ماهر،غشي ویشتونکي، جنګیالي، کډوال، اوسیدونکي او دنورو ډیر صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پیژندلي ډیرو دغسې قومونو دژوند په بیلا بیلو دورونو کې مدنیت هم درلود چې نر ډیره حده یې دیرغل، ښکار اوسوارکارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواك ترڅنګ یې سترتیا هم درلوده، دسروزرو ځینې ځیزونو،نورو ګاڼو او دهغوي وسلو به دړك وهلو په وجه سترګې بریښنولې. دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په ګنبدي ډول دخاورو له ډیریو نه جوړ دي دزیوراتو، وسلو اوحتی په هغو ځایونو کې چې هوا ډیره سړه ده. لکه سائیبریاکې دبافت ځنې ټوټې او یو شمېر قالینچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي . داېولنه جوپه پر جوپه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه داسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سندديا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيوادکې تيت شوی دي .

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يوکتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زمونږ دهيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) يادکړې او هغوي يي په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانګ) نوميده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځاي يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانيانې ځای ونيو(يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بګرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينګ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بګرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دځواکونو دلاډير والي په وجه دافغانستان په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول،او په مختلفو سيمو کې په ځانګړي توګه دبلخ اوکندوز ترمنځ يې دجنګي کلاګانو اوښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لړعلمي هڅو په ترڅ کې د کوشانۍ دورې اثار ددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري،ودانيز او فرهنګي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شك نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرګند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکادډېر ليك له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی داخبره لاثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوې عبادت ځای په همدغه ځاي(بغولانګو) کې آباد و. بغولانګو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا یې د (اورمرکز) او (اور ځاي) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه یې دټول ولایت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنګه چې دهځو، علمي څیړنو او یوناځاپي کشفیاتو نه اندازه لګیږي دکوشاني عصر دودانیزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې یوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانګړي نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نیولې ده. دغونډیو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلویو کوشانیانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و څرګند ډول محسوسیږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تیرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې یوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشۍ دمیدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچیانو لپاره ځاې هواریده دعقاب په بڼه یوه توږل شوې مجسمه او نور څیزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کیلو متره لرې ختیځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې یوه صفه چې له تیږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جګوالي یې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی یې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی یې (۱۴متره) دی.

ددې صفې دپاسه یو شمېر پایې او دمجسمو ټوټې ولیدل شوې چې دتناسب له مخې ویلای شو چې دغې مجسمو پنځه متره جګوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځاي پر ځاي شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کیلو مترو په فاصله ایسته لویومجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډیر ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سیمه یې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راغي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي، دتاریخ دنیاتراوسه دلویوکوشانیانو دژوند له فصل نه په هیڅ خبر نهٔ دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانیانو دوراندې وختونو عظمت او لویوالی تر سترګوکیږي.

۱۳۳۷-۱-۱۶

دبغلان ارزښت دلرغون پېژندنې له نظره

لرغون پېژندنې په دغه وروستيو پنځوس کلونو کې دکشفياتو او کيندلو په نتيجه کې څرګنده کړه چې په عمومي توګه دافغانستان خاوره دلرغونيو آثارو اوبېلابېلو دورو دخرابيو له نظره ډېره غني ده.

په دغو وروستيو پنځوس کلونو کې ددې هيواد په ځينو ځايونوکې څېړنې او کيندنې شوي دي او يو شمېر سيمو لکه هډه، بګرام،باميان بلخ، شترک، فندقستان، ککرک، ايبک، کندوزاونورو شهرت پيدا کړی او له هغو سيمو څخه کشف کړاي شوي آثار دکابل په موزيم کې موجود دي.

په دې کې شک نشته چې ددغو ټولو سيمو کشف کړاي شوي آثار دتاريخي اوفرهنګي دورو له نظره يوشان نه دي يوشمېر آبادۍ چې هغه دبودائي دين عبادت ځايونه وو مشهور شوي، لکه هډه او باميان،همدارنګه په ځينو نورو ځايونو کې داسلامي مدنيت دآباديوشواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته يې په اړه لږ څه بحث کوو هغه سيمه ده چې په دغه وروستيو کلونو کې يې ډېر ارزښت پيدا کړی اوپه هغه شرح چې ورته دپاي ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې دلويو کوشانيانو په عصر کې دفرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سيمې نوم دی چې دپلخمري شمال ختيځ لور ته يې ۶۰ يا ۷۰ کيلو متره مربع ځاى نيولی دی اودرې نوی ښارونه دپل خمري، بغلان صنعتي او بغلان اداري پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې یادونه یې وشوه دقطغن ولایت پورې اړوندو اودنویو اداري تشکیلاتو له مخې یو ځانګړی ولایت وپیژندل شو اواداري مرکز یې دیو لړتغیراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او دموجوده قطغن ولایت اداري مرکز بغلان اداري یابغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا'په نامه یادیږي .

داوسني بغلان جنوب لویدیځ لور ته دغوري په نامه یوه بله سیمه لرو چې په داسې ډول دپلخمري کوچنی ښار ددې دواړو سیمو تر منځ پروت دی. له دهن غوري څخه دهغې لوې لارې په سر چې له غورې څخه دایبك تاشقرغان اومزار شریف په لور ورځي دخاورو اوډبرو دیوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوي دیوې لوی آبادۍ په کشفولو بریالی شول چې دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکیندلو او سپړلو دپلاوي مدیر موسیو شلوم برژه دسره کوتل دکیندلو او نتایجو په باره کې مقالې خپرې کړې. خو لکه څرنګه چې سږ کال په دغه ځای کې دکیندلو مرحله پای ته ورسیده پوښتنه پیدا کیږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې دکیندلو اوسپړلو کارپیل کیږي؟

دبغلان په یوه برخه (سره کوتل) کې خو په ښکاره ډول یو عبادت ځای څرګند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې،معمارۍ او په ځانګړې توګه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتیږي چې دا ولایت داسیمه او دانقطه د لویو کوشانیانو پر وخت دمسیحي په دریو لومړیو پیړیو کې ډیره آباده او پر مخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کیندنې به دکوشانیانوپه عصر نوره ډیره رڼا هم واچوي.

په دې کې شك نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شویو څیزونو کې هغه څه چې ډیرارزښت لري یو شمېر ډبرلیکونه دي چې دافغانستان په هیڅ یوه نقطه کې داسې یوډبرلیك نه دی کشف شوی چې دکمیت له مخې له دې ډبرلیك سره سیالي وکړي .

پوښتنه داده چې ایا په دغو کشف کړاي شویو ډبرلیکونو کې داسې یو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوی وي؟ هویوتن داکسفور له استادانو څخه متسرهیننګ په دې بریالی شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي همدارنګه په یو بل ډبر لیك کې دکوشانیانو دلوی پاچا کنیشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښایي داډبر لیك پخپله دکنیشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري دالیکنه په هوویشکا اویادلوې کنیشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشین پوري اړه ولري. نوهغه څه چې ښه څرګند دي هغه څه دپاسه ۶۰ ډبرليکونـه دي چې تړول په کوشانی دورې اوپه ځانګړې توګه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري.

زموږ دهیواد په تاریخ اولرغون پيژندنه کې ددې ډبر ليکونوپيداکيدل چې ټول دلويو کوشانيانو په دورې پورې اړه لري ډېر ارزښت وړ دي. حتی ويلی شو چې ددې کشفياتو ارزښت نـه يـوازې دافغانستان لپاره، بلکې دګاونـډيو هيوادونو هند، ايـران او مـاوراء النهرلپاره هم ډير دی.

ددې ډبر ليکونو په رڼا کې دکوشاني عصر لـه ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کيږي او کومه کومه ژبه چې په دې ډبر ليکونو کې کارول شوې ده هغه سيمه ايزه لهجه ده چې اروپائي پوهانو دباختري يا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسيو هيننګ باور لري چې دسره کوتل دډبر ليك ژبـه لـه خوارزمي، سغدي اوپارتي ژبې سره قرابت اونژدې والی لري.

ددې ډبر ليکونو رسم الخط يوناني دی چې دکوشانيانو په وخت کې يې پوره رواج درلود، دسره کوتل دکيندنې لـه نتايجو او په بغلان اونورو برخو کې ترامو سيـنده دخاورو لـه کتنو څخه ډير داسې عوامـل څرګندشوي دي چې دهغې لـه مخې ويلاي شو چې دافغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې دکوشاني عصر تمدن اوفرهنګ ډير پراخوالی درلود.

په همدغه سيمه کې دسره کوتل په څير نورې غونډۍ هم شته چې دډيرې پاملرنې وړ دي له هغې جملې څخه يوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې داداري بغلان په لس کيلو متری کې د جمير دنهرشمال لور ته پرته ده. پـه اوسني وخت کې چم کـلا دمربع پـه شکل يوه غونډۍ ده چې هره ضلع يې نژدې دوه سوه متره اوږدوالی لري، او يوازې په جنوبي ضلع کې يې يوه ګرده وتلې برخه ليدل کيږي چې ددې غونډۍ کيندل به بې شکه دکوشانيانو په برخه کې ډير معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه يوه دآي خانم غونډۍ ده چې هغه بيا دآمو سيند خوا تـه نژدې پرتـه ده او لـه هغه ځايه لوې دتيږو سرتاقونه مونـدل شوي دي نوطبعاً دکيندلو او څيړنو پـه نتيجه کې به دکوشانيانو او يونانيانو په دوره ډيره رڼا واچوي. نو ويلای شو چې بغلان او دهغه ځای کيندنې اوڅيړنې پـه افغانستان کې دکوشـانيانو دعصر دتمدن دڅرګندلولـه پاره ډير زياتې ارزښتمنې دي.

۱-۱-۱۳۴۱

سره کوتل نړیوال هنري باختري مقام ـ تثبیت کړ

پـر ۱۸۳۰ ز کـال یوشـمیر لویدیـز او ختـیز پوهـان دهنداوافغـان دخـاورو په پوله دکـابل دسیند پـه کوزنیـو برخوکـې (چې پـه حقیقت کې همغـه پخوانـي ګندهـاراده) پـه یـو نـاڅاپي تـوګه دیـو نـوي هـنري مکتـب لـه شـته والـي سره مخامخ شول چې هغـه تـه یې د (ګریـك وبودیـك) دمکتـب نـوم ورکـړ.

نومـوړی مکتـب دهنـدي دودیزواثـارو، سـبکونو او څیروبرعکـس نـوې څیـرې درلـودې، پـه هغوکـې دیونـاني هـنر نفـوذ او کـره وړه ډیـر څرګنـد و، مشـهور فرانسـوي ختیـځ پـوه "فوشـه" پـه همدغـه نامـه دګندهـارایې صفـت موضوع هم ورزیاتـه کـړه اود (ګندهـارګریك وبودیـك) پـه هـر ځای کـې شهرت وموند او ددې هـنري مکتـب نـښې نښانـې ورو ورو پـه سـلګونو زرګونـو اودلس زره ګونـو پـه شمېر دکـابل سـیند پـه اوږدو کـې دهندوکش پـه غرنیـو سیمو کـې دسندرود تـر غـاړو پـورې وموندل شـوې دکـابل، پېښـور اولاهـور موزیمونـو چـې ددې اثـارو مرکزونـه دي، ټول خلك حتـی دعوامـو طبقـه یـې لـه دې اثـارو سـره اشـنا کـړه،دامکتـب د نـوم، صفتونـو، ځانګړو مشـخصاتو

اوجغرافيايي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه يوه پيړۍ تيره شوه، مګر اصلي مبداء يې دپردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه يوې پيړۍ په اوږدوکې بيلا بيلوختيز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب دپيل په اړه ډول ډول مفکورې اونظريات منځ ته راغلل چې په پاي کې دوه ډلې شوې او حتى په مقابله يې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه يې په راس کې واقع وه وويل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغاړو يوناني هنردخيل دی او دويمې ډلې چې دانګلوساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه يې دفوشه نظر رد کړ او زياته يې کړه چې دګندهارا دهنر په مبداء کې ديوناني رومي هغه هنر دخيل دی چې درومیانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت يې دتجارتي تلو راتلو په مهال دختيځ په دې سيمه کې ترسره کړي دي، او بيا دانګريز(مسترويلز) دبګرام په آثارو ډيره اتکاء کوي او دګندهارا دمکتب په مبداء کې درومیانونقش قاطع ګڼي.

ددې دواړونظريو طرفداران په يوه خبره کې سره متفق دي،او هغه داچې پخپله باختر په هيڅ وجه دګندهارا دمکتب په تشکيل کې کوم اغيز او دخالت نه درلود او نه يې لري.

په سره کوتل کې کيندلو،ختيځو اودتيرو مجسمو اوپه ځانګړې توګه دکوشاني شهزاده ګانو دډبرين مجسمو ترکشفولو وروسته چې په يو ناڅاپي توګه يې ددواړو پلويانو په ادعاګانو دباطل کرښه راښکله او دايې څرګنده کړه چې نه يواځې ددوي دادعاګانو پر خلاف دګندهارا دمکتب په تشکيل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحيح توګه د دورو په ترتيب سره (يونان باختري) او(يونان کوشاني) دمکتبونو په نومو يادولای شو.

موسيوهاکن له دويمې نړۍ والې جګړې دمخه او په کندز کې له يوعبادت ځای نه راپيدا شوويو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظريه رامنځ ته کړه چې دګريك وبوديك دمکتب مبداء بايد دهندوکش په شمال دباختر په سيموکې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختيځ پيژندونکيو نه يواځې داچې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته يې وګڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونوکې له سره

کوتل ځخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې اوپه غوځه توګه يې ځرګنده کړه چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر له سيموځخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوتل دآثارو ورته والی چې دګنګا د (مات) او (ماتورا) په سيمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او ارتباط يې له هيڅ يوې هندي مدرسې يامکتب سره نه و، نودامفکوره پياوړې کوي چې کوشاني باختري هنر دمسيحي په لومړۍ اودويمه پيړۍ کې دومره پياوړی اوپراخه شوی و چې دآمو سيند له سيمې ځخه ترګنګا پورې يې عمومیت حاصل کړی و چې دهغې تاثير په مختلفو هنري مکتبونو لکه دګندهارا په ګريك او بودايي مکتب باندې ثابت وي. په بل عبارت دګندهارا دګريك اوبوديك مکتب همغه دباختري کوشانيانومکتب دی چې بودايي دين او فلسفې ددين له نظره هغې ته يوه خاصه جنبه ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنيشکا او هونشکا دنظامي قدرت او سياسي حمايت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره يې ترسره کړيدی، چې په هغه جمله کې دبودايي دين په باختر کې ديونان کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځای

په بودايي کیسو کې راغلي دي چې (کنیشکا) لکه دموریالوي پاچا(اشوکا) په څیر اتیازره خیریه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سیموکې جوړې کړې وې.

سره لدې چې داشمیره دمبالغې جنبه لري، خودکوشانیانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نیکې هیلې او اراده ترې څرګندیږي.

لکه څرنګه چې کنیشکا دکوشانیانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخايې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډیرې پرتمینې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنګه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې يې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې يې له ټولو مذهبونو او ادیانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او ادیانو لپاره يې عبادت ځایونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او یقیني توګه يې نسبت پخپله کنیشکا ته کیږي هغه دپېښور په علاقه کې دبودايي دین یوه لویه عبادتګاه وه چې دهغې استوپې دځلورو سوو قدمونو په شاوخواکې جګوالی درلود او دډبرینو لوړو سوپو دپاسه په دیارلس طبقو کې له لرګي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹) کال دیو اوسپنیز صندق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم اوصورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانی چې ددې لوي کوشاني پاچا له خوا جوړه شوې وه دعلم نړۍ ته ورو پيژندل شوه.

وروسته له نژدې پنځو کلونو راپه ديخوا دادی دعلم نړۍ ديوبل خبر په اخستلو بريالۍ کيږي چې دايو بل عبادت ځای دی او داهم دکنيشکا په وخت کې جوړه کړای شوې او دهغه په نامه پورې تړلی دی،داودانۍ دبغلان له عبادت ځای څخه عبارت ده چې هغه (دبغلان عبادت ځاي)(دکنيشکا عبادت ځاي) او په نورو نومونو يې هم يادولی شو.

او په عامه توگه يې د(سره کوتل مزدك) په نامه شهرت ترلاسه کړی دی چې ما په دې باره کې پرله پسې مقالې دانيس په ورځپانه ، ژوندون او آريانا مجلوکې ليکلی دی.

هغه لاسوند چې داوينا دهغې په اتکا ليکل شوې ده،عبارت له يوستر ډبر ليك څخه دی چې په يوه ناڅرگنده نيته کې په باختر"بلخ" کې په يوناني ليك دود ليکل شوی دی او دوه ځله يکې دکوشاني پاچا کنيشکا دنامه يادونه شوې ده *سزه له دې چې تراوسه متاسفانه د ۱۵ مياشتو په اوږدوکې موسيو "ماريگ" بلژيکي متخصص چې نوموړی دفرانسې دکيندلو دپلاوي غړی دی، ددې تاريخي سند په لوستلواوبشپړه ژباړه بريالی شوی نه دی، خو ددې ډبر ليك ديوې يادوو کرښو لوستل څرگند وي چې دالويه ودانۍ دکوشاني کنيشکا په امر اواراده جوړه کړای شوې ده، په دې ډبر ليك کې کنيشکا دفاتح پاچا په توگه ياد شوی دی او داسې څرگنديږي چې کله يې دعبادت ځای دجوړولو کار پای ته ورساوه، نو په خپل نامه يې ونوماوه يعنې کنيشکا عبادت ځای يې وباله.

لکه څنگه چې مې وړاندې يادونه وکړه دکنيشکا نوم په ۱۹۰۹ کال کې ديو وړوکي اوسپنيز صندق پرمخ ولوستل شو چې دپيښور په عبادت ځای کې ومونده شو،همدارنگه بايد يادونه وکړو چې دکنيشکا نوم دهغې مجسمې پر لمن هم ليکل شوی دی چې دډهلي په جنوب کې د "ماتورا" په سيمه کې موندل شوې او اوس د"ماتورا" په موزيم کې ځای په ځای ده خو هغه څه چې ډير او په ځانگړي توگه دعبادت ځای دجوړولو له پاره څرگند وي،همدغه په بغلان کې دسره کوتل ډبر ليك دی چې دعبادت ځای او

---

* دکنيشکا رساله، ددې مقالو دليکوال تاليف کړې اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسي کوي. اودهغه په نامه یې شهرت درلود، په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دڅېړنو پیل دسره کوتل له کشفیاتو څخه کیږي د "کنیشکا عبادت ځاي" په نامه یادکړ.

لکه څرنګه چې په سره کوتل کې دکیندنو دکار وخت له یونیم کال څخه نه ډیریږي، اوتر اوسه په دوه درېیو علمي هڅو ډیرې نه دي ترسره شوي نو ځکه دیادې شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپاي په هکله څه ویلای نه شو اوشاید دډېر لیکونولوستل بیا ډیر وخت ونیسي، خو اوس چې څه لیکو او وایو په ډیر احتیاط سره یې وایو او مقصد ترې دیو لرغوني او ارزښتمن ځای له کشفولو څخه دعوامو او دراډیو افغانستان داوریدونکو خبرول دي، چې زمونږ دهیواد شمال ته دبغلان په ولایت سره کوتل کې چې دپلخمري شمال لویدیځ پلو ته په ۱۸ کیلو متری کې پرهغه لویه لاره چې بغلان، سمنګان او مزارشریف ته تللې پریوه غونډۍ حتماً یوه ستره عبادت خانه وه چې له یوشمیر ډبرلیکونوسره کشف کړای شوه. او دهغې له مخې ویلای شو چې کوشانیانو په بغلان کې ډیرې آبادۍ درلودې او لوی کنیشکا دیوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه یوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

۴- ۸- ۱۳۳۷

دکنیشکا مجسمه

دافغانستان دمختلفو کورینو دپاچاهانو له جملې څخه له پخوانیوزمانوڅخه تر اوسه یواځې دیوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونیشکا) نامه په څرګنده دمجسمې په لمن کې لیکلې شوې ده.

کوشانیان په عام مفهوم دکوچي قبائلو او دمرکزي آسیا دصحراګشتو په توګه چې کله دآمو سیندحوزې ته رانوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې دلومړي ق م پیړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل ، نو یوناځاپه له یوې زرخیزې اوزړو مدنیت لرونکې خاورې سره چې داوخت دیونانیانو له تهذیب اوتمدن نه ډیره متاثره وه، مخامخ شول

کوشانیان په باختر کې تر میشت کیدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره یوځای شول او هغه څه چې په دوی کې دیادونې وړ دي ځانته دخلکو راړونه او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنګي،دیني او هنري برخوکې یې وښودل .

کله چې کوشانیانوپه باختر کې استوګنه غوره کړه نه یواځې له یونان باختري څخه یې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني ،هنري او

فرهنګي کړه وړه یې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختیا او پیاوړتیا له پاره یې ډیرې هڅې ترسره کړې.

دیولړ څیړنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانیانو د امپراطورۍ په نورو سیمو کې له امو سیندنه تر ګنګا پورې منځ ته راغلي دي، پرته له سکه یې اثارو څخه یوشمیر مجسمې په (سره کوتل ((بګرام)) ، ((پیښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې دیوشمیر شهزاده ګانو له تصویرونو اومجسموسره پخپله دامپراطور کنیشکا تشخیص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي، څرګندیږي چې دکوشانیانو کورنۍ دخپلو تصویرونو او مجسمو نمایش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نیم مخ) ډیره علاقه مندي درلوده

دادود او سلیقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې دیونان باختري واکمنو یواځې اثار په لاس کې لرو چې سر یې څرګندیږي اوکه کله یې هم نیمه تنه په کوم ډول سکو کې کیندل شوي وي، نو بیا به یې خامخا یوخوا مخ څرګندیږي او دهیڅ یوتن یونان باختري پاچا انځور په سکوکې ولاړ لیدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانیانو چې په افغانستان او هند کې یې ددوی ځایونه نیولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانیانو چې ددین، ژبې او الفبا په بلنه کې هیڅ ډول تعصب څرګند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې یې ډیر ټینګار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړیو مسیحي پیړیو په اوږدوکې ددوی کړه وړه، څیرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډیر په زړه پورې دی.

دکنیشکا مجسمه چې په لمن کې یې دهغه نوم هم کیندل شوی دی، څوکاله دمخه دګنګا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر یوه ګلابي رنګه تیږه جوړه ده په پوره قد لیدل کیږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم تر لاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبیعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه یې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې لیکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده ګانو ته شوی دی.

دابنکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او دزشتي څرګنديږي دلمنې په لوړو ژورو کې يې ګلبدزوي په مرواريدوسنګار کړې او دکوڅيو په څير ول ول لوی کميس نه يې شاهانه سترتيا له ورايه څرګنديږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنيشکا په ښي لاس کې درنه توره په داسې حال کې ليدل کيږي چې دتيکې څوکه يې ددواړو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ ليدل کيږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نويو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستيو کې په شمال دآمو سيند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنګه دهند دګنګا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشانی په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهمغه شان عبادت ځای چې يې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنی له پاره (ماتورا) کې يې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانګړي توګه دکنيشکا مجسمه چې ددې کورنی يو قدرمن واکمن و، په دواړو ځايونوکې ځای پر ځای کړای شوې ده.

دسلنطنتي کورنی دمقام اوموقعيت په ساتلوکې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوږلو مفکورې ډير ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنی او په ځانګړي توګه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډيره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

۱۳۳۹ -۱- ۲

هغه استوپه چې بنسټګر يې کنيشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاريخ کې دلويو کوشانيانو کورنۍ چې دمسيح(ع) دوخت له پيل نه يې را په دې خوا درې پيړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنيو ته ډير شهرت لري.

دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنيشکا نامه ډيرې وړانګې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاريخي حقايق لابنه څرګند نه دي خوله دې سره سره يې دنامه هنګامه ډيره لوړه ده او ديو پاچا اويوامپراطور په توګه يې پر يوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې يې داکسوس (آموسيند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده برېښي چې کنيشکا دهغه وخت(لومړۍاو دويمې مسيحي پېړيو) په اوږدوکې په افغانستان کې ټول مروج اديان آزاد پريښي وو او ټولو ته يې احترام درلود، خوبيا هم هغه دبودايي عبادت ځايونواو استوپو بنسټګر،لاربنود او مينه وال بولي، تر دې پورې چې هنديان يې دمذهبي چارو له نظره دموريا کورنۍ له اشوکا سره اودمسيحي دين پلويان يې له کلوديس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهيږو چې په افغانستان او په ځانګړي توګه دبلخ اوکندهار په نيمه ختيزه کربنه کې په سلګونو بودايي عبادت ځايونه شته چې تر اوسه لا لرغون پيژندونکي دهغوټولو په پيژندنه بريالي شوي نه دي او دادحيرانتيا ځای نه دی چې ډيرو عبادت ځايونو او مذهبي ودانيو

نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته کیږي، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډېرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مګر سمدلاسه باید ووایو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانۍ ریښې لري او بیا لرغون پېژندونکیو په ځینو برخو کې دي کیسو ته ریښتینې بنه ورکړې ده.

هغه څه چې دډېرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځای کې یې ډېرې ودانۍ لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو دجوړونې نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې ووایوچې له بلخ نه تر ایبك ،بامیان،بګرام، هډه ،پېښور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه ترجمنا پورې په ټولو سیمو کې دبودایي سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پېښور کې یې څو فوټ جګه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې ؟ او په اوومه عیسوي پېړۍ کې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې دکیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندق چې دوړې استوپې بنه لري او دهمدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی دکنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي ګرځند له بامیانو څخه دتیریدلو په وخت نه دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هواکې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنګ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروند وکې شته دیوپخوانې پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخوانی پاچا یې داټکل له مخې کنیشکا نه دی بنودلی؟! ایادسره کوتل عبادت ځای دکنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیك چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله دکنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې ؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي ښرګندیږي چې امپراطور کنیشکا دمذهبي عبادت ځایونو په جوړولو کې ځانګړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډېر شمېر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډېرو لویو استوپو څخه چې په ځانګړې توګه دکنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه دتوپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده، او په چاریکارو کې ددوه دریو سوه مترو په فاصله سړك ته نږدې واقع ده،

چې په دې نژدې وختونو کې یې تر خپلې استوپې پورې نوی سرك هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خوا ددې استوپې دجوړونې په رابطه،چینائي ګرځند هیوان تسنګ هغه وخت چې یوه میاشت یې دبګرام پهلوان غره کې د (شترك) په پوزه دچنیاني یرغملو په عبادت ځای کې استوګنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډیز یې دلته تشریح کوو. اوناشونې نه ده چې داداستان به په ګلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپیسا (بګرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لویدیځ لور ته د پغمان د واورین غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه ، یوه ورځ دیوبودایي راهب دیوشاګرد په ښیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونیو. دویم پاچا له روحانیونوځخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واك کې وو امر وکړ ترڅو باد، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد ؤ وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناځاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه یې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناګا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوپه او عبادت ځای چې سل فټه جګوالی ولري، جوړکړي، نوسمدلاسه یې معمار او نوره امله او کارګران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مګر هر څومره چې به یې جوړ کړ دمارانو پاچا به ورانـاوه، تر دې پورې چې شپږ ځله یې هلته آبادي وکړه او دمارانوپاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلښکر سره دغره سر ته وخوت او امر یې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډك کړئ داوخت ناګا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر یې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلې نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې دډنډ دډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلۍ راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نژدې و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا ؤ، یوناځاپه یې داوراد په ویلو پیل وکړ

اوخپل نیك او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه ګرځیدلی وې.

داوخت (ناګا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران ودراوه، او بیا دیو زاړه برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل :

زه داوبو دمارانو پاچا یم اودې ته حاضر شوی یم ، چې دپاچا داطاعت کړی په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او سر کشی ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو لوی زنګ دې په پلازمینه "بګرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنګ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او مخرب کسان په ورانکاری لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوی زنګ په بګرام کې وځړاوه،او کله به دزنګ غږ دغرونو په درو کې انګ واخیست کارګارنو به په کار پیل وکړاو دغره په لمن کې دپلازمینې لویدیځ لوري ته یې لوی عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه دګل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې دمنځنی برخې اوږدوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره جګوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویومجسمو په څیر مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له ډلې څخه شمیرل کیږي. له بګرام څخه دهغه ځای اټن ۱۲ کیلو متره او له چاریکارو څخه ۳ کیلو متره دی

ددې کیسې په اساس چې وشوه چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه په خپله کنیشکا ګڼي او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته دکنیشکا استوپه ووایو او داخلي اوخارجي ګرځند ویان او پوهان یې لیدلو ته وهڅوو.

۱۲-۴-۱۳۳۷

دیوناني اوباختري هنري مکتب
یوناني او کوشاني سبک

له دویمې نړیوالې جګړې څخه دمخه یوې روسۍ میرمنې (مدام تره ور) د (یونان اوباختر صنعت) په نامه یوکتاب خپور کړ چې په هغه کې دیو سلسله هغو اثارو په استناد چې دمرکزي اسیا له بیلا بیلو برخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره یې د هنر په نړۍ کې یوځانګړی مکتب د (یونان اوباختري مکتب) یا (ګریك وبکتریان) ثابت کړ، خو دلوید یځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنوموړې میرمنې نظریه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتي شوه.

لکه څرنګه چې د هنر په دنیا کې دافغانستان ددې ښکلیو او ښایسته صنایعو شتوالي ځانګړی ارزښت درلود، نو ځکه دافغانستان دتاریخ په دویم ټوك یوناني اوباختري څپرکي کې اود (ګریك او بودیك) بیایونان او بودائي صنعت په څپرکي کې ورته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کیندنو چې په ډیروبیلابیلو تاریخي، ادبي او هنري برخوکې یې ډیر پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر ددنیا په پیل کې دافغانستان اوګاونډیو هیوادونو مختلف مکتبونه اوسبکونه راځي،

دانوي څېزونه دي چې دهغو په منځ کې د (يونان او باختري) او دځانګړي سبك (يونان او کوشاني) څرنګوالی يې د ډېرې پاملرنې وړ دی.

دباختر زړې پخوانۍ سيمې اوداموُ دسيند سيمې دتاريخ دمخه مدنيت او دکيسو اوداستانونو ددورې دبنسټونو له مخې دهخامنشيانو او يونانيانو انځور ګرۍ او معمارۍ ته يې لوړتيا ور وبخښله.

سکندر ته يوناني افکارو دروم بحر له غاړو څخه دختيځ زړه ته لاړه وموندله او ديونانيانو دوه سوه کلن سلطنت دايراني او سيمه ايزې باختري او يوناني عناصرو سره په ګډون او مرکب صنعت (ايران يوناني) او (يونان باختري) دهندوکش په شمال کې منځ ته راغی، وده يې وکړه او وغوړيده چې ديونانّ باختري ښکلې او زړه وړونکې سکې يې پيژندنه او بيلګې دي.

کوشانيانو چې په افغانستان کې ديونانيانوځای ونيو، لکه څنګه چې يې دیوناني ژبې له الفباء څخه دباختر ژبې په ليکنه کې کار اخسته، همدارنګه يې دبيلابيلو نظرياتو دعبادت ځايونو چې دسيمه ايزو بيلا بيلو نظريو چې اور پرستې او بودائي واکمنو کورنيو دنمانځنې له پاره ترې کار اخستل کيده دودانيو په جوړولو کې يې له يوناني باختري سبك څخه اغيزمن شوي وُو په نتيجه کې ټولې هنرې جوړونې،هيکل تراشی ، معماری اودنقاشی ډير سبکونه منځ ته راغلل چې هغه بايد د (يونان اوکوشاني) يا (کوشاني او باختري) اويايواځې کوشاني وبولو.

ديونان اوباختر هنري سبك د (يونان کوشاني) له فرعي سبك سره او دهيواد له هغه پراخوالي سره چې له اکسوس (اموسيند) څخه تر اندوس د(سند رود) او ګنګا تر حوزې پورې رسيده نور هم پراخوالی وموند.

دډيردقت او پاملرنې ځای دی چې څوکاله دمخه په جمنا (ماتورا) او د (مات) په قريه کې چې ورته نژدې واقع ده، دلوې کوشاني فاتح امپراطور کنيشکا لويه دتيږې مجسمه وموندل شوه او په دې لړ کې يوشمېر غوره مجسمې هم په لاس راغلې.

دامجسمې په ځانګړې توګه تورل شوې وې چې معمولا دلويديځ هنر پيژندونکي يې د (ګريك او بوديك) يا (يونان او بودايي) مشهورې مدرسې ته اړوند بولي، مګر په دې نه پوهيدل چې څرنګه داځانګړی سبك په يوناځاپي توګه دجمنا په حوزه کې منځ ته راغی.

په سره کوتل کې دمجسمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه اوپه یوناخاپي توګه ځرګنده شوه چې دلویو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبك په دوه لیرې پرتو برخو دامو سیند په حوزه او دجمنا په حوزه کې پرمختیا او پیا وړتیا موندلې ده.

داسبك همغه د ((یونان اوکوشاني)) اویادکوشاني باختري سبك دی چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي ځانګه ده او دکوشانیانو په ځانګړي توګه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې دګنګا په حوزه کې د (ماتورا) دمجسمه تورنې او دسره کوتل یابغلان سبك چې سر چینه یې دیونان باختري مدرسې داساساتوله مخې طرح شوی وه.دګریك اوبودیك مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره دسوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګڼله، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دګریك او بودیك دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په ځانګړې توګه یې دبودایي دین دخدمت له پاره ځرګندویي کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانیانو او کوشان اوباختري سبك مهمه اواساسي ونډه لري.

۸-۴-۱۳۲۹

افغانستان دګریک اوبودیک

مجسمه تورنې مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پېښور دموزیمونو محتویات په غور کتلي دي، په دې پوهیږي چې ددې دواړو موزیمونو دمجسمو او هیکل تراشنو لویه برخه د هنروسبک په لحاظ دګریک او بودیک دهیکل تراشنې دمکتب په نامه یادیږي. لکه څنګه چې څرګندیږي دانوم یو ترکیبي نوم دی چې له دوو ځانګړوعنصرو (ګریک) او (بودیک) یا (یونان) او (بودایي) څخه منځ ته راغلي دي.

د ګریک اوبودیک صنعت لکه څنګه چې یې دنوم او ترکیب او وضعې نه څرګندیږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنګنونو په جوړښت، ددوه تهذیبونو په ترکیب، ددوه عقیدو په یوځاي والي، اوپه یوټاکلي ځای کې ددوو سلسله یزو افکارو له جریان څخه منځ ته راغلې دی دګریک اوبودیک دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمایندګی کوي چې هغه ترکیبي دی چې بودایي مذهبي افکار دیوناني هنر له روح سره دیوځای والي په نتیجه کې دافغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زیربدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسیدونکیو داستعداد له مخې منځ ته راغلې دي.

ددریمې او څلورمې پیړۍ په اوږدوکې چې سکندر مقدوني ختیځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځینو هیوادوکې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې یوشمېرجریانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظریاتو راپیداکولو یې ژور او دوامدار اغیز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختیا او پرمختیا له نظره یې دوه عامله دپام وړ دي.

(۱) دیوناني روح خپریدل.

(۲) دبودایي دین خپریدل.

تاریخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختیځ اولویدیځ څخه دادوه فکري جریانونه دمدیترانې له چاپیریال اودهند له زړه څخه نژدې په یو وخت کې یو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هیواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي تېول په دې پوهیږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته دیونان مستقل دولت دیونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخواکې تاسیس شو، اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموریائي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودایي دین له گندهارا نه نیولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتیت شو. دادوه فکري، تهذیبي، مذهبي او هنري جریانونه په دوو ځانگړو یادو شویو ځایونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابله توگه یودبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودایي دین دبکتریان سیمه سراسر نیولې او لیك دود او دبودایي هنر روح دگندهارا اودکابل درودخانې په سیمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسیدونکیو خپل دین، فرهنگ اوهنر درلود، دیورتني جریان تراغیزې لاندې راغلل دلیك دود او هنر په لحاظ دهندي بودایي عقایدو څخه اغیزمن شول او په کومه اړه چې یې اقتباس کړي و په خپل ځان کې یې تحلیل ،تجزیه او ترکیب کړ، نو نتیجه یې داسې شوه چې ددې هیواد اوسیدونکیو له یوځای نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب یې منځ ته راوړی دی چې نه هندی و او نه یوناني مگر ددواړو مشترکه بڼه یې درلوده

او همداشترکه بنه ده چې دمسیح له وخت نه دوه پیړۍ دمخه اودوه پیړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (ګریک اوبودیک) دمکتب په نامه یادیږي اودبدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پیړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولاً افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنګونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیداکولو په مورد کې رښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی دډیرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یواځې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي اوتماس څخه دې دیونوي فرهنګي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیداکیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوي دصورت اوښکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او داهم څرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئ ته نږدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنې نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني اوهندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هوهغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

دخپل فرهنګ له دود سره يوځاي او له هغې څخه يې نوي فکري او هنري مکتبونه او مدرسې منځ ته راوړې.

که چيرته هغو زرګونو مجسمو ته چې يوائې په هډه کې کشف شوي دي، دقت وشي نو پوهيدلی شو چې په يوعبادت ځای کې دزرګونو ښکليو مجسمو جوړول ديو يادوه تنوکار نه دی ، په دې کې سلګونواو زرګونو ماهرو کسانو لاس درلود چې دومره ډيرې دحيرانتيا وړ مجسمې يې منځ ته راوړي دي.

په هر حال دګريک اوبوديک مدرسه يا ديونان بودايي مکتب دپخواني افغانستان دهيکل جوړونې اوهيکل تراشنې هنري مکتب دی چې دوه پيړۍ دمخه ترميلاد اودوه پيړۍ وروسته تر مسيح يې دهندوکش په دواړو خواوو کې رواج او پرمختګ درلود چې تر اوسه يې دکميت او کيفيت په لحاظ دهډې له سترې غونډۍ نه نښې نښانې په لاس راځي.

۱۵ - ۴ - ۱۳۳۷

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

خښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځاي کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه څوك چې په افغانستان کې دلرغون پیژندنې دڅیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کښې هر څومره پلټنې وشوې نو په ځانګړي توګه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنګه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی څکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولایت دپلخمري جنوب لویدیځ خواته په ۱۷ کیلومترۍ کې چې کومه سیمه واقع د ه دهن غوري یې بولي اوهلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) ګاه له نورو ابادیو سره یوځاي په مفصله توګه کشف کړای شوه او دپلټنو لړۍ یې لادوام لري.

پدې کې شك نشته چې د ۷ کالو په اوږدو کې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې رادیخوا شوي او دابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او دحیواناتو دمجسمو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼاچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمېر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړۍ ځای دی چې هلته دکتیبو یادبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړۍ ډبر لیك ومونډل شو هغه دډبرو په خښتو لیکنې دي چې یوه یادوه دانې یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې دکیندلو کار پیل شي دغونډۍ دلمنې دپاي په برخه کې دسرك نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه خښتو دلرغون پیژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه خښتې نورې هم په لاس راغلې چې مجموعا اووه خښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو خښتو چې په یوناني لیك دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل دکیندلو عجائب تشکیلوي.

دهرې خښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنګه چې دخښتو اصلي ترتیب ګډ وډ شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرګندیږي چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلا لوستل معطل دي او دحروفو دڅرنګوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره کې ځنډیدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیك دیواهکي جنس ډبرې په تخته باندې دیوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنګ یې سپین زیړ ته نژدې دی او داډبره ددې اورتون داور له ځانګړې کوټې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنۍ برخه لړه توږل شوې څرګندیږي او دافرضي پایې یې درلودې او لکه څنګه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته شوی، نو ځکه یې توږلي ځایونه څرګندیږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه هم اووه تورې کیندل شوي دي. اوداډبر لیك ناتمام پاتې شوی دی، اونابشپړ تیایې له دې څخه څرګندیږي چې دکیندل شوو تورو په امتداد دنورو تړو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرګندیږي اوکیندونکي یا حکاك دحك کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیداکړی.

دسرخ کوتل دریم ډبر لیك دداسې یوې ډبرې په مخ لیك دی چې دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر دډبرو خښتوته اوهغه تخته کاني ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله توګه لیکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسې دکیندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره کوتل کې دکیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرګندونه کوي اووایي چې دډبر لیك ټول توري یوناني دي، مګر له کومې ژبې څخه چې کار اخستل شوي هم یوناني ده اوهم دباختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې هغې ته کولای شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووایو.

دنومورې خیړونکي دنظر له مخې دډبر لیك ددرې کرښو له جملې څخه دریمه کرښه یې یوناني ده او په هغې کې په څرګنده دیواسم خاص

تشخيص شوی په لاندې بڼه به يې تلفظ کړو داخاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول يې تعبير او ترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دانه څرګنديږي چې د (پالامد) په نامه يوناني شخص معمار دی او که اجاره دار او يا هم په دې برخه کې يې کوم ماموريت درلود، لکه ناظم، ناظر او يا هم متولي باشي چې د معماری کارونويې تر پاملرنې لاندې تر سره کيدل.

له دې ډبر ليك څخه څرګنديږي چې يونانيانو دکوشانيانو تروخت پورې هم په ځينو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نورو کرښو ژبه دباختر دنا څرګندې نيتې سيمه ايزه ژبه ده چې سمدلاسه يې (کوشانی ژبه) ګڼلی شو او کولای شو چې دتخاری په نامه يې هم ياده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسيحي په لومړۍ پيړۍ کې دبغلان په سيمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر ليك ډير لوی او په مفصله توګه په يوې لويې هوارې ډبرې ليك شوی چې اوږدوالی يې يو متر او شل سانتي عرض يې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شميره يې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، دا ډبر ليك چې له سره کوتل څخه وروستی راوپستل شوی ډبر ليك دی ۱۱ مياشتې دمخه دغونډۍ له لاندينۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانيانو دعصر په يوناني حروفو ليکل شوی دی. ددې ډبر ليك ژبه او هويت تر اوسه معلوم شوی نه دی، مګر ډير باور لري چې ددې ليك هم ددريم ډبر ليك دوروستيودوه کرښو په څير سيمه ايزه کوشانی يا تخاری ژبه وي، يعنې يوه دباختر يا بغلان سيمه ايزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنيشکا) دنامه پکې دوه ځله يادونه شوې ده.

ددې ډبر ليك له موندل کيدو راوروسته ژب پيژندونکي او ختيځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترګې په لار يو چې په حل به يې بريالي شي او هر کله چې يې دژباړې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنګ او ادب په تاريخ کې ديوې نوې صفحې زياتوالی وي.

۱۳۳۷-۴-۲۸

افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې دبودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې دبودایي دین تاریخ په کتاب کې ددې هیواد دبودایي علماوو تبلیغ اوفعالیت دچین په خاوره کې یوه لویه او ځلیدونکې صفحه نیولې ده.

داصفحه نظر له لیکنۍ رابطې، ددین او فرهنګ په خپریدلو، دهنر او ځرنګوالي له نظره اودچین،افغانستان ترمنځ دکلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ماپخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شك نشته چې په هندوستان کې بودایي دین دشپږمې م ز پیړۍ په اوږدو کې ځرګند شو اودموریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې دهندي مبلغینو له خوا دافغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسیمې پورې خپور شو او څلور زینې سره نژدې داشو کا دډبر لیك کشف دانظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

وروسته دغه دين څه دپاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وګرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت اوپراخوالی وموند.

لکه څرنګه چې دافغانستان لويوکوشانيانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنګيانګ،طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنګه يې دبودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل اومرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دګوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصی شرقي لورته اوهمدارنګه شمال لور ته دمنګوليا په لور وړاندې لاړل او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پانې واړول شي نوديوشمېر بودايي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دګندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي،مخامخ شو چې په ځانګړې توګه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنګيانګ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودائي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې تر سره کړي دي.

دچين پخوانی کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينائي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پيړۍ منځنی وخت ښيي داروايات په دې باوري دی چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالی شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له ځانه سره چين ته يوړلې، کله چې دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودائي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنګه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان اوګاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصميم ونيول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول.يوتن يې (ګويهارانا) نوميده چې اصلا دګندهارا اوسيدونکی و.

دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې پيړۍ په اوږدوکې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډير شمېر به ورتلل، تاريخي منابع شهادت ورکوي چې په چين کې دمبغلينو فعاليت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې يوېل تن چينائي امپراطور (تسن) نه يواځې بودائي دين ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال يې دبودايي دين درسميت په هکله په چين کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دګندهارا اوکاپيسا دعلماو ډير فعاليت ځرګنديده. دافغانستان روحانيونو نه يواځې دبودائي دين دخپريدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو يا عبادت ځايونو په جوړولو کې يې هم ډيره برخه اخيستله اوپه چين کې يې دمذهبي اثاروترجمې اوخپريدلو په برخه کې ډيرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چينائي ماخذونوکې ددې ابادیو اوددې ترجمو خاطرې دليدلو وړ دي.

۱۹- ۱- ۱۳۳۹

خروشتي ليك دود

تر كومه ځايه چې دپخواني افغانستان دادب او فرهنګ په تاريخ کې څيړنه ترسره شوې ځرنګه چې په لهجو او ژبوکې (چې ډيره برخه يې هند اوارويايي اوهند اريايي اوهمدارنګه هند او اړياني ده) ډيربښت موجود و، نو ډير ليكدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپيريال کې نسبتا لږه څيړنه اومطالعه شوې ده.

په دې کې شك نشته چې په لرغوني افغانستان کې دليکدود ژوره او عمومي مطالعه دهيواد دټولو جغرافيايي ساحو له لټون سره لازم او ملزوم ده ترڅو چې پوشمېر اثار كه هغه دځمکې پر مخ وي او يا ځمکې لاندې ومونډل شي او دايو وروستني او اوږد كار دى چې دوخت په تيريدلو به انكشاف وكړي، لکه چې په دې وروستيو کلونو کې دكشف شويو ډېر ليكونو ډيرې خبرې مو تر غوږ کيږې او هيله لرو چې دلرغون پيژندونکيو داعلمي هڅې چې په تاريخي او ادبي برخه کې يې ترسره كوي، ډير برياليتوب يې په برخه شي.

يوله هغوليكدودوڅخه چې له اسلام دمخه دوروکې يې رواج درلود (خروشتي) ليك دود دى چې ددريمېم ز پيړۍ له نيمايي څخه تر ځلورمې او پينځمې پيړۍ پورې يې ۷-۸ سوه كاله دوام كړى دى.

معمـولاً پوهـان پـه دې عقيـده دي چـې د (خروشـتي) ليـك دود اصـل او مبـداء د (ارامـي) پـه نامـه يوبـل ليكـدود و چـې دپيداكيـدو اوتحـول د ځرنګوالـي شـرح يـې د (سـومريانو) دلومـړي عصـر ميخـي ليكـدود ۳۵۰۰ دمخـه تـر ميـلاده او هغـه بدلـون چـې پكـې فنيقـانو، كلدانيـانو او اشـوريانو منځ تـه راوړي دايـوه بيلـه موضـوع ده چـې كـار پـرې نـه لـرو اودارتبـاط لـه مخـې همدومـره بـايد ووايـو چـې (ارامـي) ليكـدود ۷ يـا ۸ /۹ سـوه كالـه دمخـه تـر ميـلاد ختيـځ اولويديـځ يعنـي ايـران او هنـد لـه خوادافغانسـتان خـاورې تـه راننـوت. پـاتې دې نـه وي چـې پـه عمومـي ډول پـه ايـران، افغانسـتان او هنـد كـې چـې كـوم ليكدودونـه دود شـوي دي مبـداء يـې همغـه ارامـي ليكـدود دی،

يوبلـه عقيـده هـم شته چـې (ارامـي) ليكـدود لـه ۴-۵ م ز پيـړۍ راپـه دې خـوا دهغـه عصـر لـه منشـيانو سره چـې يـې يـهودي او ارمنـي وو دافغانسـتان پـه خاورو او زمـوږ پـه هيـواد كـې رواج مونـدلـی دی.

پـه هـر حـال سمه خبره داده ارامـې ليكـدود چـېد هخامنشـي عصـر ديـوان او رسـمي دفـترونو تـه يـې لاره وموندلـه او عـام شـو پـه افغانسـتان كـې دفـتري او اهـل قلمـو پـه دې رسـم الخـط كـې يـو څـه بدلـونونـه راوسـتل او پـه نتيجـه كـې ددريمـې م ز پيـړۍ پـه نيمـايي كـې يونـوی رسـم الخـط منـځ تـه راغـی. لكـه څرنـګه چـې د ((خروشـتي)) ليكـدود مبـداء او دپيداكيدلـو ځای افغانسـتان و او دلومـړي ځل لپـاره ددې ليكـدود نمونـې لـه افغانسـتان څخـه پـه لاس راغلـي نـو پـه علمـي ټولنـو كـې د ((اريـائي رسـم الخـط)) ((بـاختر اوبـالي)) ((بـاختر او هنـدي)) ((ګندهـاري)) شـمال لويديـځ رسـم الخـط اودخروشـتي پـه نومونويـې شـهرت پيداكـړ اوبـالاخره دپوهـانو اوژب پيژندونكيـو پـه منـځ كـې د ((خروشـتي)) پـه نامـه مشـهور شـو اوپـه علمـي حلقـو كـې دګندهـارا پـه نامـه ډيـر بنـه شـهرت لـري.

خروشـتي ليكـدود د ((ارامـي)) پـه څبر لـه ښی خـوا څخـه چـپ تـه ليكـل كيـږي دهغـې علـت دحروفـو نيمګـړتيـا وه . خروشـتي ليكـدود پـه علمـي طبقـو كـې چنـدان دود نـه و، بلكـې پـه ديـوان اودفـترونو كـې دكسـب ګرو، سـوداګرو اوعـامو خلكـو ترمنـځ ډيـر دود و ، همدارنـګه پـه اوقـافو او دقـبرونو پـه كـاڼو بـه اسـتعماليده، وړانـدې موويـل چـې دخروشـتي ليكدودلومړنـی نمونـې پـه افغانسـتان كـې تـر لاسـه شـوي دي اومعمـولاً دپياوړتيـا اوپراختيـا سـاحه يـې

دهندوکش جنوبي برخه او ډېره اندازه دجنوب ختیځ سیمه او تر ټولو ډېر په ختیځ کې دګندهارا سیمې ته متناسبه ده.

همدارنګه یې شواهد د نوموړو غرونو دشمالي او جنوبي برخو دلړیو له استوپو اوله هډې، بګرام، جلال اباد، بلخ، بامیان اوورد ګو ځخه موندل شویدي.

خروشتي لیکدود تر میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې منځ ته راغی او په پینځمه مسیحي پیړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب یې اووه سوه اوډېر تر ډېره اته سوه کاله دوام وکړ. یوائځنی واکمن چې له خروشتي لیکدود ځخه یې په خپله سکه کې کار اخستی دی یونان باختري پاچا ((دمتریوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختر ځخه دهندوکش جنوب پلوته یې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځایه یې دواکمنۍلمن تر ګندهارا او بیایې له هغه ځایه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه یې ددې لکیدوددرواج اړتیا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر یومخ یوناني ژبه او لیکدود اوپر بل مخ یې خروشتي لیك دود استعمال کړیدی، طبیعي خبره ده چې سیمه ایز لیکدود معمول او دختیز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئیاتو کې ورداخل شي هغه یې د (پراکریت) په نامه یاد کړی دی چې دپیژندګلوۍ صحیح ټاکنه یې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دلته اصلي مقصد دخروشتي لیکدود په چاپیریال کې بحث کول دي او داسې معلومیږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هویت او نوم او نښان خلکو ته لاښه معرفي کړي علاوه پر یوناني لیکدود دافغانستان له سیمه ایز لیکدود ځخه یې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا یې دلومړي ځل له پاره خروشتي لیکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه ځخه ډیرویوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنیو او ترځنګ یې لویو کوشانشاهانو لکه فنیرسینو، کنیشکااوهوویشکا هم همدا رویه او لاره تعقیب کړه دخروشتي لیکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) ځخه هم په لاس راغلي دي مګر ډېر یې داسې ګڼي چې دختن ډبر لیك اصلا په ګندهارا کې لیکل شوی او وروسته له هغې هلته لیږدول شوی دی.

دخروشتي لیکدود اثار اوډبر لیکونه تر اوسه پورې د (بیماران) له قریې ،هډې او دوردګو له ((خوات)) ، جلال اباد، بګرام ،بامیان او بلخ

څخـه پـه لاس راغلـي دي. چـې دمونـدنـې شـرح او دليکنـې موضـوع يـې ځانـګړې مطالعـه غـواړي.

لـه دې سـره سـره خروشـتي ليکـدود پـر ډبـرو ،فلـزي لـوښـو ،پـر سـکو پـر ختېنـو لـوښـو، پـر پوسـتکو اونـورو شـيانو دپاسـه ليـدل کيـږي. پرفلـزي لوښودحروفـو دليکلواصـول عمومـا دنقطـو دتسلسـل پـه بـڼه ليـدل کيـږي. پـر فلـزي لوښو معمـولا ليکنـې يـې پـه کږکيـچ يـاددورمي دقلـم پـه واسـطه او يـا هـم دلـرګي پـه قلـم پـه تـور رنـګ شـوې دي.

خروشـتي ليکـدود دخپلـو اتـوپيړيـو پـه عمـر کـې دافغانسـتان پـه فرهنـګ ، ادب او تـاريخ کـې مهمـه ونـډه درلودلـې ده او ژورې مطـالعې ايجـابوي ، اودهيـواد د ادبـي تـاريخ دپړاوونـو پـه روښانولـو کـې ېيـره پـه زړه پـورې موضـوع شمېرل کيـږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) یا (راجاګریه)

بلخ دتاریخ په اوږدوکې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لرلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داتکل په لفافو کې ،شاعرانه خیالاتو اوخیالي داستاني تصوراتو کې نغښتی او په ډول ډول نومونواوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادګار او دیو عصر تهذیب ژبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوي صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دبشر دپخواني روزګار او پخواني وخت درک پکې لرو چې دددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څېر شغلې وهي.

اریایان دخپل روزګار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او ((بلهیکا)) یې دخپل ژوندانه لومړی زانګو جوړه کړه (موجي دیګر) له همدغو آریایانوڅخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکي او بزګرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه وریول.

هخامنشیانو چې دلومړی اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارګاد) کې کیښود، دابښار یې په خپلو ډبر لیکونو کې د (باختر ش)

په نامه یاداوه او یونانیانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکتر) او (بکترا) په نامه وباله.

که له یوې خوا ابنار په پخوانیو ژبو (ویدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونویاد شوی له بلې خوا په منځنیو ایراني ژبو پهلوي او بله یې له پیړیو را په دې خوا هیره شوې (بلخي) چې تازه راڅرګند شوې ده (باخل) یا (بخل) او (بهل) یادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسیدونکیو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظریه په اسانۍ سره څرګندوی.

زمونږ بلخ د تاریخي اودخیالي ښار په یو شمېرصفتونو لکه ((بلخ ګزین)) ((بلخ الحسنا)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود ((بامیك)) کلمه چې په پهلوي ادبیاتوکې یې یادونه شوې ده دځلیدونکي، له نوره ډك او پړك وهونکي معنا لري.

دبلخ دښار یوصفت (شاه واران) دی چې دادبي لغوي ترجمې له مخې یې (شاه وران) یا (شاهوار) یا (شهوار) هم لیکلی شو. او په اسانه توګه هغه د (لایق شاه) او (سزاوارشاه) په بڼه ژباړلی شو مګر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه باید دشهر کوچك شاه یعنې (دشاه وړوکی ښار) یا شهر کوچك شاهی (دشاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح داسلامي دورو ددري ژبې د ادبیاتو په تاریخ کې راغلې ده او که چیرته داوي چې په اصلي او واقعي توګه یې پیدا ینبت ومومو، نو باید دبودایي دورو فرهنګ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومې پیړۍ منځنیو کلونو کې چینائي کتونکي (هیوان - تسنګ) دجیحون له رود نه تیریده دلویدیز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ یې یوه برخه وه واکمني درلوده اومرکز یې کندز یا (کهندژ) و چې په چینایي لهجه (هوو) باندې یادشوی. څکه چې ترك چیني خان دکندز واکمني د (تاتو) په نامه او د (شهه) په صفت یاده کړې ده چې مقصد یې د (شاه) کلمه ده چې دادخیړنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزداه یې په سیمه ایزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې دچیني کتونکي داوسیدلو پر مهال دحرم دننه تحریکات چې ختیځ یې بیلګې ډیرې په خاطر کې لري، ترکې شهزاده نومول کیږي او بل شهزاده یې په ځاې واکمن کیږي اوبیا هغه وخت له چیني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د «راجاګریه» یعنې د "شاهي ورو کی ښار» لیدلوته ولاړ شي داوړوکی شاهي ښار او دا «راجاګریه» همغه دبلخ ښار و چې دعلماوو اوبودایي عبادت ځایونو په لرلو دبودایي دین دپلویانو په وړاندې دیو مقدس ځای حیثیت پیداکړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې ښاغلی وچې دکندز شهزاده نه غوښتل چې چیني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ ښار ښې پرتمینې ودانۍ او په سلګونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت ګنګوسیو یې داسمان فضا نیولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خودعبادت ځایونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاګریه" (شاهي ورکوټی ښار) او داسې نور ډیر صفتونه داسلامي دورو په تاریخ او ادبیاتو کې منعکس شوي دي، لکه څنګه چې مو ولیدل دغه انعکاس د «شاواران» په بڼه ځلا کړې ده او په حقیقت کې د پراکریت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د«شاه» کلمه د«راجا» په ځای او د«واران» یا «وار» کلمه د «ګریه» په ځای راغلې ده.

د «واران» په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د«شاه وارآن» په ترکیبي کلمه کې د «شاوبهاره» آهنګ هم اورو چې دشاهي معبد یاعبادت ځای معنا ورکوي.

۱۷-۱- ۱۳۴۰

نوبهار معبد(عبادت ځای)

یا - ناواویهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزربښتي دوري تاريخ کې دنوبهار معبد ډير مشهور عبادت ځای دی. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ،دغربي، پهلوي او دسانسکريت په ژبو کې ليدل شوی دی. او دا ټول ماخذونه ترې په يو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردوکې ترې يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولوليکوالانو يې له دقيقي بلخي څخه راوروسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو اوافغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځای تعلق له زردښتي يا (مزديسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځای له آتش پرستۍ دين سره کومه رابطه او اړيکی نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډير مشهور بودايي معبد يا عبادت ځای و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او ګاونډ يوهيوادونو لکه چين، هند اوايران کې ډير شهرت لاره.همدا رازچيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شك نشته لکه څنګه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد ياعبادت ځائ به يې (نوی معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد رنګ او په کنډواله بدل شو دخلکو لـه خولـې ونـه لوېده خو په دې هیڅ نه پوهیږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټګر څوك و ؟

کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چیني ګرځنده هیوان تسنګ بلخ تـه راغـی دخپـل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. بـاید پام وکړو چې چینـائي ګرځنده هیـوان تسنګ یـو دقیـق او بـاریك بیـن سړی و او دا یواځینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځاي نوم یې صحیح راختستی اوسم یې لیکلی دی چې هغه عبـارت دی لـه (ناوویهاره) څخه، چې لومړی کلمه یې (نـاوا) یعنې (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودایي عبـادت ځاي تـه وایـي او هغـې کلمې تـه پر بله بڼه (سنګهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنګ او یوتن بل بودایي دین راهب (ئي- تسنګ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودایي معبد دبودایي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقې دپلویـانو پـه (سر اوسنی وادن) پـورې اړه درلوده او دا یواځینی معبد و چې ددې طریقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت بـه یې معمولاً پوهـانو او مفکرو علمـاو تـه کـاوه حـال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یـوه قیمتـي مجسمه اودهغـه څو یادګارونـه وو ، لکـه دهغـه غـاښ، داوبو لـوښي او جـارو، داقیمتـي یادګارونـه چـې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یـې دلـیرو لـیرو ځایونو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محـافظینو تـه لویه ګټه وراوښتله.

په دې کې شك نشتـه چې پـه عربي اوفارسي مـاخذونوکې د (نوبهار) لـه نامـه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې یې معبد داتش پرستۍ عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دمویـد او مویدان ورثـه او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بیلا بیلې نظریې موجودې دي.

موسیو فوشه د (برمك) دکلمـې ریښه د (نواکرمیکـا) پـه کلمـه کـې ګوري او لیکي چې له(نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویې دندې وچې دشاهي دلویې ودانـۍ څارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) بـه پـه یوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوښي کې شوې ده چې دکنیشـکا نوم پرې لیکل شوی او دپښبنور له معبد یاعبادت ځای څخه کشف شوی دی پـه دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنۍ چې دعربي او فارسي ادبیـاتو پـه فرهنګ کې شهرت لرې او پاتې پـایځوړ یـې پـه اسـلامي دوره دبغـداد دخلیفـه ګـانو پـر وخـت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودایي دورو پـه وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او ځارونکي وو او په اوسنی اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووایو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمك) او (کرمك) کلمې چندان لرې والی نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودایي مزدك ❤ ځکه چې په عربي متون کې دګنبدې یادونه شوې ده چې دبودایي استوپې پر نظر انځوریږي.

دنوبهار په معبد کې لویه ګنبده داحاطې په منځ کې لیدل کیږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپیره یې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعریف داتشکدې له تعریف سره هیڅ برابری نه خوري، نو لکه څنګه چې دبودایي ګرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې یو کوچنی شك هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودایي دی او یو شمیر راهبانو علماوو او روحانیونو دمعبد چارچاپیره داوسیدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي ځارنه او دعایداتو جمع واري اودبودائي آثارو محافظه دهمغو متوالیانو پر غاړه وه چې دبرمکیانودکورنی غړي وو.

په دې ټول پوهیږو چې دبلخ دديوالونو جنوب پلو ته لويه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) یاد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له یوې خلا څخه تر موږ رارسیدلې ده ډیر ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ګی راښیي او له نیکه مرغه د همدې دروازې ترځنګ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې یوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وایي. چې وروسته دموسیو فوشه له ډیرو هڅو څخه وپیژندل شوې چې دیوې بودایي استوپې بنه یې لرله او دهغې پر اساس ویلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترځنګ دیوې لویې بودایي استوپې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډیراحتمال لري چې همدغه استوپه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالويه استوپه درې پوړونه لري چې دمربع په بنه يو دبل دپاسه دي او ددې درې ډاروپوړونو اضلاعو ته دپایو اوستنو قطارونه لیدل کیدل او ددریم پوړ دپاسه داستوپې لوړه ګنبده جوړه کړای شوې وه، دالویې استوپې خپلو څلورو خواوو ته څلور لویې زینې لري چې پاتکویې داستوپې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

۷-۸ — ۱۳۳۷

دبلخ نوبهار یاناواویهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو دلومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبوکې شهرت لاره او لري يې، همدې بلخ یومشهور معبد یاعبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا (ناواویهارا) په نامه یادیده چې دشهرت آوازه یې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې یې انعکاس شوی و او ددنیا دبودایي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به یې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې دسانسکرت بڼه یې (ناوا) او (واویهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځای معنا لري، او ترکیبي مفهوم یې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله اودبلخ دسترې کلایوه دروازه دنوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې دنوبهار دروازه او لوی کمال یې دحصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار دتاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه دجغرافیائي موقعیت او مذهبي رسوماتو اوادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې دتشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې یې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې دبودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې دلومړۍ پيړۍ په پای اودديمې مسيحي پيړۍ په پيل کې شروع شوې ده.

نوسمدلاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځاې پريږدو او (نوبهار) ديوبودائي معبد ياعبادت ځاي په توګه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځای (نوبهار) پر ځای به کوم بل زوړ او پخوانی معبد هم و خو تاريخ ويلی نه شي چې دبلخ بودايي پخوانی اونوی معبد ياعبادت ځای په کوم عصر اووخت کې جوړ کړای شوی دی، تر يوه حده داڅرګنده ده چې دبلخ (نوبهار) دافغانستان دکوشاني کورنۍ د تر ټولو لوی پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې مسيحي پيړۍ په نيمايي کې جوړ شوی و.

لومړی شخص چې دبلخ يومعبد ياعبادت ځای يې د (ناواويهارا) په نامه يادکړی دی هغه چينائي ګرځنده هيوان تسنګ دی چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيرېږي.

نوبهار يوه لويه عبادتګاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجرې دبودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او دبلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې دبو لوی مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړی و.

داوومې ميلادي پيړۍ په لومړي نيمايي کې ددې علماوو سرحلقه (پراجناکارا) نوميده چې دمشهور چينائي ګرځندوی يې په بلخ کې استقبال کړی و اوډهغه په افغانستان دپاتې ټول سفر له پاره يې ورته لاربنوونې او مرستې کړې وې.

دبلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه ددې معبد له پاره وقف کړای شوې وه، دبودا غابښ لويه مجسمه او جارو يې په معبد ياعبادت ځای کې ايښودل شوي وو ددنيا له لريولريو ځايونو څخه به دبودايي دين پلويان اوکتونکي هر کال هلته دزيارت له پاره ورتلل .پاتې دې نه وي چې په سانسکريټ کې ټولو بودايي معابدو ياعبادت ځايونو ته سنګهارمه ويل کيدل او دا کلمه دبلخ دمعبد له پاره په ځانګړي توګه هم استعمال شوې ده، يوبل چينائي ګرځندوی چې تسنګ نوميده وائي چې دبلخ دنوبهار معبد يا عبادت ځای ديوې طريقې متعلق د (خلاصون وړ لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې دبودايي دين پلويان په عمومي توګه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يودخلاصون دلويې لارې پلويان او بل دخلاصون دوړوکې لارې پلويان.

موږ تول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوی اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه او ستره دنده وه.

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمیرل کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډیر مهم نقش لوبولی دی.

۸ـ ۷ـ ۱۳۴۱

دوربینمو لار او دهغې په اوږدو

کې دافغانستان دریځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحیواناتو په واسطه کیدل چې د (مدیترانې) یا سپینې بحیرې ختیزو خواو دچین تر منځ (داسیا ترمنځ) پورې اوږدوالي درلود. ویلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سیندونو کې له خطرونو څخه ۰خالي نه وو، خوبیا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعیت له لاسه ورنکړ. هغه چاچې دیونان اوبکتریان یاباختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني یوتن سوداګر ماتسن تې تیانوس نومېد، دغه سوداګر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دوربینمو د پېرو پلور (سوداګرۍ) موضوع وه څکه چې نوموړي سوداګر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډیره هڅه یې کوله چې د وروبینمو دتولید له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قایمه کړي چې هلته درنګولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې یوه له بلې لرې پرتې وې څکه چې هغه وخت دوربینمو مهم تولیدي مرکز ختیز ترکستان یادسنګیانګ ښمه وه چې په هغه وخت کې یې هغه ځای ته (سیرند) یعنې هند او چین ته دنږدیوالي په علت یې (هندوچین) وې چې پرته له هند او چین څخه مشهوږ ؤ او په هغه وخت کې دوربینمو دتولید مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وؤ.

وربینمو او وریښمین ټوکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډیر رانیونکي درلودل اوپرلار دبیلا بیلو هیواداونو تجارانو لکه د شام ، پارت او نورو له اخیستلو او حمل ونقله ډیره ګټه ترلاسه کړه اوداوښانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دوریښمو پر لاز واقع وي له لویدیځ څخه ترختیځ پورې عبارت وې لـه هر اپولیس (دفرات په غاړه یو ښار و) اوس ، سیبي ، هکتبان چې پکې پلورنه او پیرودنه کیده.

افغانستان دوریښمو له خاطره یوځانګړی شهرت او خاص موقعیت درلـود او دسوداګرو دمال له نظره یې له ترانزیت نه ډیره ګټه اخیستله. لکه څرنګه چې دلارې په منځنی برخه کې واقـع و او په دې سیمه کې لاره دشمال پر لور تر ماوراء نـهر اومروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نیمیدلـه، نـو ځکه یې ترانزیتـي ګټه ډیره زیاته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې یوه نقطه کې پروت و، چې د هندي یا جنوبي شاخ او شاخ یاچیني هغوي دواړودوریښمو لارې هملته یوځای شوې وې او یو تر بله یې اړیکې پیداکړي وو اود(بخدی) اوښان چې ددوه کوپونو (موړو) لرونکي وو او شهرت یې په ټولـه نـړۍ کې خپور دی دوریښمو پـه کاروانونو کـي یـې مهمـه ونـډه ترسره کوله او دچین له بیلابیلو برخو څخه حتی لـه پیکن څخه ددې اوښانو دپخې ختې مجسمې په لاس راغلي دي.

پرته لـه وریښمو څخه چـې دترانزیـت پـه ډول لـه دې خـاورې څخـه وارد شـوي اودآسیا لویدیزو سیمو تـه لیږدول شـوي یوشـمیر نـور معدنـي، نبـاتي اوحیوانـي محصولات هم وو لکه لاجورد ، عقیـق، وړی، غالـۍ او وچـه میـوه دهیـواد لـه داخل څخه او دیو شمیر سوداګرو مال لکه پنبه، خوشبویه نباتي مـواد ، نیـل او نـور دهند له خاورې څخه داسیا لویدیزو سیمو تـه رسیدل چې لـه هغـه ځایـه رومـي او یونـاني سوداګرو دروم دامپراطورۍ له سیمو څخه وړل دوریښمو لاره چې پـه نړیوالـه سطحه شهرت لري سرتر سره دکاروانونو لاره ده چې تقریباً داسیا دوه برابره برخه یـې نیولـې وه اودتجارتي ګټو دلرلو پـه خاطر دلویو هیوادونـو لکه چیـن،کوشـاني پـاچاهـانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ یې دارتباط عامل شمیرلی شو.

۱۰ـ ۲ـ ۱۳۳۸

اياتكارزريران يا ددقيقي بلخي دشاهنامې منبع

افغانستان دآسيا په څلور لاري کې مدنيت لرونکې او مدنيت روزونکې خاوره ده چې دعلمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلودمخه خلکو دژوند او اوسيدلو نښې نښانې دارغنداو په سيمه کې تر لاسه کړي دي اوله هغې پورته دهندوکش په غارو يا لويوسمڅو کې چې د (ايبك) سيمې ته نژدې دی، بريالي شوي يو، چې دحجرو دلومړيو دورو دژوند آثار پيدا کړو چې پر زرګونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې دشهادت په توګه يې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې دسپړنو دهڅوچارې دپخوانيو دژوند دسوابقو لمنه پراخوي او په دې هيواد کې له تيارو پرده پورته کوي، يوشمېر داستانونه،کيسې اواسطورې هم لرو چې له زرګونو کلونو راهيسې سينه پرسينه خوندي شوي دي او دهرې ورځې په تيريدلودپخوانيو پرژوند او دهغو په تاريخي پيښنو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ يوشمېر هيوادونه اويو شمېر بشري ټولنې ددوه ډوله تاريخ لرونکي دي : يوواقعي تاريخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اريائي باختري ټولنه چې په ايران او هند کې اوسيږي چې د (هند اوايراني) په صفت هم پيژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاريخ لرونکې ده، په ډيرو مواردوکې يې اسطوره يې تاريخ ډير قوت لري او دهغه ډيره برخه دارزمي ادبيات اوحماسې تشکيلوي.

شاهنامي، داستاني کيسې او اسطورې چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوامشهورې او مروجې دي دا داسطوره يې تاريخ دبـﮤ ايتوب دليل دی چې دحماسياتو دمنبع او زړوکارنامو په توګه يې ورروستی دور تذريق کړی دی.

په افغانستان کې دشاهنامي دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار دشاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانی منبع تر ډيره وخته ناڅرګنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوي.

دپهلوي ساساني ادبي آثاراو په جمله کې د (اياتکارززيران) يا (ڤکارززيران) په نامه کتاب موجوددی چې په پهلوي ساسانی ژبه د زيږدې پرشپږمه پيړی ليکل شوی او تر دې ورروستيو وختو پورې هغه ديوې منثورې رسالې په حيث کاريده.

يوشمير باختري ژبپيژندونکيو لکه (پليياردو) ايطالوي او (ګايګر) الماني له ډيرو کلونو دنومورې اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنګ له مخې يې دا اثر منثور باله تردې پورې چې پروفيسربن ونيست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منثور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړی نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيدا ښت نه دمخه په (پرشوي) ياپهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړی دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توګه تغيير ورکړی دی.

(اياتکارززيران) يا (ياتکارززيران) چې په فارسي دري کې ورته (يادګار زرير) ويلی شو يوه حماسي رساله او يوه جنګ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زرير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې درزمي عملياتو اوجنګونو دشرح په بڼه سندريز کړی اوليکلی دی.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنی جنګونه له تورانيانو او په ځانګړې توګه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانی حماسې يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنګ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو ارياپانو ترمنځ چې څه موده يې په بکتريان کې استوګنه دلورده اودهغو ارياپانو ترمنځ چې دآمو سيند شمال لورته کډوال وو.

يوشمير خلکو دې جګړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال "زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يګانه پرستي اعلان کړه نوپه ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

په خپرولو کې ډیرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جګړې ونښتې، کله چې داجګړې د (آریا) او (توریا) سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقیقت کې ددوه مدني او غیر مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه ریایان او یوه ډله دآمو سیند په یوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګې ذاستانونو یو تن پهلوان (زریر) دبلخ دبادشاه ګشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنګي کارنامې د (یادګار زریر) یا (یاتکار زریران) په نامه ننل شوي، اودبلخیانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکیو غوږونو ته رسوي " مسترونست" یوتن ختیځ پیژندونکی، (باتکار زریر) د (ګشتاسپه شهنامه) یا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زریر نامه) هم وایي.

ددقیقي ګشتاسپ نامه چې یو زر بیتونه یې ترموږ رارسیدلي دي له (یاتکارزریران) په حماسي روح درلودلواو یو شمیر مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپیر نلري بلکه دواړه یوشیز دی او داوبستایي ادب لرغونتیا او تکرار یې په وروستیو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانی بنه لري چې لومړی منبع او حتی راتلونکیو ته الهام پکې ګټل کیده.

بلخي شاعر دقیقي هر رنګ چې و که په (مستقیم ډول یا په څه بله واسطه) له (یادتکازریران) څخه یې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري دیوزر بیتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زریرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زېږدې پیړۍ موجود و تر غوږو کیږي او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلونو حدودو کې او دواړه اثرو نه په بیلابیلو ژبو کې سندریز شوی دی، همداراز په یقین سره ویلای شو چې دواړه اثار یوشی وو اویو شمیر حماسي خاطرې په ځانګړې بڼه چې ددې خاورې دنیکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له یو نه بل ته لیږدیدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

۳۱ _ ۱۲ _ ۱۳۳۷

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو سترکلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) ده چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې د سکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړي، دې ښار هغه مهال هم شهرت درلود، او ډېر شهرت یې دهغه ځای دانګورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطوروکې ویل کیده چې " دیونیزوس" دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی و. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا دشرابو ځانګړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا دځانګړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنګه چې داتعبیرونه ډېر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم و، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی و.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) ښار ختیځ ته دیونانیانو له راتللوڅخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور و او دیونانیانو دمشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانګړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

ددې ښار دموقعیت په اړه ډېرې خبرې شوي دي دهغو تاریخي پیښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوی دی داسې اټکل کیږي چې نوموړی ښار باید دافغانستان په نیمه ختیزه خوا او یایې که په صحیح توګه ووایو دکابل رود دسیمې ختیځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ یې باید لټون وشي.

یوه له تاریخي پیښو څخه چې داښار یې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سیمه دتیریدلو په مهال یې دنیسا دښار له ریس "اکوفیس" سره ملاقات شوی و.

نوموړي ریس له سکندر څخه هیله وکړه چې د "بکوش" دیوناني ځانګړي خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادي ته دې په درته سترګه وکتل شي او دهغوی په چاروکې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوړاندیزومانه.

د(نیسا) یا (تیسایا) دښار موقعیت باید دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل ولایت اوننګرهار دولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، یوه داوه چې د (مروس) په نامه یوه غره ته نژدې و، اوبله داچې هلته دعشقه پیچان بوټي ډیر شنه کیدل چې یوناني،عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني یونان کې دځوانمردی او ویاړ نښنه ګڼل کیدله.

یوشمیر پوهان د (دیونیزوپویس) یعنې دیونیزوس ښار دشرابو ځانګړي خدای د (هډې) په چاپیریال کې تشخیصوي، او دیوشمیر نورو دتعبیرله مخې د(نیسا) ښار دننګرهار ولایت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلینګار او علیشنګ له رودونو سره یوځاي کیږي. یعنې دلغمان کوزنۍ برخه تاکي اوځینې یې په هغه ځای کې ګڼي چې دکونړ سیند د(پیچ) له رود سره یوځای کیږي چې اوس دچغه سرای په نامه شهرت لري اویوشمیر کندوالې هم ددرې په دننه کې ترسترګو کیږي.

د (نیسا) ښار یا په لغمان و یا په هډه او یاهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې و ،خو دادرې واړه دننګرهار په ولایت کې وو او یو دبل څخه ۶۰ کیلو متره واټن لري او که دلوړ غره (مروس) دنږدې والي په نظر کې ونیول شي باید موقعیت یې په لغمان او یاهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پیچك او سبزه پیچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې چې دنورستان غرونه دي ډیر راشنه کیږي.

هغه څه چې د (نیسا) دښار موجودیت دکونړ په چغه سرای کې تائیدوي دښار رئیس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې دبکوس شرابو دڅانګړي خدای دآزادۍ له رنګولو منصرف شوی و.

داله شك نه لري نه ده چې سکندر په هغه سیمه کې دغرونو داراضي له ویرې دنسیا دښار دریس غوښتنه په ظاهري ډول د"بکوس" په احترام له مداخلې نه منصرف شوی وي.

په هر حال داموضوع حقیقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني دنورستان په غرونو کې دننه شوی نه دی اویوناني تعبیراتو له مخې دننه داخلیدو علت یې دشرابو دڅانګړي خدای احترام ګڼلی دی او که چیرته دې خبرو ته دصحت په بڼه وکتل شي نو په قوي احتمال ویلی شو چې د(نیسا) ښار دکونړ په دره کې و اوهند ته د سکندر دحرکت پر لاره واقع و او د سند له انډوس څخه چندان لرې نه و.

۱۳۳۸_۲_۱۱

ساکیان، سکستان، سجستان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسیستان بحث هم ډېر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنګ کې ډېر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنګ له بڼې بدلونې سره دتخار دکلمې مبداء مو په خپلو خاطروکې هیره کړه او دهغوي استوګنځی یعنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساك یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زموږ پرژبه شته.

په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن ګورو او مبداء اولرغونتیایې دپخوانیوپیړیو په تیارو کې هیره شوې موږ ته روښانوي اوننني فرهنګي ریښې له پخوانیو لرې پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یااسکایان چې دلته ترښه بحث کوو د (سیتي) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیك) یا (سي وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه چې داسیا په فرهنګي اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي

"ساکیان یاساسیان دکاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپاي په برخه فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال دوړوکي سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالي سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانیسي. دساك دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو ثرګندیږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنګیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵_۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړې تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساکي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګړیږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال دوړوکي سیندشاوخوا ښودلې ده.

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه ثرګندیږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه ثرګندونه کړي اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتي) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتي) سره ورته ګڼلی دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتي) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي اسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساك) دقوم عمومي تعریف چټې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵_۶ پیړۍ کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشیانو ډېر لیکونو هغوی پېژندل او ډېر لږ یې دهغوی دنامه یادونه کړې ده، که لږ نږدې راشو وینو چې دوه تنه یوناني اولاتیني مورخین اپولو دوروس اوتروګوس په باکتریان (باختر) کې دیوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه رابنیي چې د (ازي ئي) (یازیاتي) (تخاري) او (ساکارولي) یې یادکړي دي.

که څه هم چې تروګس دتخاري قوم نوم هم یادوي مګر دباختري یونانیانو دسقوط نتیجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه ښیي او له دې لنډ تشخیص نه څرګندیږي چې دیونانیانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحیح اوسمه خبره داده چې څلور ګوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پیړۍ کې له آمو سیندڅخه راتیر او (تخاریان) دآمو سیندپه دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) یعنې ساکیان وروسته له دې چې دآمو له سیند نه راتیر او دباختر په پراخو صفحاتو کې تیت شول او دهری رود تر سیمې پورې ورسیدل اوبیا لږ څه دلویدیځ په لوروړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بیا هغه وخت یې خپل تګ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هیرمند درودونو سیمې ته نږدې شول.

ټول پوهیږو چې (پارتیان) یا (اشکانیان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دمیمنې خواته اولږ دمخه دختیځ په لورراغلي وو.

دختیځ په لور دساکیانو او پارتیانو ترمنځ سختې جګړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاتش په قول یعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جګړو کې ووژل شول تر دې پورې چې میتري داتش یعنې دویم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونیوله اوپه نتییحه کې اسکایانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهري رود سیمې ته دغربي افغانستان درود خانو سیمو ته په ځانګړې ډول دهیرمند په سیمه اوبیا مخصوصاً په کوزنیو برخو کې ځای په ځای او میشت شول.

یوشمیر پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبیلې دمخه داسکائي یوبل قوم دهیرمندسیمې ته راغلی دی او هلته یې استوګنه اختیار کړې وه، داخبره چې حقیقت لري یا نه خو ددې قوم دراتللو څرنګوالی دتاریخ په تیارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظریه عقیده لري په هر حال داسکایي قومونو هیرمند په راتللو کې ارنګ نشته لومړی (امور جیزیان) او بیا(ساکاروبي) او نور

ډیر اسکائي قبایل دې سیمې ته راغلي دي او دسیستان په تاریخ کې چې هر څومره پلټنه وکړو ګورو چې داریایانو له پخوانیو مهاجرتونو وروسته اسکایي قومونه هلته راغلي اوخپاره شوي دي او هغه سیمه د (سکستان) یا (ساکستان) اویاد (سکانوچ) دټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخینو اومخصوصاً جغرافیه لیکونکیو سکستان له کلمې نه سجستان جوړ کړی اوددې کلمې دابڼه دټولو عربي جغرافیه لیکونکیو په لیکنه کې څرګندیږي، ترڅو چې زموږ خپلو مورخینو اوجغرافیه لیکونکیو ته وار راغې او ګورو چې دسیستان کلمې اوسیستاني صفت په شعر، ادب، تاریخ ، فرهنګ او جغرافیه کې لاره موندلې هر ځای لیکل شوی او اوریدل کیږي اودسیستان تاریخ چې لیکوال یې ناڅرګند دي ددې خبرې ډیر غوره شاهد دی او داکتاب ډیر ښکلی اوبهترین تاریخي کتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سیمې تاریخي بهیر په جزئیاتو سره تشریح کوي.

۹_۶_۱۳۳۷

تخار ـ تخاري ـ تخارستان

دجغرافيې اوتاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې دقوم، ژبې او اوسېدنځى يعنې دپخواني افغانستان اومنځنى پيړۍ داوسيدونکيو داوسيدلو ځاى ژبې، تمدن و فرهنګ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري اوتخارستان دى چې په ثبت او ضبط کې يې د(ط) توری هم استعمال شوی دی او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلی شو.

د(تخار) دکلمې، (تخاري) صفت او د (تخارستان) داسم مکان دپيداکيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خوبايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږ څه ډير وء او په پخوانيو دورو کې تر اسلام دمخه داسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) دخلکو ديوې ډلې نوم دی چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوی په مهاجرت ، خوريدلو او داستقرارېې دافغانستان په يوه ټاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د(تخارستان) يعنې(دتخاريانو د استوګنځي) په نامه شهرت پيداکړی دی.

اروپائي مدققينودتخار دخلکو دتخاري ژبې اوفرهنګ په اړه ډيرې څيړنې کړي دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوي نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً دتخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات اونظريات شته.

هغه څوک چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيځ زاويې څخه (دايګزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته راننوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سيت هم وايي، دسيت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) دکلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيتي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وګڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې دتخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې دمرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تګوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توګارا) په نامه دوريښمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توګارا) ديوقوم د (کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکروشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يو ده او دهغو اسنادو له مخې چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښارپه (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرګنديږي چې (تخار) دسيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه و او ددوی په څير دمرکزي اسيا دکانسو له علاقې نه دځای بدلونې له پاره پرختيځ خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کيڼ لور ته سيمې دپامير ترلمنو پورې يې دتخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس ذمارينوس ديادښتونو له مخې په څوبيلابيلو ځايونو کې د (کانسو) او (باختر) دنوم يادونه کړې ده او داهغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اګر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مګر دتخاريانو دحرکت پر تسلسل رڼا اچوي.

بطلیموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاګوروا) پورې دایماروس نه (تاګوري وا) د (اسبك کول) وړوکې سیندترنژدې سیمو او تاګوري وا پورې اودسغدیان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) دسیمې یادونه کوي.

لکه څنګه چې یوچیانوعینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټنونه وهلي دي دکومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي. لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندی منابع د (یوچي) دکلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالمې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني اوتخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتي) له ټولنې څخه دي یواځې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چي ته سیتي دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ دهیواد شمال ختیزو سیمو یعنې دهندوکش شمال ته رارسیدلی دی.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه دقومونو دمهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازیائي)، (ساکاروليِ) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پیړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازئي)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري اوهغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او داعمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرګنده ده موږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زموږ دهیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (سکارولي یان) چې یودسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخوکې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللی او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنګه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنګه چې مو وویل تخاریان دآمو سیندپه ښکتنیو برخوکې تیت شول اوهغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنۍ دوه ولایته مزارشریف او قطغن اوهمدارنګه یو ښاغلی بدخشانی حکومت

په کې شامل و، په ځينو ځايونوکې يې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر يې رانيولی دی، او په ځينو وختونو کې يې مفهوم دهندوکش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه يې سياسي مفهوم ګڼلی شو، ځکه چې يو وخت باميان دتخارستان مرکز ګڼل کېده، اويو شمير پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باميانی سلسله له باميان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته اوهمدارنګه ختيځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمير پورې يې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لوېږي دی او دتخاري او حتی دتخاري اوکوشاني قومونو تمدن، فرهنګ، ژبه، اوادبيات سره تړاو لري اوهغه يو ځانګړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

۱۱_۶_۱۳۳۷

کاپیسي ـ بګرام

دکابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوخخه لویدیځ لور ته دپغمان له غرونواو شمال لور ته دپنجشیر له غرونو راګېره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډ وډ غرونه پراته دي چې مهم یې دصافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې دپغمان او پنجشیر دغرونو سپیني واورې دکال په ډیرو موسمو کې دمناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونویادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند، سالنګ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترك ډول دپنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کینې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا ښۍ خوا ته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او ډیر نفوس لرونکی ده په پخوانیو زمانوکې هم همدغه شان ډیرنفوس لرونکې اوښیرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوپوموجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن اوکوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې ښارونه یې درلودل لوی کلي یې لرل ،معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجودوو.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو دکوهستان، کوهدامن، په لویه اوپراخه دره کې لویه کنډواله چې د یو ښار په بڼه شهادت ورکوي هغه دبګرام کنډوالې دي چې له چاریکا څخه دختیځ پر لور د ۵_۶ کیلو مترو په واټن پریوې ورې جلګې واقع دي چې دشمالي برخې ځورې اوژورې برخې یې دپنجشیر درود پرخوا پای ته رسیږي او ددې کنډوالو ختیځ لور ته په دوه کیلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې یې ۷_۸ استوپو او دبودایي وخت عبادت ځایونه په ړنګه شوې بڼه څرګندیږي.
نورې ډیرې کنډوالې هم دکوهدامن، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري یا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اویا په اوپیان کې کنډوالې چې دچاریکار شمال لویدیځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ریزه کوهستان کې چې هغه سیمې ته (کره تار) وايي مګر هیڅ یو دپراخوالي له مخې بګرام ته نه رسیږي. او له بلې خوا دیوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انګلیس له خوا په بګرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قیمتي کلیکسونونه او دښیښوګیلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور څیزونه چې په دې نقطه کې له دویمې نړیوالې جګړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکیندلو وروسته داثابتوي چې دبګرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمایندګي کوي.دامهمې خرابې دلرغوني تاریخ په اوږدوکې یواځې د (کاپسي) په نامه یادې شوي دي، سره له دې چې بګرام پخوانی نوم دی، مګر دې سیمې سره یې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.
لومړی تن چې دکاپسي نوم یې زموږ تر غوږونو راورساوه هغه پاڼي ني دسانسګریټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پیړۍ کې دپیښور مربوط داوسني اټك تر خوا اوسیده . داسې دموږخینو دپلار یوناني هردوت همنهالی و. ده دکاپیسي دشرابو ډیر تعریف کړی دی، لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو افردوفوت وايي له پاڼي ني څخه تر هیوان تسنګ چیني پورې یعنې له څلورمې م ز پیړۍ څخه تر اوومې زیږدې پیړۍ پورې یو زر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپیسې نوم اخېتل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته دیوناني پاچاهانو په سکوکې یادشوی دی اودلرغونو موږخینو په ډله کې چې وروستی ځل یې داسیمه یاده کړې ده هغه البیروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپیسا دا لرغوني کلمه موږ ته رایادوي او باقي عربي موږخین او جغرافیه لیکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوی په لیکنو کې دکاپیسي پر ځای هر څه چې دی خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرګندونو له مخې چې دکاپیسي نوم په څلورمه م ز پیړۍ د (پاڼي ني) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبګرام کنډوالې پرتې دي دکاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیړۍ کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدوکې چې فرانسوي پوه موسیوګیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرګنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق.م پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیا یونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بګرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو :یوبرج عبداله چې دپنجشیر ډیزې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبداله کې یوکلا ګوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترڅ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې ؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وي.

موسیو هاکن پخپله دبګرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دګیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې ایښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، داښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیړۍ او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیچا په اوومه مسیحي پیړۍ او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیړۍ کې دبګرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بګرام)

البته موږ دبګرام اوبګرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درك نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبګرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بګرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړوکوشانیانو

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مگر ولې چیني کتونکي هیوان تسنگ په اوومه مسیحي پیړۍ او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د(بگرام) په ځای د(کاپیسي) دنامه یادونه کوي؟ دایو لړ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څیړل شوي او سم دي دادي چې :-

لویې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سیمه یعنې بگرام کې موجودې دي او بگرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیړۍ را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی ، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیړۍ راپه دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارلز مسن" په دې سیمو کې تگ راتگ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبگرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شك نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوادسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبگرام نوم دسیمې دعوامو په خاطرو کې پخوانی دی او داهم له شك نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بگرام راغلی وي.

دانومونه کږ او اندازه شوي او ترديره په خاطرو اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لړ لړه په دغو دوو پیړیو کې څرگند شوی دی.

۳_۴_ ۱۳۴۱

دکاپیسا ښار

دکابل په شمال کې یوه حاصل خیزه ،ښیرازه او له خلکو ډکه سیمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن اوکوهستان ډنډ) په نامه یادیږي. په پخوانیو زمانوکې (تر اسلام دمخه) سیمه عموماً د (کاپیسا) په نامه یادیدله او ځانته یې لویه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږدوالی یې ۱۰۰ او سور یې ۵۰۰ کیلو مترو ته رسیده او ددې لویې ساحې شمال لور ته واورین سپین غرونه اوپه ځینو ځایونو کې تورغرونه و ددې لویې له نفوسه ډکې مدنیت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپیسي) په نامه یوښار درلود چې داپه حقیقت کې دکاپیسا مرکز و. چاچې ننني شمال لیدلی وي اودادوه مشخصې منطقې (کوهدامن او کوهستان) یې لیدلی اوپکې ګرځیدلی وي هغوي پوهیږي چې په عمومي توګه کوهدامن له کوهستان څخه دڅو سیند ګوټو اوبه بیلوي چې دهغو ټولو تریوځای کیدلو وروسته دپنجشیر درود په نامه یادیږي چې دختیځ پر لور بهیږي چې دادکابل دسیند له لویو مرستیالانو څخه دی.

دکاپیسا له شمال لویدیزې برخې څخه څلور سیندګوټي چې تقریباً سیلابي بڼه لري ډیر مست اوڅپاند دي ددرو له برنیو برخو رابنکته او جلګې ته ورداخلیږي چې دا په ترتیب سره دغوربند ، شتل، سالنګ اوپنجشیر سیندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتیب سره لومړی غوربند او شتل دویم سالنګ او پنجشیر سره یوځای کیږي او په همدې ډول جریان مومي ترهغې پورې چې دادوه ځانګې بیا په یوځای کې سره ملګرې کیږي او همدا سیمه عجالتاً دکنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ یې هغې برخې ته ((بګرام)) وایو او په لرغونو زمانوکې یې ((کاپیسي)) باله چې داددې سیمې دیوې آبادي ښیرازې برخې څخه و.

معمولاً تر کومه چې تاریخي خاطرې مرسته کوي داسې څرګندولی شو چې په ډیرو پخوانیو دورو کې مثلاً دهخامنشیانو په لومړیو دورو کې او د ((سیروس)) په

وخت کې یعنې پر ۵ م ز پیړۍ اویاترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اویومستحکم حصار لاره او دهغې داوسیدونکیو مقاومتې انعکاس له سیروس هخامنشي سره دلرغوني تاریخ له پاڼو څخه زموږ تر سترګوکیږي.

له فرانسوي پوه موسیوفوشه څخه نیولې تر هاکن پورې موږ ته دارابنیي چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بګرام کې برج عبدالله و. چې دکنډوالو پاتې شونې یې لکه دیوې لویې دایرې په څیر دپنجشیر له اوبوڅخه تقریباً دشل مترو په لوړوالي له سیند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بیاله سیند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دایجاباتو له مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبګرام ددښتې په څنډه کې دکاپیسا دښار بنسټ ایښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبګرام په نامه یادیږي نژدې دوه نیم کیلو متره احاطه لري چې دریبو خواوو لویدیځ، ختیځ او جنوب لور ته یې دلوی دیوال اثاري نښې نښانې څرګندیږي چې دوخت په تیریدلو اوبادباران له امله یې دیوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم دیوال لاره خو لکه څنګه چې هغې لور ته یې رود واقع دی اوداوبو دډیربښت په وجه اودسیند تنګ لورې بدلولو په خاطر اویاهم دزراعت په وجه یې له منځه وړی اونښې نښانې یې تراوسه پاتې دي.

موسیوهاکن دفرانسې دکیندلو دپلاوي پخوانۍ غړی فقیدریس همدغه کنډوالې چې دکلادیوالونه یې تر اوسه شاهد او څرګند دي هغه یې د(بګرام شاهي نوی ښار) په نامه یادوي او داښار عبارت له همغه ښار څخه دی چې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپیسي) په نامه یاد کړی دی.

دا و دکاپیسي دښار لرغونتیا اوهغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر لیدونکی چې دبګرام له دښتې نه تیریږي هغهویني، خو لکه څنګه یولرغون پیژندونکی یواځې دکنډوالو په لیدلو اکتفا نه کوي او کیندنې هم ډول ډول دي چې یو ډول یې عبارت دښار او آبادیو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، یوتن فرانسوي پوه موسیوګیرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پیل کې یې دکاپیسي دکنډوالو دکیندلو څرنګوالی عملي کړ چې دلته یې یو څولنډتکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسیوګیرشمن دعملي څیړنې پر اساس داسې معلومیږي چې دکاپیسي ښار دیونان باختري سلطنت پر دوره ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ ،جنوب لور ته یې دواکمنۍ دساحې پرخوالي وئ،ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې وئ دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت وئ نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیداکړي، نوپدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې داجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي دکاپیسې له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو ترځنګ یې ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې یې دښار بنسټ کیښود او یونوی شاهي ښار یې جوړ کړ. ځکه باید هیر نکړو چې پخواني ښارونه، دمستحکمو لویو کلاګانو په بڼه وو او دکاپیسې دښار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرګندوي چې دادغه وخت لوي ښار و اوتر خوایې خندق، کلا اوبرجونه وو ، ترکومه ځایه چې دهغو له نتایجو څخه څرګندېږي ده دکاپیسې دحصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخوکې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتیږي دښار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ یې ډیرلوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب ښار ته ددښمن نژدې کیدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپیسې ښاریوځه موده دیوښار په توګه اوبیاوروسته دمرکزاو پلازمینې په حیث یې شهرت پیداکړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونیو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې دکابل پاچاؤ، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته دکاپیسې نامه دکوشانیانودپایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

۱۹_ ۵_ ۱۳۳۷

دکاپیسې وروستۍ ورځې

(کاپیسي) دکاپیسا مرکز دی چې نن ورځ دبګرام، کوهستان اوکوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه یواځې دپیړیوپه اوږدوکې دافغانستان یو مشهور ښار وؤ، بلکې په بیلابیلو دورو کې له یو ناڼیانونیولې تر کوشانیانو پورې دافغانستان پلازمینه یاپایتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بګرام دپایتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې یوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول ځواب ورکولای شوکله چې دیونان باختري پاچاهان د (سیتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتریان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل اوبرج عبداله سره نژدې یې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې دجوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، یعنې اوسنی بګرام پورته یاده شوې کاپیسي چیني ماخذ و لیکلې په دقیقه توګه ویلای شو چې (هیلو کلس) دیونان باختري وروستی پاچا دی‌چې له بلخ نه کاپیسې ته راغلی دی اوددویمې پیړۍ له پیل نه کاپیسې مرکزي اودپایتخت حیثیت پیداکړی دی.

دیونان باختري پاچاهانو یوه نیمه پیړۍ له کاپیسې نه دافغانستان په ډیرو ځایونو اوهند باندې سلطنت کړی دی. او لکه دیونانیانو په څیر کوشانیان هم په لومړۍ مسیحي پیړۍ کې له باختر نه دهندوکش وجنوب لور ته راغلي‌دي اوپه کاپیسي کې یې دباختریونانیانو ځای نیولی دی اودلوی کنیشکا پر وخت بګرام دیو لوی باعظمته مرکز په حیث وپیژندل شو او همدا ځای دکوشان شاهانو داوړي مرکز وټاکل شو.

وروسته دلویوکوشانیانو څخه وړوکو کوشانیانو یا (کیدارانو) اوبیا وروسته ترهغو څانګو لکه یفتیانو هم همداځای دمرکز په حیث وټاکه یوتن چینائي ګرځندوی چې په اوومه مسیحي پیړۍ کې یې کاپیسي په خپلو سترګو لیدلې ده

هیوان تسنګ دی هغه وایي چې په ۶۳۲ کال کې له بامیانو څخه کوهستان اوکوهدامن ته ورغی او پوره یوه میاشت هلته دښار ترځنګ پاتې شو، دهغه دیادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتریه) یادیدله چې لغوي معنایي (جنګیالي نجیا) وه اوعبارت د (کوشان اویفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اویفتل له کورنیو څخه یوه مشترکه کورنۍ وه اوکله چې هیوان تسنګ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بیرته راستنیده داکورنۍ په کاپیسي کې واکمنه وه او بګرام لا تر دې وخته خپل دپایتخت حیثیت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددین مبلغین اولښکرې لویدیځ افغانستان کې څرګندې شوې اودسیستان په ځینو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکویه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بګرام خپله دمرکزیت اوپایتخت حیثیت درلود مګر دکابل ښار چې دغرونو په لرلو او دلویې کلا په موجودیت دسوق الجیشۍ له مخې تر بګرام نه ډیر غوره و، نو په دې وجه دبګرام اهمیت یو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل ګرځیدلی و، پردغه اساس رتبیل شاهان چې کوشان اویفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له دیوالو څخه چې دیفتلیانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې ګټه پورته کړه چې تقریباً دکاپیسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې تولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کیسې کوي.

لکه څنګه چې دچیني ګرځندوی یادښتونه شهادت ورکوي داوومې پیړۍ ددویمې نیمایي په پیل کې دعربي ځواکونو دموجودیت په وجه کاپیسي ته دتلو راتلو لاره لاښنده نه وه په دې لحاظ داوومې پیړۍ په دویمه نیمایي اود ۸ پیړۍ جریان چیني منابع له کاپیسا څخه اوهمدارنګه عربي منابع له کابل څخه د کیسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چینایانو دکاپیسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ داکلمه ډیره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکرارولې اوعربانو چې د کابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځایه یې ډیرې خبرې کړې دي حقیقت دادی چې کاپیسي چې دخپل عمر اوتاریخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعیت په وړاندې بې ارزښته شو

اورتبیل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونوقوماندانان هم وو د کابل په مقابل کې یې د کاپیسي ارزښت له منځه یوړ ، په دې کې شك نشته چې د کاپیسا مرکزیت د کابل په وړاندې په یوناځاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپیسي یودیني اومذهبي مرکزیت لاره اوکابل یو نظامي اوسوق الجیشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر یوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډیر ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظریه ده چې پورته یې یادونه وشوه ځکه چې په عین وخت کې چینایي منابع له یوځایه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوځرګندونې کوي او داپخپله ځرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتیب چې کاپیسا ورو،ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بریدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پیاوړتیاو.

پر ۷۵۱ او۵۶۹ کلونو چې ((ووکونګ)) بل چیني ګرځندوی ګندهارا ته راغی تر دې وخته هم کاپیسي مرکزیت لرې اودامسئله دموسیوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳ـ ۷۹۲ میلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهیم دجبرئیل زوی مرفضل دیحیی زوی برمکي دخراسان والي د (قوربند) یعنې دغوربند له درې څخه پر کاپیسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ یې ورانې کړې له دغه تاریخه وروسته دکاپیسا اوکاپیسي نوم چاوانه خست، پرته له البیروني څخه چې هغه په خپل مال الهند کې یادکړی دی. اوهغه هم دیوې کیسي په ډول چې دپخوانیو وختونو حکایت کوي. لکه څرنګه چې مو یادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونوکې شهرت درلود. اورتبیل شاهان په همدغه ښار کې اوسیدل، خوترکومه ځایه چې مو ولیدل علت یې یواځې دسوق الجیشي والي دی اوبس.

په هر حال قراین په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پیړۍ په پای اود ۹ مې مسیحي پیړۍ په پیل کې دافغانستان مرکز بیخي له کاپیسې څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپیسې ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزیت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بیا منابعو دکاپیسې نوم هیر کړی دی. اودکابل نوم عمومیت پیداکړیدی.

۷ـ ۱۱ـ ۱۳۳۸

(سریکه اویهارا) معبد یا

(شالوکیا) اویاهم د(شترک) معبد

افغانستان په بودایي عصر کې دېرتمینواوښکلیو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له یوې خوایې دښکلو معابدو او له بلې خوایې دبودایي علماؤ اوازه ترچین اوهندوستان پورې رسیدلې وه. هر یوپخوانی ښار یې، لکه، هډه، بلخ، کابل ، بګرام اوبامیانو په خپل چار چاپیر کې ډیر او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځینې لویې او مشهور وو او یو شمېر یې دشابهار په صفت یادیدل.

په پخواني بګرام کې ، دښار له کلا نه دباندې مو یوشمېرمختلف ډوله معبدو نه درلودل چې ځای اوپاتې شونې یې تر اوسه معلوم او څرګند دي.

دبګرام دښار ختیځ لور ته په درې کیلو مترۍ کې یو وړوکی غر دی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) یا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختیځ، لویدیځ او جنوب خوا ته یې دبګرام دښتې دي او دشمال په لور دپنجشیر سیندګوټي په واسطه راچاپیر دی.ددې غره په لمنو کې ۷ یا ۸ بودایي معبدونه لیدل کیږي او داسې راښیي چې ددې غره ټولې ساحې دبودایي عصر دسپېڅلتیا جنبه درلوده دبودایي دین پلویانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. ددې غره په معبدونوکې یومعبد له ټولو څخه ډیر مشهور ؤ ددې معبد دکنډوالو پایخوږ په یاده شوې سیمه (شترک) کې څرګنده شوې اودامشرفه نقطه دپنجشیر داوبو دپاسه دریزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. دشترک معبد په بودایي عصر کې د (شوالوکیامعبد) او یاد(سریکه ویهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی وٌ ډيرشميرعلماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشميرچيني شهزداه ګان دچين په (سنکيانګ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو. چيني ګرځند ليدونکی هيوان تسنګ ددې معبد په اړه دارنګه ليکي چې دپايتخت يعنې د (کاپيسي دښار) ۳ يا ۴ لی(چې دوه يا ۳ کيلو متره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غر دی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې دپيرۍ او طريقې لاره دخلاصون وړ لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانوکې ټولې سيمې اوګاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کړل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی وٌ ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و. په يوبل کتاب کې چې د (هيوان سنګ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغٌه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمٌعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کټ مټ دپنهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترك) معبد خرګندوي.

(شالوکيا) کلمه يوشميرخيړونکي د (شارکه) په صورت اويوشميريې د(سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره. د (سريکه) (چين) او چيني تغبير کيدای شي او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعييريولړتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشميرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينائي يرغمليانوپه پيسو اباد کړای شوی و.

وړاندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و. دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشميريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينائي شهزاده هم و. ديوچيني تاريخ له ليکنې

ځخه چې د(شاهان) په نامه شهرت لري اوتر ۱۱۳ عیسوي کال پورې یې پیښې لیکلې دي داسې څرګندیږي چې دچیني کاشغر پاچایوله خپلو خپلوانو ځخه چې (شن پان) نومیده دګروګان په ډول دیوچې پاچا ته چې عبارت له کنیشکا پاچا ځخه و استولی و. له دې چیني شهزاده سره یوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنیشکا له خوا داوړي دپایتخت تر څنګ په همدغه ځای کې چې د(شالوکیامعبد)آباد شوی. ورته داوسیدلو امرشوی و اوچینایانو دخپل شهرت له پاره یو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ یې د (سریکه ویهارا) یعنې چینې معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وایي چې چیني شهزاده ګانو دبنسټ اینبودلو پرمهال یو مقدار پیسې او جواهرات د جوړولو یا بیا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چیني کتونکي هیوان تسنګ دکاپیسې ښار ته رسیږي او هغه دشهزاده ګانو دساتلو پیسو غوټه یې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت یا بیا جوړونې وړ شوی و بیا یې ترمیم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشترك معبد چې همغه د (شالوکیا) دمعبد پاتې شونی دي دپروفیسر هاکن تر څارنې لاندې د موسیومونیه له خوا وکیندل شو او په نتیجه کې یوه مستطیل شکله ودانۍ چې په برخه کې یې یوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته یوه بله احاطه درلوده . او دلته ډیرشمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځینې یې لاتراوسه جوړې وې.

دشترك له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول دکابل په موزیم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او یوشمیر د تیرې تورډل شوې دحیواني مجسمې په لاس راغلي دي چې ډیرشمېریې دعیسوي په لومړۍ او دویمې پیړۍ پورې اړه لري او دې سیمې ته چیني ګرځند او کتونکي راتلل ،د ۶۳۲ زېږدي کال له هلته اوسیدلو ځخه داسې څرګندیږي چې داوومې پیړۍ تر لومړۍ نیمائ پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپیسا کې نور ډیر معبدونه هم ړنګ کړای شوي داهم ړنګ کړای شوی دی.

۱۳۳۷/۶/۱۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه دهیروجنکیواومیرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنګ او افسانوي اوفارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه دبکتریان دخاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوېستایي ادب کې دناهیدې دکلمې پخوانۍ بڼه د (اناهیتا) په شکل راغلې اوعموماً دبلې کلمې چې عبارت دی له(اردویسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده دآمو دسیند نوم و. په اوېستایي متون کې (اردویسورا اناهیتا) کلمه په سلګونوځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوېستا کې داوبو دځانګړي خدای دویستورا اناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنوموړو اوبو موکل نوم لبدل کیږي، او اناهیتا) دآمو د سند داوبو موکل نوم دی.

نوموړی داوېستا له متن نه دیوې پارچې یادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کیږي چې د (اردویسورا) یا آمو سیندیو لوی مست اوڅپاند سیند دی چې ددینا له لوړې برخې نه یې سرچینه نیولې ده اوپه سلګونو داوېستا په اصطلاح چې په زرګونو ښاښونه یې له غرونو څخه رابښکته کېدل او ددومره لارې په اندازه چې په څلویښت ورځو کې تر سره کیدای شوه له خپلې سرچینې څخه لرې کېدل.

باید پاملرنه وکړو چې (آپان یشت) یا داوېستا پنځم پښت دځانګړې خدای ستاینه او یا دهمدغې لویې رودخانې موکل ته وقف ده چې دبکتریان له شمالي برخې نه تیریده اوتیریږي.

فرانسوي پوه "ډارمستېټر" پدې باوري دی چې (اردویسوراناهیتا) کولای شو (مطهر عالی قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبیعي سرچینه ده له هغه ځایه چې لوړه څوکه یې په ستورو لګیږي او په اوېستاچې دځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچینه اخلي. په تازه ماخذ کې (اروديسورا) درودخانې نوم او (اناهيت) دهغې دموکل نوم شویدی.

لنډه داچې دزمانې په تیریدلو سره د (اناهيتا) کلمه له (اردویسورا) څخه جدا شوه او (اناهيتا) دیوې عالي مظهري (ژنې) قوی صفت یادرودخانې دموکل دیوې ښکلې جلۍ دځانګړې قیافې صورت پیداکړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا موږ ته ډیر ښکلي معلومات راکوي او وایي:

"اناهيتا یوه ځوانه اوښکلې نجلۍ ده چې دښکلي اندام لرونکې لوړه ونه لري پاکي او سپیڅلتیا یې په سر او صورت کې څرګنده ده.

ملایې تړلې او زرین حاشیه لرونکی کمیس یې په تن ،لویې مربع شکله طلائي والۍ لري او غاړه کې یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي. خپله ملاتړې او تر سینو پورې ښکلې اوبرجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرك وهي"

لکه څرنګه چې کتل کیږي اوېستا اناهیتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه. داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهادت له مخې په باختر کې دکیسو اوافسانو پچاهان لکه

پیشدادیان کواني او اسپه کورنۍ تر گشتا سپه پورې دوی ټولو له هغې مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم څوځو ځله ترې مرسته غوښتې ده.
هغه څه چې "اناهیتا" په ډیره اندازه دبکتریان خاورې ته مربوطوي هغه ددې په خپل نوم دیومعبد عبادت ځای وجودو.
دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اوډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د (اناهیتا معبد) یا "انانیتس" په نامه وجودلازه، باید هیر نکړو چې د "اناهیتامعبد" د"بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې وړاندې ترهخامنشانو موجود وه. اوددې کورنۍ موسس "سیروس" په باختر کې وروسته له یرغملونو د"اناهیتا" دین (ائین) له ځان سره دفارس خاورې ته یوړاو دخشابادشاه په زمانه کې دناهید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸\۲\۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ کې په عامه معنا او د (هند ،اریاني) اريايي ټولنې داستقرار اومهاجرت په تاريخ کې په خاص مفهوم او همدارنګه دافغانستان له تاريخ نه مخکښې دورو کې په ځانګړې توګه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او څيړنې وړ ده هغه د(وارادارګ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارګ) ترجمه کړې دی په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبير کېدلای شي. کولای شو داکلمه مانی. کلا ،حصار؛قريه کلی، ښار، داوسيدلو ځای او استوګنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارګ او لومړنی مقر دی چې (یاما) داريايانو لومړنی پاچا ، دهند او اریاني ټولنې لومړنی پاچا او دبلخ دپيش داديانو دکورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړي دي.

داريايي داستانونو پراساس (یاما) دبرودت او يخنۍ په مقابل کې چې راتلونکې و ، نو ځکه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اريايي داستانونه وای وروسته له يوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونوکې چې د (یاما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يدله، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني کړه. وايي چې هره اجوره يواځنی خدای یاما پاچا ته الهام

(زیری) وکړچې دسختې بخنی او واورې وریدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپین کړي، ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.

پاچا د (وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوېستادشرحې له مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کیږي چې د (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هربازو یې دآس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود. یاماپاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ. باغونه یې کېښول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې یې درلودې.

ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشید (وارا) ارګ، حصار اویا لوی اومستحکم ښار و؛ ځکه چې ځانته یې حصار لاره، برجونه او دیوالونه اودروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادی، داوسیدلو ځایونه، کوټې، ودانی، باغونه دغفیري جم له پاره جوړ کړای شوی و. او حتی دمرغانو اوحیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه ځانګړي جوړشوي وو.

اربائي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې یادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچاښایسته سړي او ښځې چې دلوړو ونو لرونکی وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمېر جفتو (جوړه) حیواناتو اوپرندګانو له اصیلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصیلو نباتاتو سره ارګ یاښار ته ورداخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (دجمشید مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوېستایې وایي دامن اوامان ځای اودنیکوکارو خلکو ځای و.

وایي چې دې سیمې ته ناروغی نشوې راتللی امنیت او ارامي ددیوالونو دننه ښکاریدله، دبشر ښکلی اوښایسته نسل همداراز دمرغانو او حیواناتو رنګین اوښکلي ډولونه همداراز ګلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستي او وایي په دې ځای کې بدخلقي، جنګ جګړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل، خلک یې ټول روغ رمټ تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غاښ لرونکی، پته سترګو ړوند، په خپه ګوډ او دیوې عضو نه لرونکی بلکل نه لیدل

کیده، مګر ددي برعکس داچاپیریال داستوګنې خوشحالی، اوسعادت چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالۍ هلته ژوند کاوه.

ایاداوېستااصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارګ، کلا، یا ښار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کښت اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهواو څخه داسې څرګندیږي چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیرو دپخوانیو اونویو دورو دتیرولو څخه وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت اوبرکت سره مونډلی دی.

د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری او بزګری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې جملې څخه جمشید(یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه ؟

۱۳۳۸\۳\۱۰

د "زراسپه" یا"آزراسپه" ښار

دافغانستان دلرغونو ښارونو داثارو په اړه پلټنه اومطالعه دتاريخ او ادب له نقطه نظره ډير ارزښت لري، دلته له تاريخ اوادب څخه مقصد دښارونو اومرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهيواد پخوانيو ژبو ترمنځ دمطالعاتواودلچسپۍ ور پرانيزي، اودتاريخ له نظره دلرغونو ښارونو دموقعيت تاکل دګذارشاتو په پوهيدلو کې ډيره مرسته کوي ، لکه څنګه چې څوځل ويل شويدي افغانستان داوږد تاريخ په لړلو مختلف مدنيتونه ترسره کړي دي او بيلابيل دينونه يې يو په بل پسې تير کړی. ژبو اولهجو يوپر بل تاثير کړی دی چې داټولې صحنې ډيرې په زړه پورې دي او دمرکزونو دنومونو مطالعه دنمونې په ډول ديوې وړوکې جهاني کلمې په قالب کې له ـــ ادبي، تاريخي، فرهنګي اومذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوريږي.

دهندوکش په شمال کې يودلرغونو ښارونو څخه چې نوم يې لږ اوريدل شوی دی اودهغويه هکله څه ليکل شوي نه دی داهغه ښار دی چې دلته يې د (زراسپه) يا (آزارسپه) ترعنوان لاندې قيدو ،اصلاً د باختر دښارونو په اړه لرغوني منابع لرو ديوناني مصري جغرافيه ليکونی (بطليموس) او (استرابون) او نوروآثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم يادوي: يعنې (زراسپه) (داراسپه)يا (ادارسپه) "

"آرين" يوتن بل يوناني جغرافيه ليکونکی دباختر دمشهورو ښارونو په قطار کې د(زاراسپه) دښاريادونه هم کوي.او هغه يې د(زاريسپيس) په نامه هم ياد کړی دی د (زار اسپه) يا (زارپسيس) دښار ارزښت دسکندر مقدوني ديرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مګر د سکندر د يرغلونو ددوام پر وخت له باختر نه د (سغد) يا(سغديان) (ماوراء النهر) اوآمو دسيند شمال لور ته په نورو سيمو دبريدونو پر مهال يې ژمی په نومړي ښار کې تيراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار و. اودجنګي پياوړتياوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پوري ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنګ پر مهال له يوناځاپي سپرله ييز ګواښه په هغه ځای کې نه اوسيده. په عمومي ډول داسې راښيي چې (بکترا) يعنې ديونانيانو دعصر له بلخ ښار ياد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له ښار يوشخه وو.

دپخوانيو جغرافيه ليکونکيو په جمله کې يوازينی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپير کوي لکه چې د(بکتريا) اوزراسپه ښارونه بيل بيل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډير سره نژدې واقع وو، يوشمير خلك دواړه يوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له ښار نه ديو رودپه باره کې هم راغلی دی چې نومړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې ښار اوسيدونکي د (زراسپه يانو) په نامه يادېدل.

دښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شك نشته چې داښار دمخه ديونانيانو له زمانې اودمقدوني سکندر له يرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شك نشته چې يونانيانو دسيمې له خلکو دانوم اوريدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو وليدل چې له جملې څخه يې يو هم (زراسپه) دی، قيد کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شك ليدل کيږي؟ يو(زر) اوبل (اسپه) دويمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او(اسپه) څخه دی چې په فارسي اوپښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړی کلمه ډیره مطالعه اوترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د(زر) د(طلا) په معنا او(هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نوموړی ښار یې د(یوزراسونو) اویاد (طلائي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنګه چې دباختر اسونوله پخواراهیسې شهرت لاره، دواړه تعبیرونه له حقیقت څخه خالي نه دی.

دهمدې کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانی زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلی وي او اصلا دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې اتشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوېستایي عصر په ځانګړو شاهانو اومشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې دادبي اوتاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوېستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د باختر اوتخارستان

دخلکو آرنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کال دمی ۴مه نیته دافغانستان دلرغون پیژندنې دکیندلوتاریخ یوه ډیره مهمه ورځ شمیرل کیږي. ځکه چې په دې ورځ دسره کوتل په کیندن ځای کې دتیږي یوه لویه لوحه کشف شوه چې په لوی ډبر لیک پوښل شوې ده ، دغه چې له یونیم کال مطالعې اوتدقیق وروسته یوتن موسیوماریك بلژیکي چې دفرانسې دکیندلو دپلاوي غړی دی ، په دې وتوانید چې هغه ولولي اویوشمیر کلمې اوجملې یې ترجمه کړي اوداخرګنده شوه چې له کومې ژبې نه چې په دې ډبر لیك کې ګټه اخستل شوې دباختر اوتخارستان اصلي اومحلي ژبه ده، چې باید هغه دتخاري ژبې په نوم اصلاً موسیو ماریك داژبه په فرانسوي اصطلاح "اتوتخارین" یعنې د (تخاراصلي) ژبه ونومولـه اودې وجـه تسمیه داده چې لـه دې وړاندې یوشمیر ژب پیژندونکیو داسکایي یوه لهجه چې د "سنګیانګ" خوانان په علاقه کې کشف شوې د(تخاري) په صفت یاده کړېده (ددې وینا تصحیح ایجابوي چې دتخارۍ اصلي ژبې دپیداکولو له مخې باید هغه دتخاري داصلي ژبې په توګه یاده کړو او دا کار موسیو(ماریك) په همدې غرض عملي کړی دی چې دپخوانیو ژب پیژندونکیو تیر وتنه اصلاح شي.

ټول په دې پوهیږو چې دافغانستان خاوره دهند اواروپائي ژبو دپاتې شونیوله نظره ډیره غني ده اوددرو په کرلیچونو کې کم ترکمه د (۲۰) بیلابیلو لهجو شواهد تراوسه خوندي شویدي. داد حیرانتیا ځای دی چې ددې لهجو یوشمیر دهندي کورنۍ اویوشمیر نور یې اریاني ژبو کورنۍ ته اړوند یږي.

لکه څنګه چې دژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یاله شمالي سیموڅخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغوڅخه به پیل شوی وي.

تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډېر لیك شواهد څرګند شوي دي،وروسته له پهلوي ، پارتي، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې داریاني ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې ډېرلیك په مضمون یې څرنګوالی څرګند شوی اودافغانستان په ژبو کې یې دډېرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.

موسیوماریك عقیده لري چې وروستی تن چې دتخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف ددارو ګانودنومونو په باب کې دیوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.

کله چې چینائي ګرځند کتونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دافغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې دادب اولیکدود دمعنا اوڅرنګوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرګندیږي چې زموږ دبحث وړ تخاري ژبې دادبي آثارو په نسبت یې له سغدي ژبې نه ډېر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکي نظریات ددې لکیدود له پاره ډېر په زړه پورې دي، څکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه ښي خواته لیکل کیږي لکه څرنګه چې دتخاري ژبې لیکدود دسره کوتل په ډېر لیك کې څرګند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځویشتم توری یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه دکنیشکا په څیر اداکوي.

په دې ترتیب څرګندیږي چې دڅاګړو اړتیاوو له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.

موسیوماریك دمطالعې پر مهال دتخاري ژبې صفت دانتصاب څرنګوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:

ایا طبعاً موبه خاطر کې راځي چې نوموړې ژبه دمتهاجمو یامهاجرو قومونو ژبه نه ده چې دتخاري پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې دآمو له سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقیب سره بکتریان په تخارستان شهرت ومونډ؟

نوموړی مدقق په څواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو اوکېږدۍ والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلوخلکو چې دلته مېشت او ډېرې مودې اوسیدونکي وو، تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوی ډېر لیک یورسمي ډېر لیک دی اوتقریبا دکوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشانۍ ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته داژبه دشاهي کورنۍ اویادکوشاني پرګنیزه شاهي ژبه وای نو ډېرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. څودچیني ګرځندیا لیدونکي پر وینا داډېره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبډای ادبیات لري.

نوډبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې دسره کوتل په ډېر لیک کې تړې کار اخستل شوی دی دباختر اوتخارستان داصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلوترمنځ دایران ژبو کورنیو داستعمال عامل شمیرل کیږي.

دتخارۍ باختري ژبې رسم الخط داستعمال له مخې دمنځنۍ ایرانۍ ژبو د رسم الخطونوسره لکه پارتي، سغدي، اوخوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډېره پیمانه دهخامنشیانو ددفتري منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال داچې باختر اوتخارستان دیوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او دارسم الخط دصوتي سیستم په لرلو دتخارۍ ژبې دصوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر اوتخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

۱۳۳۷\۱۱\۱۵

باختري يابلخي ژبه او د سره كوتل

د ډبر ليك وروستی ژباړه

دبغلان دسره كوتل ډبر ليك (۱۹۵۷ م كال دمی ۴ مه ورځ) په افغانستان مركزي اسيا هند او ايران كې ډېر تاريخي اوفرهنګي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ كال څخه تر نن (۱۹۶۷) كال پورې ددې لسو كالو په اوږدو كې چې له كشف نه يې پوره لس كاله تيرېږي يوشمير اروپائي پوهان لكه په فرانسه كې (پروفيسر بن وانيست) په انګلستان كې فقيد پروفيسر هيننګ) او پروفيسير ګرسه ويچ) په المان كې (پروفيسر هومنبخ اوګوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو كې يې په تحليل ، تجزيه، قرائت دالفاظو په سموالي اودمتن په راټولولو بوخت دي.

د(اتوتخاري) او(اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې دډبر ليك دكشف په لومړيو كې دموسيو (ماريك) دفرانسې لرغون پيژندنې دپلاوي دغړي له خوا وركړای شواو (په تيره مقاله) كې مې دهغې يادونه وكړه نو موسيو" راوول كوريل" دفرانسې دلرغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيك ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله كې په دې باره كې په ځانګړي توګه دليكونكي له زاويې خپره كړه مګر يوډير مهم قدم په ۱۹۶۰ كال كې دفقيد استاد " هيننګ" له خوا په لندن كې واخستل شو،او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیک) ترعنوان لاندې ددې ډبر لیک ژبه د(باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاڼي باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کرښولرونکی و، دلومړي څل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بریالی شو. په دې ترتیب سره چې دډبرلیک په دویمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د(بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنک) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنایي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) اووروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبر لیک څخه دکیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه ددسمبر تر ۲ نیټې اوبیا د۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نیټې پورې ۵۳ نورې دکاڼي خبنتې چې دځاه په سنکارۍ کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او څرګنده یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبر لیک دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاڼي کښل شوې وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاڼي بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دی.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیک اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګویل) هم دډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړي چې ټولې دقیقې اوډیرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډیره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپدې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح ګنجایش نشته.

لکه څنګه چې مې په پیل کې وویل چې دسره کوتل دلومړي ډبر لیک دکشف دغه لس کاله تېرشول، تر دې وروستیو پوهان دهغې په ژباړه کې بیلابیلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو یوڅه برخې دځوکلمو په معنا اوتعبیر منحصرې دي، بلاخره ټوټه ټوټه ځوکرښې ژباړل شوي او هغه وخت دټوټه کیدو په وجه دمتن عمومي ګټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې دمتن په بشپړه ژباړه یې لاس پوري کړ دفقید هنینګ شاګردانو څخه یوتن پروفیسر (ګرشه ویچ) و چې تیر کال مې دایران پیژندنې په کنګره کې ولید او په همدې باره کې مې ورته دلرغون پیژندنې دځانګې خبرې واورولې چې مقاله یې د(چاه بغلان) ترسرلیک لاندې د(ریشیامیجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنګ) رساله کې چې دانیس په ۱۳۴۶ کالني کې چاپ شوې له انګریزي ژبې نه یې یوه ډیر ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

" کله چې دکنیشکافاتح معبد جوړشو، یوپاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچویې اوداوبو دکم والي په وجه خدایان له خپلو ځایونو نه پورته شول اومعبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوکرو نزوکو) (فریخ وادیو) چې دهیواد پورو، داسمان زوی ،عادل، شفق دټولو موجوداتو خیر غوښتونکی پاچا له سرپریکړو پلویانو څخه و دثور په میاشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو اوامپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتیا د(کوزګنک) زوی د (برزومهر) (خیرکمن) (سیتل ګانزیک) دمعبد چارچاپیر کلاجوړه کړه او څاه یې وکیندله اوهغه یې په ډبرو وپوښله او څاه ته یې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخیره یې جوړه کړه او دمعبد محوطه یې تر لرې لرې ځایونوخړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر لیک ولیکه"

البته دبغلان دډبر لیک دمتن لوستنې ترجمې اوتفسیر دمناظرې په اړه وړخلاص دی په همدې ترتیب راتلونکې پر راتلونکیو سپارو. سملاسي دبغلان دډبر لیک اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسیو مایك د اصیلي تخاري په نامه لوستی اوبیا فقیداستاد هنینګ د (باختري) یا(بلخي) په نامه ونوموله.یوه داریاني ژبو له کورنۍ ختیزه منځنۍ ژبه ده چې دکوشانیانو په دوره دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې اودباختر په ډیرو برخو کې پرې خبرې کیدلې اوپخوانیو (سغدي) او (خوارزمي) ژبو ته یې ډیر ورته والی درلود.

لکه څرنګه چې دډیرو اریاني ژبو پرخلاف (که هغه پخوانۍ دي منځنۍاو که نوي دي) چې په سامي لیکدود لیکل شوی دی یواځې ددې کورنۍ مینځۍ ژبه چې دیوناني ژبې په لیکدود او حروفو لیکل شوی داپه ډبر لیک کې په سمه توګه تلفظ او خوندي شوې ده یواځې دکار په پیل کې چې کوم اشکال محسوس وو او شاید تر اوسه به هم په بشپړه توګه له منځه تللي نه وي هغه دکلمو بیلتون دی ځکه چې دډبر لیک یوناني توري چې په اسانۍ سره لوستل کیږي، هغه پرله پسې اوځنګ پر ځنګ لیکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دوروکې یې پخواني نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دټوئیدو ځای دی. دکابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لورته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره اواصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راټللې او راځي لاره یې نه درلوده اوپه مختلفو "کاسوکې" راټولیدلې اوتراوسه یې دښار شاوخوا ښنې ښنانې لیدل کیږي.

داڅرګنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دټلو راټلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندګوټو ترخوا اباديدل دلرغون اريایيانو ديادګار دوید په سندرو کې دکابل درود نوم د"کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداڅرګنده ده چې اریاییانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې " هفت دریا" یعنې پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسید نه نه وه او ددې سیندګوټي پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنو رودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانۍ کلمې چې دکابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د"و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې دکابل په کلمه کې "اوبه د "گل" په منځ کې لیدل هغوی دفیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و څو څرګنده داده چې پرغرونو ددیوالونو جوړولو وروسته دابادی، دثقل مرکز ددوو غرونو "اسمایي" او(شیر دروازي) په منځ کې یې پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ نه پیدا شوی دی.

هماغه ډول چې "وید" دکابل درودخانې یادونه کړې ده اوبستا هم د۱۴ قطعوځمکو په یادونه کې۷ قطعې ځمکه د (ویکده ته) په نامه یادوي اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي اویوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) یې ډیرمشهورو چې بیاوروسته دکابل او کاپیسا دپهلوانانو یادونې شوي دي پیل یې له همدغه ځایه شوی دی.

ددریمې م ز پیړۍ په نیمایي کې یوتن مورخ چې اراتوستنس نومیده له دې [illegible] (اورتسپانا) یا(اورتسپنه) په نامه یادونه کوي چې پوهان دبطلیموس مصري جغرافیه لیکونکي په مرسته دویمه مسیحي پیړۍ کې داسیمه کابل تعبیر وي، البته یوشمیر ددې ښار موقعیت ښکته پورته کړی دی اودنوروځایونو وراندیز یې هم کړی دی لکه "حصارسکندري" دسرای خواجه ترڅنګ اوداسې نور مګر دکابل دښار موقعیت د "اورتسپانا" دموقعیت ارزښت له دغې څخه څرګندیږي چې دپخوانیو کاروانونو لار چې دهند ،باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تیتې شوي، موجودې وې اوفاصلې یې معمولا دموقعیت له مخې شمیري او همدې کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لاری) بولي دهمدې تعبیر له مخې څرګندیږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس یې (فعلي کابل) بولو دکاروانونو پر لاره یې یو مهم موقعیت لاره چې دالارې له همدې ښار نه دهند ، بلخ، باخترو ارغنداو سیمې اودښارونو پر لور یې تیتې شوې وې او دکابل موقعیت داخصوصیت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس هم له همدې ځایه تیریږي. البته داصفت په سرای خواجه اوبګرام کې حصار سکندرې هم لري. مګر مدققین ډیر پ[illegible] خوامتمایل دي چې کابل نوموړی (اورتسپانا) (ارانوستنس)وګ[illegible] جغرافی[illegible] جوړښت هم دانظریه تائیدوي.

بطلیموس یوناني مصري جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیړۍ کې یې ژوند کاوه دښارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دښار په نامه یادوي چې پوهانو یې دتلفظ صورت د (کابورا) دښار په نامه هم کړی دی او دکابورا نوري برخې یې دښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی دبطلیموس د (اوراسپانا) او (کارورا) دواړه یوښار بولي او (کارورا) یې د (بازلیئوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. دبطلیموس نظریات د (کارورا) او (اواتسپانا) دښار په اړه دکابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې دابښار د (شاهي) ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي دقریوپه نومونو کې دکابل دچارچاپیره ځینونقطو لکه (لوکرنا_ لوګر) (ارګوده _ ارغنده) (بګرده _ وردګ) هم یادوي اوداديږ نقطې دکابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده اووردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کابورا چې کابل دی داهمیت اوموقعیت په اړه ډیر ارزښت وړ دي اوداڅرګندوي چې نوموړی نه یواځې دمرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې دچارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، دکابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل) دی لومړی یې د (پراچې) او(اور مړي) لهجو دتاثیر په وجه اود یفتالیانو دتمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم دپهلوي ادبیاتو د (بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول) ، (زاول) ، (کاولستان) او (زاولستان) به موتل اوریدلي وي داتلفظونه دمسیحي له پنځمې پیړۍ نه له یفتلیانو سره معمول شوی و. لکه څرنګه چې (زاول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو ووایو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي دکابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالو راپه دیخوا معمول اومتعارف دی.

۱۶- ۳- ۱۳۳۷

بودايي کابل

دیونـاني اوپـهلوي کلاسیـک متـون کـې دکـابل دنـوم دریـښې او ددې ښار دبیلابیلونومونو دضبط پـه اړه چـې راډیـو تـه مـې یـوه لنډه مقالـه ولیکلـه (تیره مقاله) دلتـه غـواړم دبودایـي کـابل موقعیـت تصریـح کـړم.

پـه دې کـې شـک نشـتـه چـې کـابل دیـوې (وادۍ) پـه حیث، دیـوې کـلا پـه حـېث ، دیـوې درې پـه حیـث،دیـو کلـي پـه حیـث اوبلاخـره دیـوښار اودافغانستـان دپـایتخت پـه حیث اوږد تـاریخ لـري. او کـه چیرتـه یـې دپخوانیـو اثـارو پـر اسـاس چـې یـوه مجموعـه یـې ۲۰ کالـه دمخـه لـه چمـن حضـوري اودمرنجـان غونډۍ لـه کوزنـۍ برخـې نـه کشـف شـوې او اوس هـم دکـابل پـه موزیـم کـې خونـدي ده وشمیرل شـي نوکـولای شـو چـې دکـابل تـاریخ تـر میـلاد پنـخه پیـړۍ دمخـه دکـابل تاریخچـه شـروع کـړو. ـ ددې ۲۵ پیـړیـو پـه اوږدو کـې کـابل دتـاریخ بیـلا بیلـې دورې تیـرې کـړې دي چـې لـه هغـې جملـې څخـه یـې یـوه هـم دبودایـي دوره ده چـې هغـې تـه دلویـو کوشـانیانو دوره هم ویلای شو.

پـه دې کـې شـک نشـتـه چـې دلرغـون پیژنـدنـدا او دڅیړنـو پـه وجـه بودایـي معـابدو اواستـوپـو دکنـډوالو اثـار دغرونـو پـه څنډوکې او دښار پـه مـاحول کـې دغونـډیو دپاسـه پـه مختلفـو برخـو کـې لکـه چکـړې، کمـرې، شیـوکي دشاخ برنتـي دغـره لـه لمنـو، پنجـه شـاه، دعلـي ابـاد ګردنـه او همـدا راز لـه نـورو

ځایونو ځنځه هم پیدا شوي دي. خو که چیرته په غور سره ددې عبادت ځایونو او ستوپو دودانیو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي ځرګندیږي چې داهر یو دیوې نوې اوتازه دورې سره اړه پیداکوي.

داګوښه معبدونه وو چې دبودایي وخت له دود سره سم دمشخصو ځنډو دپاسه دکابل چار چاپیره تپویاندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقید موسیوفوشه عقیده لري چې بودایي کابل دیو کلي په توګه داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ دچکري په برخه کې په داسې ځای کې واقع و چې نن ورځ یې هم دغره پر څوکه (دپای په برخه) کې یومنار دچکري منار په نامه موجود دی چې لیدل یې مدققینو اوسیلانیانو ته ډېر ارزښت ور دي.

دموسیو فوشه نظریه ددې ځای دتاریخي ودانیو پر مطالعاتو اودده پر هغو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسیو (ګودار) له خوا یې صورت نیولی دی.

په چکري کې پرته له دې چې دغره په یوه څوکه باندې منار موجود دی چې دهغې توري وارثې او ثبوت ته رسول ځانګړې مقاله غواړي، یوبل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نیکه مرغه دزمانې په تیریدو سره دقصدي خرابوونو ساتنه او محافظه یې په ښه توګه ترسره کړې ده او مطالعه یې په کوشاني عصر کې دکابل دبودایي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپېره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو دیوالونو اثار تر ۴۰ کالو دمخه هم موجود وو چې اوس یې شواهد لږ لږ له منځه تللي دي. مګر دسره منار په مقابل کې دبودایي کابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحیط اوږدوالی یې ۴۷ متره دی مګر دمعبد یې پرته له پوړۍ لرونکې ځمکې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته دیخ درې په نامه یوه وړوکې دره ده او دچکري دمنار ترشاه یوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ کې تر اوسه وړوکې استوپې موجودې دي.

له چکرۍ نه لږ لرې دلمرختیځ پر خوا دخورد کابل په لور یوه ساحه ده ددامن کمري په نامه یادیږي چې هلته هم ددوه استوپو نښنې نښانې لیدل کیږي چې دیوې دمحیط اوږدوالی ۴۵ متره دی او له هغه ځایه بیا لږ

دلمر خاته پر لور يو بل ځاى راځي چې دسيمې خلك يې (سه توپان) بولي، خولكه څنګه چې توپ همغه داستوپې كلمه ده. څرګنديږي چې هلته استوپې موجودې وې، نه يواځې د درې استوپو بلكې د ۵ استوپو نښې نښانې ښكاري.

په دې ترتيب څرګنديږي چې د (كمري اوچكري) په علاقو كې په لومړي مسيحي پيړۍ اوپه ځانګړې توګه له لومړۍ څخه تر دريمې مسيحي پيړۍ پورې ډيرې استوپې اومعابدونه موجود وو او پدې كې داستوپو اومعبدونو نښې نښانې هيڅ شك نه پيدا كوي.

انګريز لرغون پيژندونكى ميسن له ۱۴۰ كاله دمخه بودايي كابل كندوالي ليدلي دي او حتى دچكري په لويه استوپه كې يې يولوي سوري كړى و. اويوشمير ختين لوښي دتيږو صندوقچه او سكې يې له هغه ځايه وړي دي بودايي كابل د ودانۍ دجوړښت دښار داباداۍ اودخلكو دجمعيت له نظره چندان اهميت نه درلود، مګر ددينې مركزيت له مخې په پورتنيو پيړيو كې چې يادونه يې وشوه بې اهميته نه وه دچكري دمنار موجوديت دمعبدو او استوپو شته والى دا رابنيي چې دختيځ اوشمال لوري بودايان هلته روزل كيدل.

۵_۷_ ۴۱

دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ

لرغون پيژندونکي پوهان معمولاً پدې باوري دي چې کابل بودايي عصرځانګړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له ننني کابل څخه لېرې وجودلاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، ابادیو، دمعبدونو او داستوپو ودانۍ اوبل دکابل دځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لدې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانی کابل په لومړيو دوه دريو مسيحي پيړيوکې دلوګر دحوزې له مخې له اوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلو ته په ۸ کيلو مترۍ کې قرار لاره او داهغه حوزه ده چې (ساکا) (کمري) (چکري) او (بګرامي) نيولې ده اودلوګر اوبه دمخه تر دې چې دکابل سيندګوټي سره يوځای شي. يواځې د يعقوب له تنګي څخه راوځي داپورته يادې شوې ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مو يادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمري او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچيرې کړې دي او شمال لور يې خلاص دی. همدارنګه يوشمير غونډۍ لکه: خاك بلخ او تپه مرنجان يې په لرې شمال لويديزه برخه کې پرتې دي.
داوس له پاره دبودايي کابل لرغونتيا دودانيو دجوړښتي سبك له نظره اويوشمير سکودشهادت له مخې چې له پخوانيو اباديو څخه راپيداشوی دی دلومړی، دويمې اودريمې مسيحي پيړۍ پورې ترشابيولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانيان دخپل قدرت اوج ته رسيدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځينو فتح کړای شويو برخو کې يې واکمني درلوده.
فرانسوي هيوادپيژندونکی موسيو فوشه باور لري چې دبگرامي وجود پر دغوسيمو کې چې يادونه يې وشوه دغلته دوجوديول دليل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطليموس يادونه (چې دښار په حيث يې ترينه يادونه کړې ده) په همدغه سيمه کې واوسيږي.
لکه څنګه چې کتل کيږي اوپخواني بقايا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نيولی دغرونو ترلمنو او غونډيو پورې په ټولو ځايوکې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنيو مورګو باندې واقع وو او په دواړو ځايونوکې دبودايي اباديو بقاياوې ـــ دغرونو په لمنو اودغنډيو دپاسه په پنجه شاه غونډيو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نوروکې مشاهده کيږي.
په هغو سيمو کې چې يادونه يې وشوه دبودايي اباديو پاتې شونې معمولاً له زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کليو لکه (شيوکي) او(کمري) نه پورته اوډير وختونه يې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتاً پناه وې جوړې کړای شوې دي.
دپخواني بودايي کابل له مشهورو ودانيو څخه يو هم دچکرې منار دی چې داوسني ښار جنوب ختيځ لور ته په ۱۲ کيلومترۍ کې ديوغر دمورګي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شك نه وتلي نه ده چې په پخوانيو وختونو (مسيحي لومړۍ پيړۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې يوڅرخ يادبودائي دين علامه و لکه څنګه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې يې څرخ ليدل کيږي.
دپخواني بودايي کابل دودانيو په قطار کې يو بل دقدر وړ ځيز (سره مناره) ياسور منار دی چې دچکرې دغره په پای کې ليدل کيږي لکه څنګه چې ددې منار په تعمير کې دسور رنګ کاڼي لګيدلي دي په دې وجه يې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړومنارونو ترمنځ دځو استوپو پاتې شونې لیدل کیږي چې مخ یې بنه ساتل شوی دی. دلویې استوپې احاطه یې له ۴۵ مترو نه اوړي.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړوکې درې دي چې یوې ته (یخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وایي اودهرې یوې په دننه کې وړې استوپې لیدل کیږي.

له چکرې نه دختیځ پر لورې دغره دیوې ګرځنې ترشا یوه بله لویه ساحه پرته ده چې معمولا ورته دکمري دامان وایي هلته ددوو ځانګړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالې ځرګندې شوې چې هر یو یې ځانته استوپې لري چې دیوې دقطر اوږدووالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دویمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره دیوې ځوکې تر شا یوه بله لویه ساحه راځي چې معمولا هغې ته (سه توپان) وایي چې پخپله یې له نوم څخه ځرګندیږي چې دلته یوشمیر معبدونه اوبودایي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې باید هیر نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده اوتوپ تر اوسه دافغانستان په بیلابیلو ځایونوکې داوسیدونکیو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه (توپ دره) چې چاریکار ته مخامخ پرته ده او یوه لویه استوپه اوس هم هلته لیدل کیږي.

لنډه داچې هغه سیمې چې داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بیلابیلو برخو کې پرله پسې دګرځنیو اوخنډو ترشا یوشمیر مهمې بودایي ودانۍ ابادې وې چې بقایایې دمعبدونو، استوپو او منارونو په بڼه پاتې دي، خودزماني په تیریدو او ددې سیمې بنار ته دنږدیوالي په وجه پکې ډیرې خرابۍ پیښې شوې، خوبیا هم ویلای شو چې بودایي ودانۍ پدې برخه کې ډیرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دریمه ق م پیړۍ داشوکا په وختونوکې کله چې بودایي دین افغانستان ته راغی په دې سیمه کې ابادې شوې وې.

۴_۱_۱۶

کابلي رتبیل شاهان

نردریمې زېږدي پیړۍ وروسته په لویدیځ کې دساسانیانو او په ختیځ کې دغربي ترکانو درامنځ ته کیدو پر اثر په افغانستان کې دکوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدي پیړۍ کې دیفتل په نامه دنوو خلکو دڅرګندیدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې دفیض اباد په شمالي برخه کې اوسیږي، ترکان او ساسانیان دواړه تر شا کړای شول یفتلیانو لوړې دهندوکش په شمال اوبیا په جنوب کې دزابل په سیمه یعنې دغزني اوکندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل اوپه هند کې یې ډیر فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه ګوپتایانو دوی بیرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بیا په ترکیبي بڼه وړو کوشانیانو اویفتلیانو په شریك ډول دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې دیوشمیر سیمه ایزو واکمنو په مرسته حکومت اوقدرت ته ورسیدل، چې دبامیانو زمریان دهغو قبیلو نمونې وې، باید یاد ولرو چې په غربي ماخذونو کې په عموم ډول دکابل سیمه ایز واکمن د(کابل خدا) په لقب یاد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو دکابل شاهان په بیلابیلو کورنیو اوډلو وویشو چې په هغه ډله کې یو هم رتبیل شا شمیرلی‌شوچې یو ښاخ ته یي د (رایان کابلي) په لقب سر لیك ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو دافغانستان له لویدیزو سرحداتوسره تماس ومونند یعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسیحي) ترهغې زمانې پورې چې کابل

دیعقـوب لیث صفـاري لـه خـوا پـه ۲۵۸ هجـري (۸۷۹ مسـیحي) کـې فتـح کـړای شـو دڅه دپاسـه دوه پیړیـو پـه اوږدو کـې دکـابل دسیمې پـاچاهـان چې دهندوکـش جنـوب پلـو تـه یـې پـه پراخـه او لویـه سـاحه کـې امـارت درلـود د(رتبیـل) پـه نامـه اوصفت یادشـوی دی.

دعربـي مـاخذونو پـه تعقیب دفارسـي متـون پـه تـاریخي اوادبـي اثـارو کـې هـم یـاد شـوی، واکمنـان دهجـري پـه لومړیـو پیړیوکـې هـر ځای د (رتبیـل) او (رتبیـل شاهانو) پـه نامـه یـاد شـوي دي.

دارتبیـل شـاهان دهندوکـش پـه جنوبـي برخـه کـې پـه لویـه او پراخـه سـاحه کې لـه کـابل نـه دسیسـتان ترهـامون یـا پـه بـل عبـارت لـه کـابل نـه تـر زرنـګ یعنـې داوسـني افغانسـتان اوایـران تـر پولـو پـورې سـلطنت درلـود او ډېـر قـدرت لرونکـي وو مـګر پـه کـابل کـې دسیمه ایـزو واکمنـانو پـه نامـه یـې ډېـر شـهرت لاره لکـه چې برسیره پـر ادبـي اوتـاریخي مـاخذونو دکـابل دعوامـو پـه فوکلـوري کیسـو کـې یـې هـم شـهرت لاره او لـري یـې او حتـې ــــ دشـیر دروازې او شـاخ برنتـي دغرونـو دپاسـه دابـادیو نسـبت ورکـړ شـوی او ورکـول کیـږي دا اولسـي کیسـې او عامیانـه داسـتانونه ددې شـاهانو دتـاریخي حقایقو پـه روښانولـو کـې ډېـره مرسـته کـوي.

پـه دې کـې شـك نشـته چـې د(رتبیـل) دکلمـې دلیـك اوضبـط صـورت لـږ څه غـور غـواړي، اودمطـالبو دتحلیـل صـورت یـې راځرګنـدوي. ټول پوهیـږو چـې د(رتبیـل) کلمـه پـه عربـي اوفارسـي متـون کـې لـه بیلابیلـو بڼوضبـط شـوې دي.

لکـه لـه هغـې ډلـې نـه "رتبیـل" زنتبیـل، زنبیـل، زنـده پیـل اونورداضبـط تـوپیر پـه غـالب ګمـان چې دعربـي لیکدودونـه راولاړ شـوی چـې پـه دواړوژبـو عربـي او فارسـي کـې یـې دتـاریخي اوجغرافیـایي نومونودلیکنـې دسـم ضبط ستونزه یـې جـوړه کـړي او پـه داسـې کلمـه لکـه (رتبیـل)کـې د(ت) (ب) او (ی) دتـورو ځای پرځای کـول تغییـرکوي اوبیلابیلـې بڼـې خپلـوي لکـه چـې مثالونـه یـې لـرو

لکـه څرنګـه چـې رتبیـل شـاهان ددیـن لـه پلـوه دهندویـي دیـن پـیروان وو او دهنـد اوبـابر شـاهانو پـه سلسـله کـې همدغـه کـابلي شـاهان راځي، پرغـالب ګومـان وایـو. چـې د (رتبیـل) نـوم لـه کـابلي هنـدوي نامـه سره اړیکـه ولـري. لـه احتمـال نـه لـري نـده چـې ددې کلمـې ترکیـب د "رتـن پالـه" یـا نـو "رای پالـه" لـه کلمـې لـه اسـم خـاص سـره دخـالت ولـري. "رتـن پالـه" چـې یوځانګړی هنـدي نـوم

دی د "رتبیل" له نامه سره ډیر ورته والی لري او په اسانۍ سره له "رتن پاله" څخه "رتن پال" او "رتبیل" جوړیږي ،همدارنګه " رای پاله" هم د "رتبیل " په تشکیل کې دخالت لرلی شي، "رای" د"شاه" په معنا او "راني " يي " ملکې" ته ویل او"پاله" دکورنۍ نوم و. د "راې پاله" او"رای پال" له ترکیب نه چې هغه یي (دپاله کورنۍ باچا) ترجمه کولای شو، نوکیدی شي په اسانۍ سره د "رتبیل" کلمه منځ ته راوړي.

په هر حال ددې کلمې دتشکیل صورت چې څنګه وي هسې به وي خودومره په څرګندتیا سره ویلای شو چې "رتبیل" دکوم پاچا نوم نه و دعربي اوفارسي ماخذونو څخه یواځې دکابل دیوتن سیمه ایز پاچا مقصد نه دی، بلکې مقصد یې دکابل دخوپاچاهانواوکورنیو څخه دی چې ددوه پیړیو په اوږدو کې یي کابل له کابل څخه بهر دافغانستان په ټوله جنوبي برخه باندې سلطنت کړی دی او موږ دافغانستان (دهغوی) د تر اسلام دمخه تاریخ معمولا په دوه ډولو ویشو: (۱) رتبیل شاهان (۲) کابلی رایان دادواړه ډلې دنژاد اواصلي ریښې له نظره سره ګډې وې، دوړو کوشانیانواویفتلیانو له بقایاو څخه چې دافغانستان په ډیرو برخوکې یي سیمه ا یز امارتونه منځ ته راوړل اوداسلام ترراتګ پورې یې په خپلو حوزوکې امارت وکړ یواځې یې داوروستی هندي اوبرهمني دین لاره لکه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیان زمریانو بودایي مذهب درلود.

پدې کې نشته چې درتبیل شاهانو مرکز اوپلازمینه د کابل ښار و او یاتردې ښه ووایو چې په دې کې شک نشته چې د"کابل کلا" یفتلي شاهانوپنځمې مسیحې پیړۍ په اوږدو کې له بګرام نه دپایتخت د لیږدونې په هوډ په کابل کې جوړه کړه او په کابل کې دبالاحصار په ودانولو کې یې ډیرې هڅې تر سره کړې او حصار یې دښار دغرنیوسیمو کې وکېښې چې کله پدې ځای کې امارت ته ورسیدل دبلې واکمنۍ مرکز یي همدغه دکابل کلا وټاکله او بیا ددې کلا په ټینګښت برجونو اودغرونو دپاسه د یوالونو په استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تردې دمخه مو اشاره وکړه چې دپخواني افغانستان په تاریخ کې رتبیل پر دوه ډلو ویشلی شو: یوکابلي رتبیل شاهان او بل کابلي رایان ددې کورنۍ دواړه ډلو دعربو دلښکرو اودعرب دخلافت دراستول شوو سرتیرو په وړاندې او حتی دسیستان دصفاري مسلمانو نسلونو سره په

مختلفو ځایونو په ځانګړې توګه دغزنـي، لوګر او کابل ترمنځ سختې جګړې وکړې چې خاطرې یې په جزئیاتو سره دتاریخ په متونوکې خوندي دي.

ترـ دې پورې چې یعقوب لیث صفاري هم دوروستي رتبیل شاه له خوا دیوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال ګرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجری کال چې له ۸۷۹ میلادی کال سره سمون خوري دنهمې میلادي پیړۍ په دریمه نیمایي کې افغانستان دلویدیځ له لوري دمسلمان امیر په لاس فتح کړای شو. خو درتبیل شاهانو پایځوړونه بشپړ له منځه لاته ړل پدې چې تاریخ دیعقوب لیث صفاري دورور عمر لیث صفاري په وخت کې هم دلوګر اوغزني په برخو کې درتبیل شاهي وګړو یادونه کوي.

۲۹_۳_۴۱

برهمني واكمني ياهند او

كابلي شاهي

داوومې مسيحي پېړۍ له پيل نه وروسته دجنوبي هندوكش په مختلفو برخو كې بيلابيل نسلونه واكمنۍ ته ورسيدل چې عربي، سانسكريټ، فارسي اوچينايي ماخذونو په دوه ځانګړو نومونو يادكړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزيې اوتاريخي پېښو ترپېښيدو وروسته دومره ويلاى شو چې ددې كورنيو نومونه او القاب هر څه چې و خو داصلي ريښې له مخې يې د(كوشانيو يفتليانو) په صفت يادولى شو، ځكه چې ددې دوه اصلي ريښو عنصر زموږ په هيواد او په ځانګړې توګه دخيتځ هندوكش په جنوبي برخه كې دپخوانيو سوابقو له مخې تيت او ځاى پر ځاى وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دكابلي شاهانونسل و دوه منبع لرو يو البيروني چې هغه وخت په غزني كې اوسيده او له غزنوي واكمنو سره يې هند ته سفرونه كړي اوډير پراخ او افاقي معلومات يې ترلاسه كړي او بل (كلهنه) دكشمير مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر يې (راجاترانګيتي) نوميږي چې كولاى شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن كې يې دكشمير اوهنددشاهانو كارنامې دحال څرنګوالى اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې كوي.

البيروني دكابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ ګرځيدلى په دوه نومونو اونبنانو يادوي: يو (تركيان) اوبل (شاهي برهمن) تركي

شاهیان یې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او یا هم هغه جګړه ماران دی چې دافغانستان په تاریخ کې یې د (رتبیل شاهانو) په لقب لاښه پیژنو. دبرهمن نسل دشاهانو بل نسل دی چې دعقیدې له مخې (برهمن) یا (هندي) وو. او دکابل دسیمه ایزو برهمنیانو او هندوانو څخه شمیرل کیدل او ډیر معبدونه یې په کابل اودکابل په چار چاپیره سیموکې درلودل چې د لوګر د (سګاوند) معبد یې مشهور معبدو.

څرنګه چې له یادو شویو ماخذونو څخه څرګندیږي چې رتبیل خلک عسکر پیشه (عسکري) خلك وو اومعمولا به یې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګین) اووروستی یې د (لکه تورمان) په نومونو یادکړی دی او وایي چې وروستی پاچا یعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزیر لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ دقدرت اواقتدار انتقال صورت برهمني وزیراویاهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته یوه سلسله ئیسه لري چې البیروني طبعا هغه اوریدلې اوداسې یې نقل کړی دی."

البیروني وایي: (کلر) برهمني وزیر اتفاقا خزانه وموندله او یوناخاپي پانګه وال شو،او لکه څرنګه چې پانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو یې دمال په لرلو ډیر پلویان وموندل او لر لر یې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډیر ظالم شخص و. له رعیت سره یې ډیر بد سلوك کاوه او پدې وجه خلك ترې ډیر په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزیر ته شکایت وکړ دبرهمني وزیر پانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزیات کړی و له پاچا څخه یې ګټه پورته کړه (لکه تور مان) یې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښیناست. داو د البیروني له نظره برهمشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چیرته همدا عین موضوع دکشمیري مورخ په کتاب ((کلهنه)) کې مطالعه کړو یو بل څه به وګورو کشمیري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګریاهندوشاهي د((کلر)) په نامه بالکل نه پیژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد((للیه)) په نامه یو تن یادوي دا ((للیه)) دکشمیري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصر و چې د (۹۰۲_۸۸۳م) ترمنځ یې په هغه ښکلې دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتیب ددوو مورخینو دنظریاتو پر اساس چې یودغزني اوبل دکشمیر و دبرهمن شاهي یاهند وشاهي کابلي نسل موسس دوه تنه ګورو یو ((کلر)) او بل ((للیه)) اروپائي مورخین اوباختري مدققین لکه "کننګهم" او "سراورل ستین" چې دواړه انګریزان دي او دوی ((کلر)) او ((للیه)) یوسړی بولي . "سراورل ستین" چې پخپله دکشمیري مولف ((راجاترانګین)) ژباړن دی تعجب کوي چې څنګه دوه تنه دغزني اوکشمیر مورخین ((کلر)) و((للیه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص دیوتن جز نشي کیدلی دا په همدغه ترتیب .

یوبل خیتخ پیژندونکی چې د ((کلر)) او ((للیه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو لیکدود راولاړه شوې ستونزه بولي اوپه حقیقت کې یې هغه دوه نومونه دیوه سړي ګڼلي دی په هر حال که چیرته دا دواړه نومونه یو تن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې کشمیري مورخ په داسې وخت کې ((للیه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مرکز یې کابل نه ((ویهند)) ته منتقل شوی او په کابل کې ((لکه تورمان)) پاچاهي خپله کړې ده. یوشمیر اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه یو دي د ((کلر)) او ((للیه)) نومونه په مشترك ډول د((کلرللیه)) په بڼه لیکي او همدارنګه دزمان اومحل دتشخیص په پام کې نیولو سره دهغوی پاچاهي داسې تعبیروي چې ((کلر)) په کابل کې دبرهمن شاهي کورنۍ دسلسلې سر و او هغه په کابل کې دبرهمني شاهانو بنسټګر ګڼلی شو، پداسې حال کې چې للیه ددې کورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان یاهند اوکابلي شاهان دغزنو یانو دفتوحاتو په اثر کابل، لوګر، اوګردیز کې له پښو ولویدل اوپه پای کې یې داټك ترڅنګ (ویهند) کلك کړ اوهلته یې نوی مرکز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي یادهند اوکابل شاهي نسل په کابل کې معبدونه اباد کړي اودښار په یو درم سال کې یې دیوتن پاچا مجسمه تر یوه حده نقش کړای شوې ده.

۳۱_۱_۳۸

دکابل پخواني ديوالونه

يو لـه پخوانيـو خاطروڅخـه چـې دكـابل ښار ارزښت يـې مخصوصـا دتدافعي ترتيبـاتو لـه نظـره ثـابت كـړی دی دپخوانيـو ديوالونـو وجـود دی، چـې لـه نيكـه مرغـه پـر دوو غرونوشيردروازه ا واسـمايي يـې ځينـې برخـې تـر اوسـه پـاتې دي چـې دښار لـه هـرې برخـې نـه څرگنديـږي. داسمايي اوشير دروازې واړه غرونـه يودبـل پـه مقـابل كـې يـو دپخوانـي ښار جنوبـي پلـو او بـل يـي شمـال لويديـز لـور تـه پـروت دی او پـه پخوانيـو وختونـو اوداسـلام پـه لومړيـو پيړيـو كـې يـي دطبعـي حدوداتـو پـه توگـه دكـابل ښار محدود كـړی او د ښار سـاتونكيو (دفـاع كوونكيـو) لـه دې غرونـو څخـه دطبيعـي پنـاه گاو پـه حيـث كـار اخيسـتی او پـه لـوړو برخـو كـې يـې ښه كلـك ديـوال تـير كـړی دی.

لكـه څنـگه چـې تول پوهيـږو دكـابل اوسنی ښار درود دوو غـاړو تـه چـې دكـابل پـه سيندشهر ت لـري پـروت دی.چـې داسيند دپغمـان دغرونـو لـه لـړی نـه سـر چينـه نيسـي، او لكـه څنـگه چـې مـې يـوې راډيويـي مقالـې تـه هـم ليكلـی و يـو وخـت و چـې دكـابل ډيـرې ابادۍ ديـوې بلـې رودخـانې پـه حـوزه كـې پرتـې وې چـې هغـه دلـوگر درود پـه نامـه ياديـږي او دلـوگر ددرې لـه جنوبـي برخـې نـه راغلـی اوبلاخره د يعقوب لـه تنـگي څخـه راتـير

دسهاك اوشیوکي سیمې خړوبوي او له تنګ غارونه څخه څو کیلو متره وړاندې دکابل له سیند سره یو ځای کیږي.

دکابل دابادیو تاریخي بهیر که په غور سره وکتل شي څرګندیږي چې کابل دپخوانیو ابادیو دثقل له مرکز نه په دویمه او دریمه مسیحي پیړیو کې چې په چکړیي کې یې قرار درلود په تدریج سره دلوګر رود حوزې اوبیا دکابل دسیندګوتي حوزې یې ځایي بدلون موندلی اوپه دې تدریجي سیر کې داسې وخت هم راغلی دی چې ددوه غرونو شیر دروازه او اسمایي ترمنځ ځمکې دبالاحصار،دمورګي په ګډون داهمیت وړ ګرځیدلی دی.

دڅلورمې اسلامي پیړۍ دمتون په شهادت لکه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشکال العالم چې جیهاني ته منسوب دي. کابل همیشه د(کلا) (قهندز) یا (کهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت یاد شوی او داکلاودژیا حصار همیشه دحصین، محکم او استوار په صفت یاد شوي او ښارله ځانه (ربض) یا حومه درلوده چې دکلا یا حصار ددیوالونو څخه دباندې یې لمنه ډیره پراخه ده.

نو دڅلورمې اسلامي پیړۍ دماخذ له مخې چې له لسمې عیسوي پیړۍ سره سمون خوري دکابل کلا اوحصار وجودلاره او داستحکام اوشهرت یې ډیره اوازه خپره وه.

دې ته باید پاملرنه وکړو چې دکابل پر غرونو زاړه دیوالونه دښارله مستحکمې کلاسره اړونده موضوع ده. اواصلا دکهندژیا زړې کلا شته والی چې داوسني بالاحصارپرځای ددیوالونوجوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې کلا ددفاع له نظره استحکام ومومي.

افغاني مورخینو تریوه وخته داسې فکر کاوه چې اصلا دکابل پخواني دیوالونه داسلام د مقدس دین دخپریدلو په مهال دلویدیزو بلوسکرودمنخینوي له پاره دکابلي پادشاهانویعني رتبیل شاهانو جوړ کړي دي.

خو که چیرته دکار اوږدوالی،دجوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو کې تري کاراخستل شوی دې تولوته په غورسره ترکتلو وروسته داسې څرګندیږي چې دادیوالونه په بیړه جوړشوي نه دي اوددې دجوړولومفکوره پخوانۍ سابقه لري.

يو تن لويديز عالم پادر كسپاني ديكالوي چې نژدې ۱۸ كله يې په كابل كې ژوند كاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ كال په دويمه شماره كې يې مقاله هم خپره كړې ده، هغه ليكي چې دكابل پرغرونو ديوالونه په احتمال سره ديفتليانو په وخت كې (پنځمه زېږدي پيړۍ كې اباد كړاى شوي دي.

پدې كې شك نشته چې يفتليان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان كې دفيض اباد شمال لور ته اوسيږي دوى دپنځمې پيړۍ په اوږدو كې ديو فعال قوت په حيث دهندوكش شمال او جنوب لور ته په فعاليت لاس پورې كړ ساسانيان يې دهيوادله مركز څخه لويديځ لوري ته شا كړل او دهندوكش جنوب لور ته يې (دزاولي) په نامه يوه مشهوره قبيله په زابل اوكابل يعنې په غزني اواوسني كابل كې ځاى پر ځاى شو اود (زاول) (كاول) زابلستان او كابلستان نومونه دهغوى دوخت داستقرار خاطرې دي.

لكه څرنګه چې يفتليان وسله لرونكي او جنګيالي خلك وو او همدا راز دسوق الجيشي له نقطه نظره يې په ځمكو كې ډير شناخت اومهارت لاره، دنوموړي ايتاليايي پوه له نظره قوي احتمال دى چې دكابل دكلا مستحكمه هسته دكابل اوسنى بالاحصار اودمحافظې له پاره يې دغرونو دپاسه ديوالونه ددوى په لاس اباد شوي دي.

دكابل پخواني ديوالونه دچين دسترو ديوالونو يوه وړوكې نمونه ده چې نبنې نبناني يې دپيكن غرب لور ته ۹۰ كيلو مترۍ كې په ختيزه نړۍ كې نوم لري لكه څرنګه چې ټول پوهيږو چې دچين لوى ديوالونه د ۳۰۰۰ كيلو مترو په شاوخوا كې اوږدوالى لري اودا ديوال په ۲۴۰ ق م كې ديوې چيني كورنۍ له خوا چې مانچو نوميده اودهيوانګنو خلكو ديرغلونو دمخنيوي له پاره جوړ كړاى شوى و.

دكابل ديوالونه دچين دلويو ديوالونو په مقابل كې فوق العاده وړوكي ديوالونه دي او دا يواځې د يووړوكي ښار له پاره چې ددوه وړوكو غرونو په منځ كې پروت و ددفاع په خاطر جوړ كړاى شوى و.

مګر ددې دواړو ديوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپير نشته.

دكابل دديوالونوپه جوړولو كې دډبرو ټوټو، غټو خامو او پخو خښتو **څخه كار** اخيستل شوى، برجونه، كنګرې او تير كښونه يې تر اوسه په ښه ډول تشخيص كيږي، دديوالونو دجوړولو دځاى ټاكل مخصوصاً دغرونو په

لمنوکې چې ددهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کیږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډیرو سختو ځایونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې دیوال خپلې دروازې درلودې او یوه دروازه یې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شیردروازې) وجه تسمیه له همدغه ځایه اخستل شوې وي.

دادیوالونه درتبیل شاهانو په عصر کې دعربانو دحملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه دراني اوابدالي تیمور شاه په وختونو کې هم پکې یوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې دیوال دجلګو او زراعتي برخو نه تیریده هلته یې اثار پاتې نه دي او دبرید تاکل یې یوڅه شکونه پیداکوي.

دکابل دیوالونه زمونږ له تاریخي میراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاریخي خاطراتو له نظره وي اوکه دګرځندویانو دمطالعاتو له نظره وي، زمونږ ملي دنده ده.

۱۱_۸_۴۱

دکابل لمنوکي داباديود پراخوالي ستراتيژي مفهوم او موقعيت

کابل دجغرافيايي جوړښت له مخې دغرونو په څو پردو کې تاوراتاو پيچلي پروت دی. که چيرته يې شاوخواته وکتل شي نو يوشمير غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهرو) او نورې يې دابادیو نژدې چاپيريال کې واقع شوي دي. څو دښار مرکزي برخه ددوه وړوکو غرونو (شير دروازې) او (اسه مايي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې يي نور غرونه په کږه وږه بڼه پراته دي.

تول پوهيږو چې دبودايي اثارو د شهادت له مخې دکابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپير چل کې دغونډيو دپاسه هم ابادۍ درلودې ددې ابادیو لمنه ترډويمې ،دريمې زېږدې پيړۍ پورې رسيږي او دهغو مسکوکاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګنديږي چې په څلورمو اوپنځمو م ز پيړيو کې په دې حدوداتو کې ابادیووجود لاره م سکندر او حتی چينايي ليدونکي هيوان تسنګ له دې ځايه دتيريدلو په مهال دکابل ښار ليدلی نه دی خو داسې اټکلوي چې دکابل ښار په پخوانيو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډير اباد معبدونه يې درلودل مګر ډير ارزښت يې نه لاره او داخبره هغه وخت ښه څرګنديږي چې دبګرام دښار موقعيت په ۸۰ کيلومترۍ کې په نظر کې ونيول شي. هغه وخت سړي پوهيږي لکه څنګه چې بګرام يو لوی ښاراود کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودایي علماو ګڼه ګوڼه هلته جوړه وه او کابل دلاړې له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.
هغه څوك چې دکابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنیان چې دلومړي ځل لپاره دې ښار ته راځي تولو یو عجیبه څیز پدې ښار کې لیدلی او وینې چې هغه یولوی حصار دی چې دشیردروازې او اسه مائې په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي ګټې نه نور څه و ؟
لکه څنګه چې دچین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه تري مطلب نه و همدا راز دکابل په غرونو دیوالونویواځې اویواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب تري یواځې مدافعه وه. اوتل ددې دیوالو له لیدلو څیني پوښتنې په ذهن کې ګرځي چې دامستحکم حصار دچا له خوا؟ په کوم کال اوکومه نیته جوړ کړای شوی دی.؟
له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډبر لیك په دې اړه درك نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړي، یو تن (پاورکسپاني) ایتالیایي پوه چې ۱۸ کاله دکابل په ښار کې اوسیده او دافغانستان اړوند یې یوکتاب هم لیکلی سرلیك یې دی (افغانستان چهار راه اسیا) هغه پدې باوري دی چې دکابل په غرونو دیوالونه دیفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.
دایفتلیان چې دافغانستان دتاریخ دپنځمې مسیحي پیړۍ په اوږدو کې راڅرګند شوي داخلك نظامي او جګړه مار خلك وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب ، نظامي او جنګجو خلك وو دوی له منځنۍ اسیا دپامیر له هغه لورې او سر دریا اوامودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخواني تخارستان او بدخشان کې میشت شول.
دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبیله (زاول) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاول شهرت وموند.
دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې دکابل په غرونو ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعميل له مخې يې دديوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او دالوي حصار چې له نيکه مرغه بقاياېي تر يو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغی.

کابل پخپله (کهن دژ) يالويه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) يې بالا حصار و، چې په پخوانيو عربي او فارسي ماخذونو کې د(حصار)، (دژ) (کهندژ) (کلا) په حصينه او مستحکمو صفاتو ياده شوې ده او ښار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته يې وه دښار چار چاپيره يې ديوال هم لاره، که چيرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی او ښه مضبوطه کلا وه او بيا دښار چارچاپيره بل حصار جوړ کړای شوې و چې دکابل دغرونو په څوکو يې يوڅه برخې پاتې دي.

دکابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول ددقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دايو لوي کار ګڼل کيږي او ددی کار تکميل ډير وخت اومقتدر سلطنت ايجابوي او داسې څرګندوی چې نظامي او سوق الجيشي ارزښت چې کابل پکې اباد اومعمور و په پنځمه مسيحي پيړۍ کې ايجاب کاوه چې ددفاع له پاره مهم تدابير ونيسي.

ټول په دې پوهيږو اوريدلي اولوستلي مو دي چې دکابل رتبيل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډير ارزښت ورکاوه. دا حصار دعربو مجهزو قواوو درسيدلو پر مهال په اوومه زېږدې پيړۍ کې ځای پر ځای، و چې پدغه مهال دښار ساتندويانو او عربو ترمنځ خونړۍ جګړې هم شوي اوداجګړې دمدافعينو ترمنځ ددې ديوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. دکابل ـ غرونودپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې ديوالونو جوړولو يو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې ديوالونه اباد او حصار له لويو اوضخيمو دروازو سره خپله وروستۍ بڼه خپله کړه کابل ډيومستحکم پايتخت اومرکز په حيثيت وشميرل شو.

۳ـ۴ـ ۴۷

دچکړي منار

دکابل جنوب ختیز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په یوه تیغه باندې یوتور رنګه یاباریك عمودي کرښه څرګندیږي کله چې داغر په ژمي کي واورې سپین کړي داکرښه لږه څه ښه څرګندیږي داتور عمومي خط دچکړي له منار څخه عبارت دی.

د (چکړي منار) دجغرافیایي، تاریخي ،فرهنګي او معماري مفهوم له نظره پایتخت ته په نژدې ساحه کې یوه مهم میراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرګندیږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافیایي مفهوم یې رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عین زمان کې یوتاریخي ښار شمیرل کیږي چې له ډیرو وختو راپه دیخوا دې اوسني حال ته رسیدلی دی یووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز ؤ دبالاحصار تر شا زړه جبهه اوشهدای صالحین واقع دي چې داځایونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډیر ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا یو لږ غرونه لکه شاخ برنتي،کمري اوچکړي ډیر مشهور دی‌او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کي یې دپخوانیو زمانو دآبادیو پاتې شونې شته .

اوځینې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بیني نیزار، سهاك، کمري او چکړي دپاملرنې وړ دي اوورسته دچکړي دغرونو تر کنډرونو یخ دره، سنجد دره او"سه

توپان" داسې دره دې چې ليدونکي داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاك او تر هغې هم ليرو منطقو ته يې بيايي.

دچکړې منار چې دغره په يوه څوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره يا څه دپاسه لوړوالی لري او قطر يې د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.

دچکړې منار په استوانه يې بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه يې په تدريج سره نرۍ کيږي دمنار پورتنۍ برخه داوبش دموړې په شکل ده اولکه څنګه چې پوهانو او بلاخره موسيوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرګندونه کړې ده داسې څرګنديږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنۍ برخه کې (څرخه يعنې (عراده) چې دبودايي دين آيين او قانون ؤ وضع شوی وه ، لکه چې همدې نظريې او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموريا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي يې (چکړه) يا(عراده) دبودايي دين علامه ليدل کيږي او (چکړه) عين همغه کلمه ده چې دچکړې په منارکې ليدل کيږي اوله نامه څخه يې هم معلوميږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه کې (چکړه) (څرخه) يا (څرخ) چې دبودايي دين او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پيژندونکي دتاريخ له نقطه نظره دچکړې منار او يو شمير استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دي لکه (يخ دره) (سنجد دره) (سه توپان) اونوروکې دويمې مسيحي پيړۍ ته نسبت ورکوي مګر پوښتنه پيداکيږي چې ايا دامنار د(اشوکا) زمانې دريمې م ز پيړۍ لومړۍ نيمايي پورې تعلق نه نيسي؟

موريا امپراطور اشوکا چې دهغه کتيبه په بودايي اخلاقي لارښوونو ليکلې وه پدې وروستيو کې دکندهار په سر پوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودايي دين ته يې په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز يو بل ډبر ليك په جلال آباد کې دډرونټې په برخه کې ترلاسه شوی دی.اوهمداراز دچيني ليدونکي هيوان تسنګ دليکونو له مخې چې ياد شوی امپراطور په هډه اوبګرام کې استوپې اومعابدونه جوړ کړي ؤ دا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقويه کوي چې دچکړې منار بايدداشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وي.

دچکړې منار يوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجوديت يې له بودايي قانون څخه استازيتوب کاوه او دغره په پوزه باندې يې موقعيت داسې مفهوم لاره چې له يوې خوا يې دبودايي کابل څرګندونه کوله او له بلې خوا يې دبودايي دورو راهبانودلارښوونې له پاره شميرل کيده. لکه چې دشرق دلوري يې دهډې، دشمال دلوري يې دبګرام او دشمال غرب له خوا يې داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

کوله. بگرام، چکړي، کمري، سهاك چې چارچاپیر پراته او ډیره ساحه یې نیولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ یې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډیرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپیریال کې متمرکزې وې.

تول په دې پوهیږو چې اشوکا په هند کې ډیر معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانګړي توګه دتیږو منارونه یې په مختلفو ځایونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه یې پر ډبرو کیندلي او په منارونو کې کلك کړي دي او تر اوسه لکه څنګه چې دمخه وویل شول دوه فرمانونه یې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چیرته داملاحظات په نظر کې ونیول شي په اسانۍ سره ویلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وویل ،همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنګه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنګ درهبانیت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال یې دبودائي دین مبلغین دارغنداو سیمې موجوده کندهار ته ورسیدل، غالب ګمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ایښی وي او په کابل کې دبودایي دین دخپریدلو دخاطرې په ډول یې دامنار جوړ کړی وي ځکه چې طبیعي وه ددې منار چارچاپیره په درو کې ډیرې استوپې اومعبدونه و چې دځینو شواهد اوس هم لیدل کیږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې ابادیو لمنې تر لومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړیو پورې اوږدې شوي وي.

۴۷\۴۱۷

خم زرګر

دبودايي معبدونو او استوپو پاتې شونې

((خم زرګر)) يوبې نښانه ځای دی چې په ځانګړې توګه يې په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوي نه ده، مګر دتاريخي ابادېو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځای و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوك نه وي چې د "ګلبهار" نوم يي اوريدلی نه وي. دا ښکلی کلی دپنجشير ددرې په دننه او دکوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دی او داځای دنوې پلازمينې کابل دخلکو دتفريح اوميلو ځای دی.

ګلبهار په خپله شمالي برخه کې د "شيخان خيل" په نامه يوځای لري چې له څوکالو راپديخوا هلته يوه لويه دټوکر جوړولو فابريکه جوړه شوې او په فعاليت يي پيل کړی دی اود "شيخانخيل" نوم دګلبهار دنساجي په بڼه منځ ته راغلی دی.

بايد هير نکړو چې دشيخانخيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يي ډيرو ګلونو په لرلو او په ځانګړې توګه دلاله ګل په لرلويې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو کې چې په "تزك" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يي د (شيخاددښتې) په نامه کړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله ګل دمختلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانګړې توګه یې یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله ګلانو څخه یې پدې دښته کې د (لاله ګل بوی) او (لاله صدبرګ) یې ډیر شهرت لري چې دغور بند دتنګي په خوله کې راټوکیږي.

دګلبهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرګر او خوا ته یې اشترګرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د"سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرګر اواشترګدام دکاپیسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي.ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لوېدیځ ته واقع دی ټول په پشه یې ژبه خبرې کوي او داسې څرګندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنګي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودایي اثار او تراشلې مجسمې ورو، له سنجن" اوخم زرګر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړی په زره پورې پارچې چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوي عبارت له دوه لویو دکاڼو هیکلو څخه دي چې یوېې یومتر اولس سانتي لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرګندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه یې داور شغلې لوزیږي اودپښو له تلوڅخه یې اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودایي خارقه بزرګ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوې یوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل اوخم زرګر ترمنځ دیوه غره لړۍ ده چې ډیره برخه یې سلیت کاڼی لري او ددې غره لمنې چې مخه بې دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مګر هغه لمنې یې چې د"اشترګرام" او"خم زرګر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوېو بقایاوې دسړي پاملرنه رااړوي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په ځونقاطو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړګرځي "رامو" نوميږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنيو برخو کې دخونګو دپاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (راموااستوپې) په نامه ياده کړو. دغره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاڼي جوړې دزمري مجسمې پرتې دي چې دهغو وجود دلويو اباديو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معمارۍ مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديو کيلو متر په فاصله دغره دپرخونګو دنورو استوپو شواهدليدل کيږي چې يوې ته يې بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي.د "توپ" کلمه بشپړه او خويخود داستوپې پخوانۍ کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنۍ برخه دسراج الملة والدين اميرحبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه څرنګه چې دپخوانۍ استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې(تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د(رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده،چې ورځ دځومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي اوخرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شك نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو راښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنګه دبنيادګر دې تيرې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي ځلور متره دځمکې لاندې څرګنديږي او داراښيي چې ډيرو رسوياتو ډير تاريخي شواهدتر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود ؤ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يې په غرنيو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرګر يوځل بيا دابادۍ داروش ثابت کړو. د (اشترګرام) له وجه تسميه نه څرګنديږي چې دلته نه يوائې معابد بلکه محتملاً کلي اوبنار هم اباد وو، اصلاً داشترګرام غره دبګرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه څرنګه چې مودپهلوان غره ترځنګ دبګرام ښار لاره

همداراز داشترگام ترخنګ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو څخه وهل شوی خوخامخا به ځیرنې اوکیندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.

په لويي او عام مفهوم دګلبهار دموقعيت په ارزښت کې شک نشته چې دځمکې په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو څخه دتراشلو هيکلونو دټوټو له بيابيا موندلو څخه چې هر يو يي په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو څخه راپاتې دي. ځيرنې دخم زرګر، اشترګرام او دګلبهار په نورو ډيرو کليو کې دځمکې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري،ځکه چې نن ورځ دګلبهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يوځانګړې ارزښت ورکړې دی او دلته ديو وړوکي ښار په بڼه اباديو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکي کې دا ابادی لاپراخوالی ومومي.

۴۱\۵\۲۰

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددويم کال په نيمايي کې چې دهيواد دابادۍ له پاره ترسره کيده، ديوستر کاردااجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنګ په دره کې دموټر و سړك او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښنل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي يعني چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نيکه مرغه چې نن دا کرښې ليکم دپروګرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندليد له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددويم پنځه کلن پلان په نيمائي کې به داستر کار پای ته ورسيږي.

دکاپيسا (کودامن او کوهستان) دلويې جلګې دنيمه شمال او شمال غرب په نيمه دايره کې يوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نيمې پيړۍ راپديخوا يي دجبل السراج په نامه شهرت پيداکړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانيو دورو کې دپروان په نامه يادیده.

جبل السراج ياپخوانی پروان دجغرافيايي موقعيت له مخې (په لرغونووختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس يې هم لري . چې داستوګنې دمنځنۍ ځای په توګه دمنځني هندوکش دلويو څلورو لارو په حيث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لويديځ لوري ته يي د 5 کيلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختيځ لوري ته يي په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشير ددرې پيل دی چې بيا پدې دواړو درو کې دوه دتيريدنې نورې لارې دي چې يوه دشتل دره اوبله دسالنګ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتيريدنې له پاره ډيره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنګ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اوديانه له پاره مساعده ده که چيرته دشتل دره حذف کړو درې ،درې نورې به پاتې شي لکه پنجشير، سالنګ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانوکې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشيبر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نويو لارو کې شامل و او له څه مودې را پديخوا دموټر و لاره ګرځيدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "ګلبهار" او "متک" ترمنځ اویاد پنجشیر اوغوربند ترمنځ او یاخو هم دسال او لنګ یا سالنګ په خوله کې قرار لري اوکولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووایو.
وایي چې تاریخ تکرارېږي. ایا دابه بهتره نه وي چې ووایو ثابت جغرافیایي موقف اوموقعیت په تاریخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنګه چې اوس جبل السراج ډیر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډیر ازرښت تر لاسه کړي.
په لرغونو وختونو کې یې هم ډیر اهمیت لازه او داتول ارزښتونه دهغې سیمې په جغرافیایي موقعیت پورې تړلی ؤ چې دهندوکش په درو اومهمو کوتلونو لارې تیرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشیبر پښنه لګیدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.
معمولاً مورخین دلته دیوښار څرګندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندریه یا پاروپامیزاد دی، لکه څرنګه چې اسکندر په هغو ځایونو کې سکندریه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دښار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس یې اثار نه څرګندیږي او نه دتاریخ په خاطره کې ځای لرلی. مګر موقف او اقلیمي موقعیت یې په یقیني توګه حکم کوي چې وړاندې د سکندر دعسکرو تر رسیدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو د (ارقاکانا)کلا موجوده وه همدارنګه حتماً دهیرمند په سیمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تررسیدلو موښارونه او مستحکمې کلاګانې درلودلې.
جبل السراج یا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اینده کې به هم وي، لکه څنګه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنګ دلارو څخه ګټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنګ لارې دپنجشیر له درې څخه استفاده کولی.
سکندر مقدوني ۲۳ پیړۍ دمخه هلته سکندریه پیل کړه او د سکندریې دجوړولو پر مهال یې روزانه دسیمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو ګودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځایونو په اړه چې له اوسني جبل ا لسراج سره پیوست پراته دي .
ددې ۲۳ پیړیو په اوږدو کې یې جغرافیایي جوړښت او دلارو وضع دلې ډیر توپیر سره یوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو دسالنګ وضع شرایط اوعبور ومرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغومسايلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سير په هکله تر اوسه په يقيني توګه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبيرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شك نشته چې داندراب اوسيدونکي چې له هرې نقطې څخه يې وي دخاواك په کوتل شپه ترمنځ يعنې په دوه ورځو کې ځان ګل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې يو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنګ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپهر پيښې پکې ليکل شوې دي په قول ويلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخير په قصد حرکت کاوه، هغه ته وويل شول چې دهندوکش له درو څخه ډير عسکر نه شي تيريدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنګران، سالنګ، اودوشاخ دلارې ورتير خنجان ته ورسيدل اندراب ته په رسيدلو له سراب او دطول (خاواك) له کوتل نه ورتير (شپن) ته او له هغه ځايه (رخه) دپنجشير حاکم نشيني سيمې ته راغی او له هغه ځايه ګلبهار ته ستون شو.

اګر چې دعليمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پيړۍ کې (۱۷ مسيحي پيړۍ) کې ترسره شوي دي مګر موږ ته ښه معلومات راکوي اوکولی شو ترنتيجي اخستلو وروسته ووايو چې په ډير باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پيړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنګ او پنجشير نه ګته اخيستې يعنې دسالنګ پرلار تللی او دخاواك او پنجشير پر لار ګلبهار او له هغه ځايه دپروان سکندريي ته يې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پيداشوه چې تيره اونۍ مې پروان، ګلبهار او پنجشير ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنګه چې ۲۳ پيړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بيا دنوي سرك په خلاصيدلو، سالنګ لوي تاريخي موقعيت بيا له سره نوی کړ.

۴۱/۱۳۱۵

دلوګر تاریخي او جغرافیایي موقف

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې په یوه غرنی نقطه کې پروت دی چې دغرونو پردو له نژدې تر ډېرو لیرو په غیږ کې نیولی، ددې تاریخي ښار په شمال اوجنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خیزې ساحې پرتې دي چې دواړه دکابل انبار خانه شمیرل کیږي. لکه څنګه چې کاپیسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازګی دشمیرې ډېرښت حاصل خیزې او تاریخي اثارو دبقایاوله مخې دکابل په شمال کې شهرت لري، تقریباً په همدې فاصله په مقابل سمت یعنې دپایتخت په جنوب کې یوه بله علاقه د (لوګر) په نوم لرو چې لکه دکابل دشمالي برخې په څېر زر خیزه، حاصل خیزه تراوتازه او ډېر نفوس لرونکې ده، دا دواړه سیمې چې سره ډېر ورته والی لري په عین حال کې دزراعتي تولیداتو یوتوپیر هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای یعنې کاپیسا په ډیره پیمانه د انګورو باغونه اومیوې تولیدوي او په مقابل کې لوګر ډیره غله لري. همدارنګه ددواړو سیمو ترمنځ درودخانو او د اوبو دمنابعو توپیر هم موجود دی پدې ترتیب چې کاپیسا ښه مست او ځپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچینه نیسي او په مقابل کې لوګر بیا یوروود لري چې دلوګر رود په نوم یادیږي منتها ددې روداوبه ډیرې ښې ویشل کیږي او اراضي ته ښه رسیږي او په کرهڼه کې ترې ښه ګټه اخېستلای شي او دکاپیسا ردودونه په ډیرې تیزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې باید ترې ګټه واخستل شي هومره ګټه ترې نه اخستل کیږي.

لوګر لکه دکاپیسا په څیر چې دتاریخ په اوږدو کې یې سترې دورې ترسره کړې دي منتها دکاپیسا په څینو نقاطو کې لکه (بګرام)، (پایتاوه) (شترک) او نورو کې

دلروغون پیژندونکو له خوا کیندنی شوي او خیړنې ترسره شوي مګر په لوګر کې متاسفانه تر اوسه هیڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعیت دکابل، ګردیز اوغزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سیاسي او فرهنګي مرکزونه دي او دادرې واړه دارابنیي چې داڅومره دتاریخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوګر دنوم دیادونې له پاره پرته دیوناني مصري جغرافیه لیکونکي بطلیموس له یادونې چې په دویمه عیسوي پیړۍ کې تیر شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دلیکنو له مخې چې د(پاروپامیزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستیالانو اومختلفو ځایونو نومونه یې اخستي چې یویې (لوګرنا) ده یوتن انګریز کننګهم او نورو پوهانو همدا (لوګرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوګر کړی دی.

لکه څنګه چې (ګر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوویلای شو چې په لرغونو زمانوکې دانوم د(لوی غر) په معنا ویل شوی او ورو ورو دوخت په تیریدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمایل دی د(لوغر) او (لوګر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوګر په لرغونو زمانو کې هغه سیمه وه چې هلته (اورمړي) ژبه ویل کیده چې بقایایي اوس هم په (برکي برک) کې لیدل کیږي دانوم اوداسې نور ډیر نومونه چې لنډه یادونه به یې وشي ددې محتاج دی چې پرې خیړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډیره مرسته وکړي.

په لوګر کې دبعضې ابادیو، نهرونو، کاریزونو نومونه واقعاً په ذهن کې یوه مفکوره تولیدوي لکه: کاریز رسن، کاریز تشن، کاریز روشن(داوسنی‌ارزي درویش نوم)، کاریزخزر، پل جوګي، نهرراجان، نهر منسج، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسمیه چې همدا اوس هم یو شمیر محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجیب نوم نه دی؟

همدارنګه د(برکي راجان) تسمیه، داور مړی ژبې بقایا پرته له برکي برک نه دوزیرستان په (کاني ګرام) کې هم پاتې دي.

په لوګر کې داسې نور ډیر ځایونه هم شته چې اوسیدونکو یې یاخوشواهد ترلاسه کړي او یا خو لیدل شوي او یا یې درک لرلی. موسهي چې داهم یوله همغو عجیبو ومهونوڅخه دی چې پدې هم نه پوهیږو چې سهي صورت یې څرنګه ولیکو

هلته هم وړوکي مجسمې موندل شوي چې ختيئنې جچوړې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يې دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لږ اختلاف يې جوړه له بگرام نه هم په لاس راغلې دی اومعمولاً هغه د کوشانيانودوروستی دورې يعنې دعيسوي ددريمې پېړۍ ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زّراعتي ځمکو اوباغونو څخه دغزنويانواوکوشانيانوسکې ترلاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نورترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنگار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيداکيږي او همدارنگه له نورونقاطو څخه لکه (تخت شاه) او(استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شك نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد _ خواب " و او دسهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او دغزنويانوخواب خانه ياخوب ځای همدلته و نو پادخواب شانه اصلاً "بادخواب شاهانه" تعبير کولی شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې گوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شك نشته چې دلوگر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پوري چينې دکابل داهل هنود په عرف کې متبرك مقام لري اوتر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال سترې ميلې ترسره کيږي. لنډه داچې دلوگر منطقه چې د "واغجان" له تنگي نه دالتمور تر کوتل پورې او همدارنگه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راچاپيره ده چې په اسلامي اوتر اسلام دمخه دورونو کې يې فرهنگي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هڅې صورت ونيسي.

۱۹-۴-۴۷

استوپه یا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

دافغانستان په اکثرو ځايونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه دپاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه دګنبدي په څير د کاڼو يو امبار چې له کاڼو او خاورو جوړ او ديو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يي له تزئيناتو خالي نده څرګنديږي لکه څرنګه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو اودغرونو پرخونګو جوړيدل، همدارنګه داستوپو پاتې شونې هم په لوړو داماني برخو اودغرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دين پر مهال په زرګونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې ابادې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنګ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پرينبودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او دتوپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه داکلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې دچاریکار په مقابل کې دعمومي سرك چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلې اوبرجسته نقطه ده دیوې استوپې پاتې شونې څرگندیږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولوستره استوپه وي،توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووایو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لریو ځایونو څخه ښکاریږي او دکوشاني عصرد تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شونې څرگندیږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

دکابل په لور ښکته له بیگ توت کلي نه یایې که په دقیقه توگه ووایو دبیگ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومیږي لکه څنگه چې یې له نامه څخه څرگندیږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترگې له ورایه هلته دتاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد گوري چې دلته په بودایي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او نننی دتوپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده اوهلته سیمه ایزې ژبې دتوپ له واحدې صیغې نه دجمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم دتاریخي حقایقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

دکابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې دگل بهار شمال شرق لوري ته دخم زرگر په علاقه کې (اشترگرام) ته نژدې دغره پرخونگه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومیږي دلته هم په یوه ښکلې نقطه کې یوه استوپه موجوده وه چې دډیرې ښکلې منطقې اوبڼه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپیته کاله دمخه شاید دسراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوې وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی گورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه دتوپ دکلمې په بڼه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلي نور مثالونه دتوپ رستم دی چې یو په سمنگان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودایي استوپې دي خوتوپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبك سمنگان کې واقع دی تیږې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې دبلخ دنوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم دتخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوسـه دهغـي دتشـخيص پـه هکلـه ديـو معبـد يـا اورتـون پـه حيـث اتفاق نظرندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کيږي چې ا ستوپې که هغه دودانيو دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی تللی، د غرونو په خونګو او لمنو اوشيلووکې يې بقاياوې په تيره، خښته کاڼو او برجستګيو کې پاتې دي. او په خاطرو او کيسو کې د "توپ" په صورت نقش دی او د عوامو قاموس ددې محلي نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند کې استوپې د"بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو اوحتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نګينې، سکې مهرونه او نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض ولټول شوه او له لدې پرته دانګريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کابل، ډرونته بګرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير خيزونه يې دلندن برتش موزيم ته يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تاثيراتو تشې ندی او اکثر ضخيم برجونه چې زموږ دکلاګانو په کنجونو کې ليدل کيږي تر ډيرې اندازې پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷\۱۱\۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرایدو اوورځپاڼو کې خبر خپور شو چې کابل موزیم په نظر کې لري چې د یونسکو دیوتن رالیږل شوي مهندس په لارښوونه دکابل دنژدې سیمو دځینو تاریخي اباديو مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې داباديو مرمت هم پیل شوی دی.
پدې کې شك نشته چې په کابل او دکابل په لرې اونژدې چاپیریال کې یو لړ مذهبي تاریخي ابادۍ داسلامي اوبودایي دورو وجود لري چې مرمت او بیا جوړونه یې داثارو حفظ اوساتنه یې دافغانستان دهنري او تاریخي اثارو له مخې ډیرارزښت لري.داکار نه یواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړیدلو څخه ساتي لاچې دسیاحانو له پاره هم ددیرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سیاحینو په نظر کې پرته له طبیعي مناظرو څخه دویم ارزښتمند شیز مذهبي تاریخي ودانۍ دی چې له نیکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځایوحفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبده څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی ددې پوښتنو ځواب ته راځو:
دلومړۍ پوښتنې ځواب باید سملاسي ووایو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.
استوپه یاتوپ چې دپخوانۍ بودائي دورې خاص اوعام نوم دی چې په کابل او دکابل په چارچاپیر سیمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی دی هغه (استوپه) ده.
په عموم ډول بودایي معبدونه په دوه برخو ویشل شوي چې یوته یې سنگهارمه یامعابد او بل ته به یې استوپه ویل او په بودائي عصر کې له دویمې م ز پیرۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار دختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه ورې او غټې استوپې ودانې شوې دي اودکابل دښار په منځ کې دشیردروازې او آسه مایي غرونو پرخونګولسګونې استوپې وې.

په اساسي توګه هر یو معبد کم ترکمه یوه استوپه درلوده اوډېروختونه دیو معبد چارچاپیره ډېرې ورې اولویې استوپې هم جوړېدې. استوپې به اکثراً له منځ نه ډکې اودباندې به دګنبدې په ډول جوړېده. په لومړي وخت کې به یې دهند په بنارس کې داستوپې دننه دبودا الماس ایښوده اوبیا وروسته به یې دراهبانوالماس اونور قیمتي څیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول اود استوپې دننه به یې ایښودل له پورتني شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی‌او اوس دتوپ په بڼه پاتې دی او دکوهدامن او کوهستان خلکو لکه دافغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره دخواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې دیغمان دغره په کوزنۍ برخه کې دچاریکار ترځنګ پرته ده اودکلي کورونه یې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي یو کیلو متر دچاریکار دبازار له پیل څخه یوه لاره چپ لوري ته دتوپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي دجیپ په واسطه یو کیلو متر فاصله طی کړای شي. اووروسته بیا دکلي ترځنګ کله چې له غونډۍ ور واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه ددرې ترخولې په دامان کې په ټیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه یې تر یوې نیمې پیړۍ دمخه دتپه رستم په نامه یادیده.

دمخه مې اشاره وکړه چې دتوپ کلمه دافغانستان په ډیرو برخو کې داستوپې په معنا اومحفوظه پاتې ده دمثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنګان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوبنهار ددروازې جنوب لوري ته یادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبك کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه دچکرې دمنار (بودایي کابل) اوخورد کابل ترمنځ ددرې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي، البته داخه دتعجب ځای نه دی چې په اسلامي دوره کې یې اکثر کلاګانو او استوپوته دکابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه یوازې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته یوقبر هم وچې هغه ته به یې درستم دزوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرګندېږي چې دتوپ درې آبده همغه استوپه ده چې ددرې په منځنۍ برخه کې دکليو په منځ کې ليدل کيږي اوخلك دپخوانيو خاطرو په ياد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وايي.

لکه څنګه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شيوکيو کمري، چکري اوخورد کابل پورې اوهمداراز دکاپيسا په حوزه کې که هغه په بګرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپيره اوکه دخواجه سياران په لاره کې، سنجد دره استدغچ،استالف، ګل دره اوشکر دره ،ونوروکې اوځه په ګلبهار او اشترګام اوريزه کوهستان کې مو په سلګونو استوپې درلودې چې زياتره بيخي له منځه تللي دي مګر په دوه ځايونو په چکرې منار اوتوپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپيرونقاطو کې داستوپو د پاتې شونيو له نقطه نظره ډير ارزښت لري ځکه چې هم ترټولو استوپو لويه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نيکه مرغه کابل د چاريکار لويې لارې ته نژدې واقع دی اوسيلانيان کولای شي په اسانۍ سره ترې ليدنه وکړي.

دغه استو په نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او ددايرې محيط يې نژدې څلويښت متره دی او په ملا کې يې لکه دکمربنددوه حلقې ليدل کيږي اوپلستر کاري يې په ښه توګه محافظه شوې ده.

دالويه استوپه له ډيرولريو ځايونو څخه لکه له بګرام څخه هم ښکاري او ددوربين په واسطه يې دچاريکاروله عمومي سرك څخه دجوړښت ټول جزئيات څرګندېږي،دغه استوپه دلويو کوشانيانو دتلپاتې ودانيو يادګاردی او که په دقيقه توګه ووايو نو دامپراطور کنيشکا دسلطنت يعنې ددويمې مسيحي پيړۍ تر نيمائي پورې اړوند.و.

هيله لرو چې ددې لويې مهمې تاريخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانيو ښيګڼو ته يې تاوان ونه رسيږي.

۳-۳-۴۱

بامیان دسیاحت او نړۍ

ګرځیدنې له نظره

لکه څنګه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه څیزونه شهرت لري زموږ په هیواد افغانستان کې چې تاریخي هنري شهکارونه یې په هر کنج اوکتار کې لیدل کیږي لکه (۱) بامیان (۲) بند امیر (۳) منار جام (۴) دایبك استوپه) (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) اوګازرګاه شریف).

بامیان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجایبو په قطار کې راوړی، ډیره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلایې سره یوځای شوې ،هنري اعجاز یې منځ ته راوړی او دابنکلې دره یې په نړۍکې مشهوره کړې ده،بامیان یې له لریواونژدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاك، شهر سرخشك، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرك، کالو، سوماره ،آهنګران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبیعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړي دي اوهنري بدیع یې پرې ورزیات کړی دی او همدارنګه ښکلې خاطرې یې پر هره پانه ورزیاتې شوې دي او بیا ترې یوهنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پانه یې دهندوکش او بابا دغره له سپینو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لویې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شمیرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمڅو په ډول په غرونو کې کیندل شوي دي دبامیان ددیوال نظیفه او رنګه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې دیونګارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپیښو شویو روزګانو سره سره دلیدونکیو دکتنې وړ دی بامیان دهند او

چین تر منځ دتلو راتلو لویه لار وه چې په همدې سیمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تیره او دهندوکش په غرو رغو کې به تیریدل.

بامیان ترتاریخ دمخه دورو کې دهندوکش دښکاریانو مرکز و چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوې ډیر ښه ثبوت دی خو بیا دبودائي دین په خپریدلو سره مخصوصاً دکنیشکا او هوویشکا لویو کوشانیانوپه دوره کې چې (د دویمې میلادي له دویمې نیمائي څخه تر دریمې میلادي پیړۍ پورې) دې درې بل ارزښت خپل کړ او څخه دپاسه ۸ پیړۍ په منځنۍ اسیا کې دبودایي دین یو پرتمین مرکز پاتې شو. بامیان دمملکت دارۍ له مخې هم ښه سوابق لري که هغه له اسلام نه دمخه دی اوکه وروسته دغوري په وخت کې دافغانستان دقلمرو و تاریخ و چې کله کله یې شمال لوري ته تخارستان او دهندوکش جنوب لوري ته کابلستان هم پکې راتلل.

پدې څو کالو کې چې افغانستان ته سیلانیان راغلي او شمېره یې هم ورځ تر ورځې په ډیریدو ده نو ډیره شمېر یې بامیانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرګنده ده وجه یې همغه دبامیانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقریباً ۴۰۰ قدمه یوله بله لرې واقع دي او دغره په کمر کې یې مجسمې کندل شوي او دبدن غټې برخې یې له صدمونه په امان پاتې دی.

بامیان له کابل نه ۲۴۵ کیلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر کې کولای شو په ۷ ساعتو کې دالاره ووهو.

بامیان پرته له دوه سترو مجسمو او یو شمیر معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دلیدلو ځیزونه لري چې سیلانیانوته ډیر په زړه پورې دي او هغه په هغه سیمه تاریخي محاسن طبیعي مناظر او یو شمیر نورو ته دخالدارو ماهیانو ښکار ډیر په زړه پورې دی.

پرته له لویو مجسمو څخه چې یادونه مو وکړه یوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دککرک په دره کې وجود لري او دککرک دره دبامیان جنوب ختیځ لورته پرته ده او هغه سرک چې نوی جوړ کړای شوی ، دهوټل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقې ته نژدې کیږي.

ددې درې نور تاریخي اثار دضحاک ښاراوشهر غلغله دی چې په ډیره پیمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنګیز دخرابیوډیرې خاطرې لري او پدې دریو دورونو پورې یې خاطرې تعلق نیسي دچنګیز لمسی دضحاک په ښار

کې دجلال الدین منکبرني دعسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنګیز دلاسه وسوځول شو. او هیڅ شی یې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځایونه چې د بامیانو په لرې اونږدې برخو کې پراته دي او سیلانیانو ته دیر په زړه پورې دی هغه بند امیر دی چې په ۸۰ کیلو متری کې واقع دی او نور وړوکي رودونه دي چې فوکلوري کیسې لري او هر لیدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی.دفولادي دره دلویومجسمو جنوب لویدیځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه یې (شاه فولادي) نومیږي اونوی سرك چې ۱۲ کیلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسیږي چې هلته یو حوض هم دی.

رواني اوبه ، مستې ویالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چینې پرې شوې څوکې داټول هر یوپه خپل ځای یوه ځانګړې ښکلا لري.

همدارنګه دککرك دره او په ځانګړي توګه کوزنۍ برخه یې برخې (دوکاني) پورې ډیرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بیا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې یوه بله دره د بابا دغره له خواسره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه یادیږي اوعجیب طبقات الارضي تشکیلات لري چې دلیدنې وړدي.

همدارنګه د (سوماره) او (آهنګران) درې چې دبامیانو په لویه لاز واقع دي هر یو ځانته ځانګړې ښکلا لري او پرته له طبیعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوك چې دماهیانو دښکار علاقمند وي هغوی ترینه ډیر خوند اخلی.

بامیان دتاریخي اثارو او طبیعي ښکلا په لرلود نړۍ دسیلانیانو په منځ کې ډیر شهرت لري ځکه چې هر سیلاني هلته تللی دی په ډیر شوق یې بیرته مراجعه کړې ده او نه هیریدونکې خاطرې یې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې یې حفظ کړي دي.

۲۰-۳-۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کې هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلى دى او پدې وروستيو کې دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان دسيلانيانو له پاره ډير ښترين ځاى دى اونژدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چاچې باميان ليدلي او يا دهغه ځاى په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درک کولاى شي چې دهغه ځاى دټول ښنايست اوښکلا سره سره هغه څه چې دسيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دى چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالى لري.

دادوه لوى ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوك به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوى ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجايب سبعه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې ګوري نوخامخا يې يوشمير پوښتنې په ذهن کې ګرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيداکيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شك نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دى. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(دانسان له قده سترې)دغره په زړه کې کيندل شوي اوتراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوړو څخه دپښو تر بندونو پورې په قبايا راهبي شوقه باندې پوښل شوی ؤ اودهغې قاتونه او ضمونه ډير ښه څرګنديږي دادواړه قباوې رنګه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخيص کيږي. ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنګ لرې او د ۳۵ مترو قبا شين ياداوبو په څير رنګ

ددې دواړو قباګانو رنګونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دباميان درې ته ننوتل ډير تاثير پرې کړی ؤ. او دا دواړه بتان يې دهغو درنګونو له مخې په (سره بت) او (خنک بت) په نومونو ياد کړل ديوشمير تاريخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پيړۍ کې او تر دې وروسته يې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملك الشعرا امير عنصري دسره بت او خنک بت په باره کې قصيده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او يو بيت نيم هم ترې پاتې نه دی ددې قصيدې کشف يو له مهمو تاريخي او ادبي کشفياتو څخه دی چې هر کله تر لاسه نوزمونږدتاريخ په يوه پاڼه به ډيره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او(خنک بت) ۳۵ متر مجسمه وه داټکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بُتانو قباګانې په اوومه مسيحي پيړۍ يعنې (لومړۍ هجري پيړۍ) کې چيني ليدونکي هيوان تسنګ هم تير ويستي ؤ. هغه فکر کړی ؤ چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ريخت شوی او بيا سره يوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهيږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن يې دهمغه غره په دانه داره تيږه کې تراشل شوی او دقباګانو قات يا لوړې ژورې د پلستر او رسۍ په ذريعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ يې ورته سور او شين رنګ وهلی ؤ او همدغه رنګ مسلمان دې ته اړ ويستل چې يو ته (سور بت) او بل ته (خنک بُت) يعني سين بت ووايي.

کولای شو دې مجسمو ته دباميانو په کيسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پيدا کړو: يو (صلصال) او بل (شامامه) دباميانو په سيمه ايز دود کې صلصال د۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متره بت نوم ؤ دصلصال دکلمې لغوي مفهوم ګل او خاورې دی دباميانو سيمه ايز ... خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کاوه او کوي يې او داهم فکر کوي چې يو يې شاه او بل يې ملکه وه پدې معنا چې دا يوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاريخ څيړنو او لرغون پيژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقيقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولكلور مطالعه او دعوامو فرهنګ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسايلو كې ورته ډير ارزښت وركول كيږي او سيمه ايزې كيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي.

دشاه مامه دكلمې په تركيبي جوړښت كې دوه كلمې څرګندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشېريانو په لهجه كې ورګډې دي او مور ته يې اطلاق كيږي. همدارنګه دشهبانو هم توجيه كيدی شي.

لكه څنګه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميړه او همدارنګه شاه او ملكه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو كې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونو په ليرې والی تراشل شوی دی يوې كورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار ، مور او ماشومانو څخه دي .

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيړنو له مخې داسې څرګندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډير ه لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ كې جوړ كړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو كې تناسب ډير په نظر كې نيول شوی دی او دادګويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندی.

وايي چې دباميانو دلويې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په كاروانونو دوربينم په لاره كې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو كې انتشار موندلی و.

۵_۳_۴۱

دسرخ در اژدها

دبامیان له عجیبو ځیزونو څخه چې دداستان، کیسې، تاریخ، فولکلور، عامیانه کیسو، طبیعي تشکیلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دی هغه(اژدها)دی‌چې دبامیان په یوه فرعي دره کې(سرخ در) نومېږي قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لویدیځ لوري ته دخاورینو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دګڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او په عامه توګه داوبو نلرلو په وجه دکرهنې وړ نده. دطبقات الارض کوایف څرګندوي چې تربند امیر اویکاولنګ اوحتی تر ده زنګي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی داهغه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اهکي موادلري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر ته نژدې ده ډیر اهکي مواد لري اودسرچینو په اوبو کې نومورې مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څنګه چې هماغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلارې په اوږدو کې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکاولنګ اوده زنګي کې مشاهده کیږي. هغه څه چې دسیمې په عرف کې په اژدهاي سرخ مشهور شو یوطبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شوی‌وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکۍ نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کیږي اوله هغه ځایه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جيګري رنګ په لړلو جريان لري او دڅو دقيقو په موده کې سوړ اومنجمد شي او شيکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څير تشکيل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې يومتر جګوالی تشکيلوي او همدارنګه په شاکې يې شق شوي ځای کې داوبو دسړېدلو او موادو دورتللو په وجه ديو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. ميليون کاله دمخه سور اژدها محض په چينه کې وې داوبو له دريمې جريان سره اويايې داهکي موادو په سريزې سره له لومړۍ نقطې څخه بې ځايه شوی او به دزمانې په مرور سره له خپل اصلي ځايه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددريجي سرښت په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ توليد کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځايه ليدل کيږي.

ماچې ترکومه د(اذان چينه) په غور ليدلې نه وه نو تر هغې داژدهای سرخ د دطبقات الارض په موضوع ښه نه پوهيدم.

په غور کې چينه ده چې د(اذان په چينه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د۶ يا۷ مترو په اوږدوالي يو مار تشکيل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سړې اومنجمدې کيږي دمنځني خط ترڅنګ په جريان کې يوه برجستګي لکه دمار په څير کړه وړه تشکيلوي او دجريان خط يې ژور پاتې شوی دی او يوه ژوره توليدوي چې داژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفيت ډيره ژوره ليدل کيږي.

اژدها سرخ لکه داوبښ په څير له اسلام نه مخکې هم دسيمې دخلکو دکيسې او داستانونه تشکيل کړې دي ، هغه څوك چې دباميانو دبتانو له تاريخي دورو څخه اطلاع لري پوهيږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې يوه ۳۵ متره اوبله ۵۳ متره ده يوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې يوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نيروانا) يعنې قبر کې څرګنداوه.

کله چې چينايي ليدونکی هيوان تسنګ داوومې پيړۍ په لومړي نيمايي کې له باميانو تيريده لدې اوږد پروت بت څخه يې يادونه کړې ده او ويلي يې دي چې دابت دباميانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته ترهغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعيت اومحل په اړه ډير پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځايه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی ګمان کوم چې دطبيعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې يوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یووخت بودائیانو دبامیانو دره د(بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زیب او زینت یې موندلی دبوداداوړود پروت بت ترڅنګ په ۸ مسیحي پیړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدهاترڅنګ یوه ګنبده وجودلري چې دسیمې خلک خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه دیو شمېر غرنیو غرڅو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجوددي چې ګمان کوم دعرف اوعاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلک دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوڅیز کې ګډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطوروڅخه دی، دمعدني چیني اهکلي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې اومیلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اوړده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه ده.

۸_۳_۳۸

دباميانو زمريان يا
شاه شکاري

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانوکې په ځانګړي توګه له دريمې زيږدي پيړۍ راوروسته چې په افغانستان کې دکوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونو په رامنځ ته کيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ کې (په ايران کې) اوبل په ختيځ کې عربي ترکان (په مرکزي اسيا کې) مخ په سقوط شول په افغانستان کې يوه دملوك الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وکړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوکش شمال او جنوب کې په درو او سيمو کې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ کې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوك الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو کې شخصيت ورکړی دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعکاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ کې دعربو مورخينو اوجغرافيه نګارانو څخه اورو، پرته لدې چې په جزئياتو کې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واکمنو مختلف القاب اوعناوين درلودل.

مثلاً دکابل واکمنو لقب (کابل خدا) دزابل واکمن يعنې دغزنې اوکندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواکمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعنې دميمنې

دعلاقې له وړوکو درو اودهري رود د دري دپاى تر برخو پورې دواکمنو لقب (شارغرجستان) له داډوله عناوينو او القابو څخه ډير وْ چې دلته دټولو يادونه خبره ډيره اوږدوي ،ددوه لومړيو لقبونوپه باره کې يعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره يادونه کوم چې دخداى کلمه چې اوس دپاك پروردګار پر لوى ذات اطلاق کيږي. په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه يې ځانګړې معنا درلوده او د "شاه" يا "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف ډولونه يې درلودل په پهلوي لهجه کې د (خناى نامه) په صورت يا (خداى نامه) په بڼه يادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبيرکولاى شو.

پدې ترتيب سره دباميانو سيمه ايز واکمن تر اسلام دمخه عبارت وْ له "شير" او دباميانو له شيرانو څخه چې عربي ماخذونو يې يادونه کړې ده عبارت وْ په سيمه ايز واکمنې کورنۍ يانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پايتخت يې باميان وْ او دلرغون پيژندنې څېړنو څرګنده کړې ده چې (شهر شاهي باميان) يا دباميان پايتخت په بودايي دوروکې په دره فولادي کې چې دباميان په جنوب غربي زاويه کې واقع دى موجود و. سيلانيان او هغه کسان چې باميانو ته ورځي او يا ورغلي دي ددره فولادي له پيل نه تر دوه درې کيلو مترو پورې يې په سلګونو بلکې په زرګونو سمڅې ليدلي دي او ليدلى شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتيږو په منځ کې ليدل کيږي. اوداثابتوي چې دلته يوګڼ شمير کسان اوسيدل او واقعاً ديووړوکي ښار حيثيت يې خپل کړى وْ.

دکابل دموزيم دباميانو په ځانګړي خونه کې درنګه تصويرونو په ډله کې چې ديو ښکلې اونفيسې اوقيمتې بودايي کلکسون دى ديوپادشاه رنګه تصوير وجودلرى چې پروفيسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقيد پخوانى دلرغون پيژندنې دهيئت مدير چې دباميانو په دره ککرك کې دبودايي تصاويرو کاشف وْ نوموړى پاچايي د شکاري پاچا په حيث ياد کړى دى.

داتصوير واقعاً دکابل دموزيم يونفيس او قميدار تصوير دى که دهغه تصوير ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصوير يواځينى تصوير دى چې داسلام نه مخکې دساسانيانو او بودايي دورې په باميانو کې لومړى تصوير دى چې زموږ لاسوته رارسيدلى دى.

شاه لکه ۴_۵ عيسوي پيړۍ په څير نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنګه جامې چې ساسانيانو دودکړي تر ۷ عيسوي پيړۍ يعنې داسلام ددين تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه گرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً دکابل په موزیم کې محفوظه ده دارنگه تنگې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پیړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساساني تروخته څرگندیږي، گلوبند ، کمربند او له مروارید نه ډك امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اودپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقي څخه دی او دپروفیسر هاك دهغوڅیړنو له مخې چې ددې دورې په سکو یې تر سره کړی دي، دې نتیجه ته رسیدلی دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لینده یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاوېوغاړې او ککرۍ څرگندیږي.متصل دښي خوا زنگون سره یې دوه غشي او دښکاري سپې نیمه تنه څرگندیږي. غشی، لینده، مرغاوۍ، او ښکاري سپی ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنگ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لینده هغه ته ورښیي او داسې څرگندوي چې له ښکار دحیواناتو او پرندگانو وژل دبودایې په دین کې منع وو اوهغه ډبر لیك چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرگندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پیړۍ کې خلك دپرندگانو وماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصویر چې دبامیانو دککرك له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتگین اوسبکتگین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پیړۍ (دریمې هجري پیړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي او اسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یادکړیدي. او اصطخري یوتن دڅلورمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې چې دلسمې عیسوي پیړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پیړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچیني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرگندیږي چې بامیان هغه وخت چې دتنگ راتگ لار پرې سپره وه په ۵ـ ۶ـ او ۷ مسیحي پیړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چیني گرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنګ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه دسیمې دپاچا له خوا استقبال شوی اوهغه یې سلطنتي میلمستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چیني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی اوپه ۸ عیسوي پیړۍ کې دبامیانو دسیمه ایز پاچا دقدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو دزمریو په نامه یاد کړی دي.او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایاو او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې تول پوهیږو دوړو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو اومرکزي برخو کې لکه بامیان، غرجستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، ګردیز او نوروبرخو کې تیت کیږي اوپه محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي اوبامیان یې یوله مرکزونو څخه ؤ او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنګه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیړۍ ته منسوبولای شو.

۲۰_۳_۴۱

دباميانو د ((جي)) په سمڅه کې يوبودايي کتابتون:

افغانستان دزرکالو په اوږدوو کې (له ۲ ق م پيړۍ نه تر ۹ مسيحي پيړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه دکشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بگرام، شترك، فندقستان، او دباميانو لويې بودايي مجسمې او دلويو استوپو پاتې شونې چې ځو نمونې يې په بودايي کابل ، توپ دره، ډرونته، دبلخ په ايبك درك کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توگه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفوطريقو دخلاصون وړوکې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شميردامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په، کابل،بگرام، باميان،اوکه په بلخ کې اويادافغانستان له حدوداتوڅخه بهرپه اسياکې ډيرشهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه داسلامي دورې دخانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانگړې توگه دراهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو داوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدو نو کې درې يا څلور سوه راهبانو دتفکر ، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او دمذهبي ، اخلاقي اوکيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه داسلامي دورې مدرسې دتعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادي مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاگردان په ډيره ارامی اوخاطر جمعي سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې دغرونو په منځ کې يې سمڅه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانگ او لانگ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمڅو کې وې او تولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمڅو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دځيړنې او سپړنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پيل شوې د ۳۵ متری مجسمې په ښکتنی شرقي برخه کې مو یوه نوې سمڅه وموندله چې وروسته په سمڅه ونومولشوه او په هغې سمڅه کې دیوې پخوانی کتابخانې شواهد څرګند اوښکاره شول.

پدې سمڅه کې چې پکې دپخوانی بودايي ورقې دسنسکریټ په ژبه او رسم الخط کشف شوي دبامیانو یوه پخوانی سمڅه وه چې په ډیر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدې پیړی کې دځینو کاڼو په رانړیدلو دا سمڅه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودایې کشف کړه او کشف کړای شوي ځیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانګړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمڅې په منځ کې مو یوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنګه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرګندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پاڼې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتی وي چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار ؤ.

داپاڼې دکاغذ نهٔ وې بلکې یو ډیر نازك نباتي پوستکی ؤ چې له خانبانع کاغذ څخه یې ضخامت ډیر نهٔ ؤ واو دوخت دتیریدو په وجه ډیر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او تر څنده پاڼو دپورته کولو له پاره دساعت جوړ ولو ډیر نازك وسایل پکار ؤ، دډیر زحمت په تیرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۲۵/۱۰ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کیږي.

دکوم کتاب پاڼې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموما په سنسکریټ ژبه او رسم الخط کښل شوی دی او دهغې رسم الخط دسبك اوشیوې له نظره په دري برخو و[illegible] شو.

۱) کوشاناروش ـ ۲) دګوپناروش ـ ۳) دمرکزي اسیا روش ـ

لومړۍ ډله په۳ ـ ۴ مسیحي پیړۍ پورې مربوطه او دویمه ډله په ۷ ـ ۸ مسیحي پیړۍ پورې مربوطیږي او دریمه ډله دلیکدودونو دډولونو نمونې را په یادوي چې دمرکزي اسیا له مختلفو نقاطو څخه لکه په ((ختن)) او ((کوتچه)) کې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کي موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیانو په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه دایره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوي چې علماوو او روحانیونو له مختلفو نقاطو لکه ((ختن)) او((کوتچه)) څخه یې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیان په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوې چې علماو او روحانیونو له مختلفو نقاطو څخه له ګاونډیو هیوادونو څخه بامیانو ته تګ راتګ درلود. او لکه څنګه چې بامیان د هغو لویو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسیا څخه هند ته تللې وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چین له همدې لارې تیریدل اوهلته یې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال یې په مختلفو رسم الخطونو اثار لیکل نوځکه دا دتعجب ځای نه دی چې دبامیانو په یوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسیو سیلون لوي له نظریې څرګنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني ا ثار د ۳ او ۴ مسیحي پیړۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسیحي پیړۍ اثار موجود دي او داتاریخونه په بامیانو کې دبودایانو دعروج او انحطاط دورې څرګندوي لکه څنګه چې په متون کې دبوریس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسیوسیلون لوی باوري دی چې ډیرې شلیدلې پاڼې دبودایي دنجات دلویې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودایي مذهبي ادب په اړه ډیر مهم او ددقت وړ دی هغه دیوبودایي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې وینایانومیده او دبودایي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط و. دچینائي لیدونکي هیوان تسنګ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طریقې پیروان په بامیانو کې اوسیدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طریقې د پیروانو مذهبي اثار دې دبامیانو په سمڅه کې پیدا او کشف کړای شي.

د (وينايا) دكتاب پارچې د(گوپتا) په رسم الخط ليكل شوى دى. اصلاً چې داكتاب يو اخلاقي او مذهبي كتاب شميرل كيده سانسگرت په متن كې ورك ؤ او هغه يې يواځې ديوچينائي متن له مخې پيژنده او هغه دښو غټو جلدونو لرونكى ؤ چې دباميانو په كتابخانه كې يې څو په سانسگرت ليكلې پاڼې وموندل شوې، لكه څنګه چې خبر يو درې كاله وروسته (دباميانو تركشف وروسته) څو پاڼې نورې يې په كشمير كې په يوه سمڅه كې ترلاسه شوي دي

پدې كې شك نشته چې په سمڅه كې كشف شوې پاڼې يوه مهمه مفكوره څرګندوي چې په يوه مهمه نقطه كې لكه باميان چې دغره په زړه كې په زرګونو سمڅې كيندل شوي دي او ددنيا لويې مجسمې په غره كې تراشل شوي دي نوخامخا به يې مهمې كتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفوبرخو راهبان او دګاونډيو هيوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل او مطالعه به يې كوله.

۲۲_۳_۴۱

دککرل تنګي "لس متري مجسمه"

((پرمعبد دیوالونو رنګه تصویرونه))
ښکاري باچا یا دبامیاني زمري

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرك دره کې دلس متري مجسمې او دبودایي رنګه تصویرونو یادونه کیږي اواکثرا دککرك درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال داچې هغه لس متري مجسمه او په ځانګړې توګه رنګین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرك تنګی :دبامیانو دلویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یوکیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه توله دره (تنګی) او د لس متري مجسمې طاق هم ښکاري دککرك دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرك ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې ثرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې اوغټې مجسمې او رنګه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لورې کې یو طاق دغرب په لور

کښندل شوي چې په رواق کې يې يو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دباميان دلويو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوي او له قصدي خرابکاريو يې تاوان ندی ليدلی مګربادااوباران دوخت په تيريدوسره دمخ اوبدن ځنې ځايونه ورتراشلي دي.

دا مجسمه طبعاً ديو لړمعابدو مرکز ؤ او په کال ۱۹۳۰ ميلادي کال کې ددې ترخنګ يو معبد کشف شو او رنګه تصويرونه يې دکابل موزيم ته راوړل شول او دغه کليکسون د اسيا په بودايي تصاويرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودايي رنګه تصويرونو په کليکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرك د معبد رنګين تصويرونه څو پېړۍ د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودايان د کوم جنګي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصويرونو مخ يې په ختې لړلی او د بيا مراجعت په تمه لادرکه شوي دی او د زمانې په تيريدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنګين تصويرونه دختې د نازك قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککرك دمعبد دديوالي رنګه تصويرونو په منځ کې يو تصوير دافغانستان دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصوير دی چې دليندۍ، غشي او ښکاري سپي په لرلو يې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسيمه ايزو پاچاهانو دنيکه تصوير دی چې اصطخري دځلورمې (ه) پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې (دلسمې مسيحي پيړۍ لومړۍ) يې د (باميانو دزمريانو) په لقب ياد کړی دی. دباميانو زمريان لکه دغرجستان د شاريانو لقب داسې سيمه ايز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه.تيول پوهيږو چې په باميانو کې دسلطنتي کورنۍ ورڅې واکمني کوله. چيني ليدونکی، هيوان تسنګ په ۷مه مسيحي پيړۍ کې يې يو تن په باميانو کې ليدلی او مصاحبه يې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه ميلمه و او ورسره اوسيدلی دی. هيوان تسنګ نوموړی پاچا د(کشاتريه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسيمې له نظامي سيمه ايزو نجيباوو څخه وبولو.دا ډول سيمه ايزو واکمنانو داوومې پيړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په باميان، جاغوري، غزني، ارزګان، کاپيسا، لغمان، ګرديز، جهرستان او نورو ځايو کې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اويفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ يې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره ګوشه او ځنډه.کې يې سيمه ايز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ دپخواني افغانستان په تاريخ کې دکوشان اويفتلي په نامه پيژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډېر ليکونه دهيواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم ونښان هست او بود تائيدوي او دباميان په دره ککرك کې يو برجسته مثال دشکاري پاچا دی. چې دهغه انځور بودايي گروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنگه ښيي چې ده له ښکار اودحيواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه يې ويستلې ده.

دا پاچا په سريوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر ټومبلي لري ديو تخت دپاسه ناست او تکيه يې کړې ده او د هغه وخت دمعتقدانو په نظر د حيواناتو او پرندگانو له وژلو څخه يې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دباميانو زمری چې تصوير يې دککرك له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزي دروڅخه ديوه واکمن په توگه موږته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هيوان تسنگ څخه يو تن بل گرځند چې اصلاً دکوريا ؤ او (هوي تچاوو) نوميد، له باميانو څخه تيريده اودهغه له وينا وو څخه داسې ځرگنديږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثير لاندې نهٔ و او خپل پياده نظام يې ډير قوی ؤ دکوريايي گرځند شهادت ديوسيمه ايز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړی منبع ده چې په باميانو يې ديو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلوميږي چې د ۷ مسيحي پيړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ ميلادی پيړۍ په پيل کې دباميانو سيمه ايز واکمن چې اسلامي ماخذونو د (باميانې زمري) په صفت ياد کړی دی قوي او نيرومند پاچا و اودمحلي جنبې په لرلو يې ډير قوت لاره ، مگر دبودايي معتقداتو دنظريې دپيروۍ له مخې يې له جنگ قتل او وينې تويونې څخه کرکه کوله.

۲۶/ ۲/ ۳۷

ضحاک ښار

داستانونو، او اسطورو چې له څو زره کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوې ندي بلکې جغرافیائي میدان پر مخ ښکته راغلی او داوبو، خاورو، دبنتو، غرونو اوصحراګانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

څومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډك دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراګانو ، کمرونو ،مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړې دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کیښودل کیږي نوخامخا تاریخي، فوکلوري ، داستاني،اوخیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او سنګ مخلوطې دي چې جیګري او سور رنګ ورته یوځانګړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توګه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نوموليدي مګر دسیمې خلك د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیرشوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاك نوم یې موندلی دی او ددې اور رنګه خرابو پر مخ یې رنګ پورې کړی .

دعامیانه نوم اینبودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاك ښار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان ښار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نری شوی او اوبه ترې تیریږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کړلیچ کې یوضخیم برج او دزینو اثار څرګندیږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه دنریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم دلرغونې زمانې پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه، دضحاک او نریمان کیسې، داهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې دضحاک ښار ته نژدې او دبامیان ترڅنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کیښود چې دعامیانه اقسامو له مخې طبیعي داهنګر (کاوه) یامرکز هلته موجود وُ او د علاقه مندانو دنظر راښکنې له پاره او په ځانګړي توګه دسیلانیانو له پاره ویلای شو چې داهنګران دره دسیلانیانو له پاره دخال لرونکیو ماهیانو دښکار بهترین ځای دی.

دضحاک ښار دبامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده. اصلاً دضحاک دښار خرابې دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول: دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړلارو اوبرجونو څخه دی چې دنریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم: دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسیمه ایزو خلکو ژوند کاوه.

دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای وُ. دښار په لومړۍ او دویمه برخه کې اوس په اسانۍ سره ګرځیدل کیدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړي او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.

ترکومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړي د ضحاک د ښار خرابې دساسانیانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتیب دابادیو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه تاکلی شو، او لکه څنګه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشیروان سکه تر لاسه شوې اود بامیانو په لویدیزه برخه کې دساساني رنګه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه ده چې دساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکیندلو په وجه دغربي ترکانو مارک وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې دساسانیانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته ر اوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباده وه اودخوارز مشاهانوپه وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته دجلال الدین منکبرني او چنګیز خان ترمنځ خونړۍ

جګړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په کلا کې د "موتي جن" وژنه وه چې نومورى دچغتي زوى او دچنګيز لمسى وه چې دمغلو يرغل ګر يې ډير په غوسه کړل. دا تاريخي کلا هغه ځاى دى چې مغل يرغلګرو د هغه وخت د افغاني مدافعه کوونکو قوت عملاً وليد.

لدې ورځې وروسته "ضحاك" دباميانو د نورو کلاګانو په شان ورانه شوه مګر د ۱۷ پيړۍ تر پايه او د ۱۸ پيړۍ تر پيله يې له برجونو څخه ددفاع له پاره کار اخستل کيده، چې وروسته دپيړيو ترتيريدلو دجنګونو او طبيعي پيښنو سره سره بيا هم يې دحصار ځيني برخې او ضخيم برجونه لا پاتې دي چې دضحاك بنار دمستحکمو کلاګانو په ډله کې وشمېري او دابشکلې کلا د نړۍ دسيلانيانو پر ورانديې ستاينه ترلاسه کړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې دقبل التاریخ په اړه دڅیړنو لمنه پراخه شي او ددې سیمې دلومړیو اوسیدونکیو درسوم ،عاداتو او عقایدو په ارتباط له اریایانو تر راپیدا کیدلو دمخه روښانه شي په ډیرومواردو کې داریایانو د اوسیدلو دځای ځایګي په اړه د هندوکش په چارچاپیره کې اومهاجرت یې ګاونډیو سیمو ته ور اوړېدوو.

دلته دبحث وړموضوع (مهر) یا لمر پرستي ده چې دادی سوابق یې په اریایي (ویدي) عصر کې دپخواني افغانستان په تاریخ کې درک کوو او تحولات یې په وروستیو دوروکې مطالعه کوو.

دویدي عصر اریایان په هغه مرحلو کې چې دهندوکش په چاپیریال کې یې ژوند کاوه. دین یې دننني ورځې دکلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې یوشان جذبه او امید تولیداوه. آریایان دژوند په لومړنیو مراتبو کې هر یوطبیعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر یو ته یې نوم ورکړی او هر یو ته یې سندرې درلودې چې خاطرې یې تر اوسه پاتې دي.

د (ویدي) دخدایانو دډولونو مجموعه دهمدغه طبیعي عناصرو له مجموعې څخه تشکیل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنګه شفق او فلق اونور دشخصیت څښتنان شول. او لمر هم دځانګړي خدای شکل پیدا کړی ؤ او هغه یې په مختلفو نومونو او صفتونو یاداوه او دلمر په هکله دانومونه په ویدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوریا) ، (ساویتار) ، (یوشان) ، (میترا) ، (رود ورا).

لکه څنګه چې دویدي عصر کې په افغانستان کې اوېستایي دوره په تاریخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشترا) ظهور وکړ داوېستایي عصر په ائین کې واحد پرستي منځ ته راغله. او یو شمېر ځانګړو خدایانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، دویدي لمبر (میترا) نامه دتلفظ په لږ تغیر سره (میتهرا) شو.

ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانګړې توګه د ویدي دتلفظ په صورت د (دوست) معنا درلوده او په اوېستائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان) او (موافقې) په معنا تعبیروله، پدې کې شك نشته چې داوستائي له (میتهرا) څخه په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي،علاقه او پیوند ترجمه کیږي دهمغه پخوانۍ معنا په مناسبت دی.

همدغه شان لکه څنګه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوېستا) کې دلمر په معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوېستا له ځینو فقرو څخه څرګندیږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې دغره پر څوکه لمر (هرابرزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.

داتعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونو له شاڅخه) ددې لپاره راوړي او داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې دلمر په باره کې یې اوېستایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زماني دپوهې سره همداسې تخیل کیده چې لمر په طلائي څرخ بار دی او څلور طلائي اسونه یې راکاږي.

اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره فوق العاده مهمه ده څکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر ځانګړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله نندارہ کړی دی.

دهمدغو ویدي او اوېستا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر هخامنشیانو "اناهیتا" او " میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنګه چې لومړي داریوش له ۵۲۱_ ۴۸۵ م ز او لومړي خشابارشا" ۴۸۵_ ۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهو رامزدا" له "اناهیتا" او"میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او دهغې نمانځنې په منځنۍ پیړۍ (۵) م زکې په ایران کې انتشار موندلی دی او له هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.

دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې) چې ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانګړي خدایان همدا راز هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانګړي خدایان هم مشهور شوی و " متیرا" دلمر ځانګړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو" دکنشکا او هوویشکا په مسکوکاتو کې په ځانګړې توګه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتهرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنګ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی.
دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پیړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرګند او ښکاره دی. دې لمر پرستۍ ته یې (برهنمي لمر پرستي) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان ګڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیکل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور اوښکاره دی.
دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستۍ د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکروتر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چیني (هیوان تسنګ) چې پخپله هم بودایي راهب و، له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستۍ معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلو مترۍ کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمرپرستۍ یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

۱۲-۹-۳۸

دسور یا هیکل

دلمر ځانګړې خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پیژندنې څیړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژند ګلوۍ لکه :تاریخ، فرهنګ، ارت، اوهنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشي، لکه په سلګونو دارنګه مسایل چې دڅیړنو په ترځ کې روښانه شوي یو هم دلمر پرستۍ موضوع ده چې دادب او دادیانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مګر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

دکابل ښار شمال لویدیځ ته په ۱۲ کیلو مترۍ کې دغره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کندو چې دکابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستۍ پورې په ځانګړې توګه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و.

ترکومه ځایه چې علمي څیړنو څرګنده کړه دلمر پرستۍ معبد دیوبل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشوکولای. دخیرخانې دلمر پرستۍ معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې ځانګړې دروازه درلوده تر څو دنوموړي ائین پلویان دمذهبي مراسمو داجرا پر مهال په اسانۍ سره تګ راتګ تر سره کړي.

دننه په هره یوه خونه کې درې دتسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنګه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دایښودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو.چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نوموړې دلمر پرستۍ

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي. لکه چې دکوټواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اوپواځې یوه مرمري جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعنې دلمر دځانګړې خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده.

دسوریا مرمري مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستۍ یواځینۍ مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې ګاډۍ دپاسه له خپلې اسطورې سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرګندیږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو.

داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلائي ګاډۍ درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانګړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه ګاډۍ کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخیلي داستان ددوه زرّه کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا)دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخیل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵ـ ۶ پیړۍ کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲ـ ۳ پیړۍ کې په نقاشۍ کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ متري بت درواق سقف چې دسپوږمۍ ځانګړی خدای یې دګاډۍ دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب ګورو چې شاعرانه تخیلات او اسطوري لمر او سپوږمۍ ځانګړی خدای په ګردونه کې ناست. یاولاړ به یي څرګنداوه او سوریا دخیرخانې په کوتل کې په یوه ګاډۍ کې ناست څرګندیږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او ماښام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخیل وی داخل چې یوناني اسطورې په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینوکې تاثیر کړی و او دلمر ځانګړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی.

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادیږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل تـه يـې (پولوکس) ويـل تـر دې پـورې چـې (اکسـتور) نـاپديـد شـو او(پولوکس) يواځې پاتې شو او له (زوس) نه يې هيله څرګنده کړه چې لـه خپـل ورور نه بيل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه يوځاي يوځل په اسمان او يو ځل يې په ځمکـه راڅرګنـد شـي او دسبا او مـابنام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخير خانې دکوتل په تراشلي هيکل کـې دسبا اوبيګاه ستوري د(سوريا) دګاډي په دوه خواوو کې ليدل کيږي. او ديـو تـن يوناني بـاختري پـاچـا پـه مسـکو کـاتوکې يعنـې د ((ايوکراتيـدس)) چـې ددويمـې زيږدې پيړۍ پـه دويمـه نيمـايي کې يې ژونـد کـاوه ددوه سپرو پـه نقش جوړ کړای شوی. وايي چې ددې دوه ستورو وظيفه داده چې اعمـالو او نـاظرو نيکـې او بـدې پيښې ثبتوي.

دلمر پرستۍ قانون اومعبدونه يې له سيستـان څخـه تـر قنوج او ملتـان پـورې پـه لويه ساحه کې خپاره وو اوپه افغانستـان کـې يـې دبودايـي ديـن ترڅنګ څرګندويـې کړې وه، وروسته تر هغې چې يفتليان په افغانستان کې خواره واره شول هغـوی چـې کومه دلچسپي دبودايي دين سره درلوده، لمر پرستۍ ته ډير متمايل شول.

دابايد هير نکړو چې په افغانستـان کـې يوشمير سکـې کشف شوي دي. چـې دهغوي پر يومخ دنيمې تنې په بڼه دلمر ځانګړې خدای نقش دی اودنـور شعلې يـې له شانه خپرې شوی.

ډيره پـه زړه پـوري خبره داده چـې پـدې سـکو کـې دځينـو ځايونـو (داور) يعنـې زميندا ور (زابلسـتـان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونـه معمـول او متعارف دي همدا راز زميندا ور ، غزني (سکاوند) يا دلوګر (سجاوند) ټول مشـهور دي او پوهيږو چې دزميندا ور په (جبل الزور) اودلوګر په (سکاوند) کې دلمـر پرسـتۍ معبدونو وجود لاره، په غزني يـاپه غربي او يا هم په شمـال لويديز برخـو کـې لکـه جاغوري او نورو کې هم دارنګه معبدونه آباد وو.

يـواځې يـو معبـد چې عبـارت دخير خـانې دکوتـل لـه معبـد څخـه دی دعلمـي څيړنـوپراسـاس کينـدل شـوی اوهغـه دمرمـرو سـورياهيکل چـې راتـر لاسـه شـوی د(سوريا)يواځينی مجسمه ده چې دڅيړونکيو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکــابل ښار هغــه ښکلــی او تــاریخي ښار دی چــې دنــوم انعکــاس یــې لــه اسطورو ،داستانونو،فولکلوری کیسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب دشواهدو له مخې ثابتوي.

دا ښکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازي) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاورې یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مگر له بلې رودخانې څخه خړوبیږي چې عبارت دلوگر له سین څخه دی. دا تکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکـابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلوگر په سیند اباد و،په همدې ترتیب دمرنجان غونډۍ ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنگ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرگندیږي چې مرنجان اصلاً جادوگر و، او ډیر مال او ثروت څښتن و، کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونـه پیژندنـه چـې دداسې فولکلـوري داسـتانونو یواځینـی کیلـي ده ددې غونډۍ په چاپیریال اوخاطراتو دیولړحقـایقو په کشف موفق شوی،چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخـو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې دهوارې اوپلونو جوړولوپه مهال یوختین دیګی وموندل شو چې پکې یو شمیر مسکوکات اونقره یې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره یې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په یوه زمانه کې پدې ځای دزرګر دکان و اودا ډیر مهم او په زړه پورې کلیکسیون نن ورځ دکابل په موزیم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه یادیږ اودوه تنه فرانسوي پوهان موسیو (شلوم برژه) او موسیو(کوریل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر لیک لاندې پدې یوکتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډۍ له غربې برخې څخه په لاس راغلې ډیره لرغونې، ښکلې او نفیسه مجموعه ده څکه چې په هغې کې د ۴ ـ ۶ م ز پیړۍ سکې هم موجودې دي او دځینو سکو وزن یې له ۵ګرامو څخه زیات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پیژندنې له مخې چې دپخوانیو اویوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتیك) په نوم یادوي دامسکوکات په ډیره اندازه د ۴ـ ۵ م ز پیړۍ په اوږدو کې په یونان او لیرې نژدې جزیروکې ترقبرص پورې جوړیدلي دیو شمیر په مخ یې دبوم او په بل مخ یې د (اتنا) د(زوس)دلور دتفکریا اندیښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي دیونان دپایتخت په حیث تلقي کیده په ضرب رسیدلی دی.

دا د سکومجموعه ډیره نادره او قیمتي ده او تر کومه ځایه چې څیړنې شوي دي دمدیتراني له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځایه تر تپه مرنجان پورې رسیدلی دی چې دې کار دهخامنشیانو په وخت کې صورت نیولی دی څکه چې په هغې دوره کې دهخامنشیانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه یې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت موندلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تګ راتګ درلود لکه څنګه هخامنشیانو پخپله دومره سکې نه درلودې نودیونانیانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سیمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظریه تقویه کوي دنقرې یوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ میخي لیك لیدل کیږي.

همغه حروف چې دهخامنشیانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه یې دهمغه وخت نښه ده چې شواهد یې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې لیدل کیږي.

پدې کښې شك نشته چې دمخه ترسکندراو سیروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه د مخه داریوش تر سند پورې د فتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتیو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د یو تن یوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندې لیږل شوی و د کاروان اوتجارت لارې دغرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت دتجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی دزر ګري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتواو نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې دکابل جلال اباد سرك تیر شوی دی دوه د بودایي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پیړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هڅو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پیړۍ په اوږدو کې پخپله دکابل دښار دبودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې ددیوال د پیړوالې له پاره یې د (بودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس دکابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبدوروسته د ۵ پیړۍ له مرمت کارۍ څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکي کلکې اومستحکمې کلا ښه غوره کړې وه او لکه چې پدې پیړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهر نده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کارۍ په همال دیوې کلا ښه ورکړې ده.

دمرنجان غونډۍ له بودایي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقري سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودایي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودایي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروختـه خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب ښه شاهد اوثبوت دی.

۳۷/۳/۲۱

دتپه مرنجان بودايي معبد _ او هغه نتايج چې وروسته تر لاسه شو

دکابل شمال، شرق او جنوب شرق ته يو شمير تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه اوخاك بلخ تپه وجودلري، دساحې اوپراخوالي له نظره دمرنجان تپه له نورومهمتره ده چې چمن حضوري ترڅنګ دکابل _ جلال اباد په لويه لار واقع اوترسياه سنګ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانيولې ده.

داڅرګنده ده چې که نن ورځ دکابل دښار دثقل مرکز دکابل درود په غاړه وقع دی نو دمخه تر اسلام دامرکزيت دلوګر دسيند په غاړه واقع و او د هغو بودايي اباديو بقاياوې چې دشاخ پرنتي دغره په لمنه، زنبورك شاه په خضر کې او شموچينه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شيوکي، کمري او چکړي کې پرتې دي دا مفکوره تقويه کوي. په همدې ترتيب مرنجان تپه هم دلوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري اوهغه اوبه چې دمستان تر پل لاندې دبالاحصار شرقي لور ته دخرابو ترڅنګ تيريږي دخپلواکۍ په جشن کې دمرنجان دتپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلې کوي.

دمرنجان تپه لکه دافغانستان دډيرو غرونو او غونډيو په څير فولکوري داستانونه اوکيسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګنديږي چې مرنجان اصلا يوجادوګر و چې دډير مال او ثروت څښتن و او خپله سرمايه يې په همدې غونډۍ کې ښخه کړې وه ترڅو چې طلسم يې ماتيږي او ټوله سرمايه له خاورو سره خاورې کيږي.

لرغون پېژندونکي چې ددې رنګه فولکلوري معما دیواځنۍ حل ګلیاڼې دي ددې تپې په چاپېریال کې او ورته په مربوطو خاطرو دیو لړ حقایقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښانولولپاره ډیر ګټور او دلچسپ دی.

د۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنوموړي هیئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نوموړي پلاوي سره سمدلاسه همغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دې موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنګي" دمدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتې ۱۵ نیټې څخه تر ۲۷ نیټې پورې کیندنو، څیړنو اوهڅو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونیو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر یولړ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لزي.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره . داودانۍ له خامو غتوغټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلنه درې اطاقونه جوړ و، چې چت یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسیند له تیرو جوړ کړای شوي و اومنظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یوطاق څرګند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکي استوپه څرګنده شوه چې دکاڼو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پېژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوي: مجسمې، مسکوکات، ختین لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه تری واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته ابودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وې نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړي و داشکست او خرابۍ يې په غربي برخه کې ډېرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پنډ ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانۍ سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولا هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اودمسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستې نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولاتو ډېره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلائي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب ، مقعر اويا د نعلبکۍ په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلوی کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شوې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توګه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دي (۳۷۹_ ۳۱۰ منسيحي) ۲۴ عدددويم اردشير پورې (۳۸۳_ ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸_۳۸۳م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنګه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد بنګلي کشف شوي دسکوکات موږ دڅلورمې عيسوي پيړۍ تر پايه رارسوي.

دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهيکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ورکوونکې کشف شوی تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي ديوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او ګونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د ګل وړوکی تاج هم ليدل کيږي .

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او وړو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډېر ځايونه يې شنيدلی و او يوه جوړه سترې ښې ښې څرګنديږي چې له طبعي قامت څخه سترې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه ختیین کشف کړای شوی لوښي دکوشانیانو دعصر دختینو لوښو دمطالعې په اړه ډیر ارزښت لري.

داکوزې اکثرا مدورې وې او دبغلونو دپاسه یې شپږ پاڼې والاګلان، زمري او دغرنیو غرڅو تصویرونه کتل کیدل. او په یوه کې دګل دان په څیر دوه مرغان په مخامخ ډول لیدل کیږي او دا په واضح توګه دساسانیانو دوخت کار راښیي او همدارنګه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.

دمسکوکاتو، ختینولوښو، نشق کړای شوو ظروفو دعمارت له سبك او مرمت کارۍ څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کیږي چې د مرنجان دتپې بودایي معبد د مسیح دوخت په پیل کې په لومړي پیړۍ کې (دلومړي څخه د دریمې) دلویو کوشانیانو دکورنۍ په وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې عیسوي پیړۍ تر پایه یې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پیړۍ په ساې اوذ پنځمې پیړۍ په جریان کې دشنیدلی، درزونه یې کړي او مرمت کاري پکې شوې ده او برجونه یې چې ممکن تر ۱۰ مترو به لوړ و معبد ته یې دیوې کلا بڼه ورکړې وه. داکلامانندہ معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو یا تر اوومې عیسوي پیړۍ بودایي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

۱۱_۴_۴۱

یعقوب لیث صفاري او

دکابل زرین او سیمین بتان

یو شمیر اسلامي ماخذونه لکه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جیهاني ته منسوب اشکال العالم همدغه دکابل دزړې کلا او د مشهورې بت خانې یادونه کوي چې، علی العموم راهبانو یعنې کابلي رتبیل شاهانو په هلته دتاج پوشۍ مراسم ترسره کول.

داڅرګندوی چې درتبیل شاهانو دسلطنت په دوره کې کابل یو مهم او مشهور معبد درلود چې دبرهمني او هندوي کابلي کورنیوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره کیده. له اسلامي ماخذونو څخه څرګندیږي چې یعقوب لیث دصفاری کورنۍ موسس چې په ۲۵۷ یا ۲۵۰ هـ ق کلونو کې کابل فتح کړی د سروزرو او نقرې بتان یې تر لاسه کړی او بیا یې بغداد ته استولي دي. دبسیستان دتاریخ مولف پدې برخه کې داسې لیکي " کله چې یعقوب کرمان ته ورسید محمد بن واصل یې پذیرایۍ ته راغی دیر شمیرعسکر یې له ځان سره داطاعت ، فرمانبردای او هدایاتو له پاره له ډیر مال سره یعقوب ته راوړل یعقوب یې عزت وکړ او ښه راغلاست یې ورته ووایه. بیا یې یوتن استازی دهدایاتو له پاره او پنځوس زرین او سیمین بتان چې له کابل څخه یې راوړی و دمعتمدپه لور واستول چې مکې ته یې واستوي ترڅو یې دکفار په غم کې دمکې حرم په کار کړي"

نو کابل ته دیعقوب لیث صفاري ننوتل ددریمې هجري پیړۍ نیمائي کې او له دې ښار نه دزرین او سیمین بتانو دوړلو او په نتیجه کې د مهم معبد په ورانولو کې هیڅ شك نشته. داچې دا معبد په کوم ځای کې او څرنګه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چې غواړم په لنډه توګه یې په چاپیریال کې تجسس وکړم.

دافغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاك گرديزي او محمد عوفي په جوامع الحكايات كې دكابل درتبيل شاه او يعقوب ليث صفاري ترمنځ دجگړو يادونه كړې ده. ددې رتبيل شاه په اړه مې دافغانستان دتاريخ په دويم ټوك څوارلسم څپركي كې په هغه څپركي كې چې د رايان كابل يا برهمن شاها كابل كي مې شرحه وركړې ده. عبارت له (سامنته ديوا) د هند و شاهي د لړۍ دويم پاچا و چې هغه يې (سامنت) يا سامند هم ياد كړی دی او مسكوكات يې په ډيره پيمانه له افغانستان او سرحدي سيمو څخه پيدا شوی او لا پيداكيږي. همغه راز چې يعقوب ليث له سامنته ديوا سره په كابل كې مواجه شو ورور يې عمروليث په غزني، كابل او لوگر كې له (كلمو) يا (كملو) ددې كورنۍ له دريم پاچا سره مخامخ شو ديعقوب په امر دكابل مشهور معبد او د ورور په امر يې دلوگر دسكاوند مشهور معبد وران كړای شول.

ايا دكابل مشهور معبد چې كابل [illegible] پوښتي كوله او ددريمې هجري پيړۍ تر نيمائي هم هلته طلائي او نقره يي بتان موجودو. چيرته و ؟ دكابل دښار په منځ كې او كه په ليرو او نژدو څنډوكې؟

پدې كې شك نشته چې دكابل دغرونو په پوزو او غونډيو كې دبودايي معبدونو بقاياوې له شيوكي، كمري او چكرې نه نيولې دخير خانې تر كوتل او دعلي اباد تر لمنو پورې په ټولو ځايونو كې وجود لاره او دشير دروازې ،اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډيو كې ليدل شوی او په ځينو كې يې لكه خواجه صفا، تپه مرنجان، تپه خزانه اودخير خانې په كوتل كې يې اثار او شواهد هم دكيندلو په وجه كشف شوي دي. چې دكابل په موزيم كې موجودي دي.

دخير خانې، دكوتل برهمني افتاب پرستي معبد، دعلي اباد دغره په لمن كې دبودايي معبد، دشيوكيو ديعقوب تنگي ترخنگ معبد هر يو په خپل ځای ديـر ارزښت درلود مگر زرين اوسيمين بتان په هيڅ يوه كې ليدل شوی ندی پرته له يو ځای څخه چې دادی در پيژنو يې.

مسن انگريز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ كلونو كې ۱۳۰ كاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په كابل كې اوسيده او دامير دوست محمد خان په وخت كې دكابل په بالاحصار كې اوسيده نوموړی دبالاحصار ترخنگ دحضرت تميم (رض) دمزار ترخنگ ديو معبد اوبتانو په اړه صحبت كوي چې وروسته دهغه له اوريدلو منطق حكم كوي چې احتمال لري داهمغه معبد وي چې دصفاري په عصر كې زرين او سيمين اجسام وركې كشف شوي دي، سمن انگريز پدې اړه داسې وايي چې :

"دشتمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلې کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کندو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیو لړ هڅو وروسته وریکې دوه طبقې سمڅې څرګندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتې په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرګندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پانې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجوردو پانې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو ډبر لیك هم څرګند شو. دپشتې په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوې چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پانو ښایسته شوی و. مسن انګریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پانې دکابل په زرګرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارل مسن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصار دخرابو ته نژدې یوپخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپانو ګل په ښکلې ډول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیړۍ کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوي و په همدغه نقطه کې اباد و؟

دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقې چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

۳۷/۳/۲

پایتاوه

لکه څنګه چې مدنیت، فرهنګ او ادیان دخپل عروج او زوال دورې ترسره کوي د هغې په سیر او مرور سره فرهنګي حوزې هم تغیر محل مومي او خپل ځای بدلوي. یوه ورځ چې بګرام او کاپیسې دکاپیسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه یې په چاپیریال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې اوکه هم په میدانونو اوځلګو کې په سلګونو کلیو چې دلیدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنیت په تغیر په خرابو بدل شوي او د هغو ځایونو مقام او موقعیت نورو ځایونو اشغال کړي دي.

یوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس یې نوم له خاطرو څخه لوېدلی دی (پایتاوه) ده چې دبګرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کیلو متری کې دسرای خواجه تر څنګ پروته ده اودمعابدونو شواهد یې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرګندیدل چې هغه هم دوخت په تیریدو دزراعت په وجه وتوږل شوې اوهغه څرګندې ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانی ابادی څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزیم کې دهغې سیمې دچاپیریال یو څه هیکلونه چې زراعتي ځمکو ته دویالو دکیندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزیم کې موجود دي چې پخواني یادګارونه یې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پیژندونکي موسیو النردفوشه او موسیوهاکن دکاپیسا په طول او عرض کې د (کوهستان اوکوهدامن) په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځایونو دموندلوپه هځه ګشت درلود دکابل دموزیم دهغه وخت دمدیر غلام محی الدین خان دلارښوونې په اثردپاتې ب

کلي ته ورسيدل هلته يې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې يو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو يې اوږدوالی درلود او عرض يې له ۱۰ تر ۱۵ مترو وُ دې ځای ديوبودايي معبد ځای اوموقعيت څرګنداوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عيسوی کال ددسمبر دمياشتې په ۱۸ نيټه دلنډې مودې له پاره په کيندلو پيل وکړ دوه ورځې وروسته يعنې د ۲۰ نيټې په ماښام يې لومړی هيکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډير په زړه پورې او دلچسپ وُ. چې شرح يې په لنډ ډول ليکل کيږي.

دا پارچه هيکل دسليت په کاڼي کې (ساکياموني بودا) يې ددوخارقه ووُ داجراء په حال کې ښودلې دی او د (دوه خارقه بودا) په نامه ياديږي. که چيرته داپارچه لا ښه معرفي کړم بايد ووايم چې که چيرته يې ښه وګڼو نوله دواړو اوږو څخه يې د اور شغلې پورته کيږي اوډپښو له تلوو څخه يې اوبه روانې دي. په بودايي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هيلې سره چې (پرازناجت) نوميده بودا خارقه قيافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه يې شغلې هوا ته پورته شوي اودپښو له تلوو څخه يې اوبه جاری اوپخپله لکه ديو نوراني غره په څير په هوا کې جلوه ګر شو.

دتخيل په عالم کې په افسانوي توګه دلته بودا له يوه غره سره تشبيح شوی چې له لوړې برخې نه يې داور شغلې پورته کيږي او ددې خيالي غره له لمنو څخه لکه دباران داوبو په څير سيلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هيلکل کې دوه روښانې لارې دبودا له اړخه تيرې دي چې دی يې په رهنائي کې څرګنديږي (برهما) او (اندرا) يې خواته نژديوالی کړی دی. بودا په کيڼ لاس دخپلې راهبي يلان کلک نيولی دی اوښيي لاس يې داطمينان دعلامې په توګه پورته دی او په ورغوي کې يې عراده يا (چرخه) چې دحکمفرمايي علامه ده څرګنديږي.

پاتې دې نه وي چې په پايتاوه کې ددې پارچې ترکشف وروسته په وروستيو کلونو کې همدغه شان پارچې دکاپيسا له ګڼو ځايونو څخه لکه بګرام او يا له شيخا نخيل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې ددې ډول پارچو دترلاسه کيدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپيسا ددې ډول تراشلو مجسمو ځانګړی ځای وُ.

له دې پرته په پايتاوه کې يوبل هيکل هم تر لاسه شوی چې دهنر اوپه ځانګړي توګه دتاريخ له نظره ډير ارزښت وړ دی داپارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده اوپخپله دهيکل تراشنې يوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح يې په لاندې ډول ده.

درې تنه اعانه ورکونکي، درې ښځې او درې ماشومان د (پوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل کيږي. داصحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه ورکوونکی چې تازه بوداپي دين ته ورداخل شوی دی او ياپې خپلې ډالی (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې کړی دی کميسونه يا پراخې چپنې او کلفت موزې يې ځرګندوي چې دوی قبايلي کوشانيان دي چې تازه له مرکزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادی دهندوکش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بوداپي دين خوښ کړی دی او له هغو ډاليو سره چې اکثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنګه ښځې او ماشومان يې دکشاني له نسل څه دي او ديوې کورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب کوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په کاپيسا کې دبوداپي معابدو جلال ليدلی او بوداپي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادکانې پارچه چې دکابل په موزيم کې موجوده ده دافغانستان په تاريخ کې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوکی کلی چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دی دوه مهمې تراشلې دهيواد لرغوني هيکلونه يې ورکړی دي چې د تاريخ ، هنراوکمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نوموړکې منطقې څخه دکاپيسا په تاريخ کې يوه ځليدونکې پاڼه روښانه شوه.

میرزکه اودمسکوکاتو

مجموعه یې

افغانستان دمساعد جغرافیائي موقعیت له مخې داسیائي هیوادونو په څلور لارې کې دتمدن او فرهنګ مرکز دی او یوله هغو هیوادونوڅخه دی چې ډیره سابقه لري او دتاریخي دورولرونکی دی چې دمختلفو دورونو ډیر مسکوکات پکې موندل شوی او موندل کیږي. دامسئله نن نه بلکې یوه پیړۍ دمخه حتی له ۱۳۰ کالو وړاندې روښانه ده چې دافغانستان خاوره دلرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډیره غني ده.

لکه څنګه چې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې یو تن انګریز لرغون پیژندونکی مستر مسن یواځې دبګرام له دښتې څخه پدې بریالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستیوکلونو کې له مهمو کشفیاتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کیې یې ډیر غږ اوچت شوی دی هغه په میرزکه کې د مسکوکاتو دکشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونیو او زه پدې بریالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتولویه مجموعه له میرزکي څخه کابل موزیم ته راوړم . میرزکه تقریبا دګردیز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کیلو مترۍ کې واقع ده اوپدې علاقه کې دمنګلو قوم اوسیږي.

دميرزکي علاقه چې چاپيريال يې نسبت ګرديز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې ميرزکي او احمدزائي رودونه سره جلا کيږي داوبو دتقسيم له برخې نه درې کيلو متره ليرې دشمال په لور د (چنبحي قول) درود اوبه د (ميرزکي) له اوبو سره يوځای کيږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کيڼ اړخ ته يوه غونډۍ څرګنديږي چې دسيمې خلك يعنې منګلي هغه د (کافر کوټ) په نوم يادوی داغونډۍ دسيند له اوبو څخه نژدې ۷۰ متره واټن لري او دسيندداوبو له سطحې څخه نږدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

دکافر کوټ سويلي خواته په لوړه يوه توته مربع شکله ځمکه پرته ده چې په مخ يې پخې خښتې او تيکر ليدل کيږي او داسې څرګنديږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شکله لوړه ځمکه په لرغونو زمانو کې تر اسلام دمخه دمهمو اباديو يوه برخه وه چې هويت يې موږ ته څرګند نه دی.

ميرزکي دنيمه وچ سيند په اوږدو کې کافرکوټ ته د ۷۰ مترو په واټن يوه چينه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې په ناڅاپي ډول د منګلي قبايلو ميرمنې په نوموړې چينه کې د مسکوکاتو په موندلوبريالۍ شوې. کله چې دچينې چارچاپيره په مختصر ډول وکيندل شو څرګنده شوه چې دچينې چارچاپيره يوله لويه خونه جوړه کړای شوې وه چې هرې څنډې يې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنګ نور واړه اطاقونه هم جوړ کړای شوي وو. او اصلاً داسې څرګنده شوه چې پخوا وختونو کې دمخه تر اسلام او دمخه د مسيح تر زمانې هلته يوه متبرکه چينه وه چې خلك په هغه چينه کې دسکو په اچولو عادتوو په همدې ترتيب د څلورمې قبل ميلاد پيړۍ نه تر دريمې مسيحي پيړۍ پورې د ۷۰۰ کالو په اوږدو کې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسکوکاتو نمونې په ډيره پيمانه هلته متراکمې شوې وې.

ترکومه ځايه چې اټکل کيږي له امکان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سکې په چينه کې موجودې وې چې ډيره برخه يې سيمه ايزو خلکو دکابل ـ جلال آباد اوپيښور په ښارونو کې وپلورلي هغه څه چې راونيول شوي او کابل موزيم ته راوړل شوې له دې سره چې ډير شمير يې په کيميايي داروګانو دپاکولو پر مهال له منځه ولاړې بيا هم له لس زرو ډيرې موجودې دي.

دميرزکي مسکوکات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعيت له مخې يې په دوه برخو ويشو.

یو سیمه ایز مسکوکات دي چې په خانګړې توګه پرسیمه اړه لري او ډیره برخه یې په سویلي افغانستان، تاکزیلا ټیکسلا او پنجاب کې جوړ کړای شوی او په عموم ډول په ګندهارا کې لیدل کیږي او دپاچا دنوم ذکر پکې نشته او داسکې منظم او مرتب شکل نلري او نورې یې دلرغونو تاریخي کورنیو منظمې اومرتبې جوړې وې لکه دهندوکش دسویل یوناني شاهانو، اسکایانو پارتیانو اوکوشانیانو وې.

لومړی ډول مسکوکاتو ته په انګلیسي بنت بار او پنج مارك وايي چې نقره یې میلو یې خارجي وجود پیداکړی دی او ددویمې یې دنقره یي نازکه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعیت یې تر ۳۰۰ رسیږي لکه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندګان، لمر، ستورې، ځینې ګلان او دیوشمیر ودانیو انځورونه او نور لیدل کیږي.

ددې ډول مسکوکاتو دلومړي ډول پیدا ایښت زمانه یوشمیر پوهانو ۶ م ز پیړۍ ګڼلې ده او داخرګندوي چې دیونانیانو تر ظهور:مخه ددې ډول غیر منظمو نقره یې مسکوکاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو یانې ګندهارا کې تر سند پورې دودوه . او د میرزکې دویمه برخه مسکوکات دمختلفو پاچاهانو دکورنیو او نسلونو دمختلفو دورو مسکوکات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه دلومړۍ مسیحي پیړۍ په لومړۍ نیمايي کې یې دافغانستان دهندوکش په سویل او ختیځ کې سلطنت کړی دی.

دا دحیرانتیا ځای دی چې هغه مسکوکات چې په میرزکه کې تر لاسه شوي دیونان اوباختري پاچاهانو هیڅ اثر پکې نه شته چې دهندوکش په شمال باختر کې یې واکمنې درلوده اوبر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پکې لیدل کیږي چې دهندوکش په سویل کې یې سلطنت کړی دی او په خانګړي توګه د (هرمایوس) چې دکابل یوناني وروستی پاچا و او د(مناندر) مسکوکات زښت ډیر دي.

دامجموعه دکوچنیو نقره یې مسکوکاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده.همدا ډول دافغانستان داسکایي خاندان نقره یي مسکوکات او (اسکایي او پارتي) پدې مجموعه کې ډیر ترنظره کیږي.

دکوشانیانو دکورنیو دمسکوکاتوپه باره کې باید یادونه وکړو چې کوفیزس اوکنیشکا دکورنیو سکې پکې موجودې دي او وروستۍ سکې چې دپاچاهانو دنوم او ترتیب له نظره راځي هغه دواسودوا سکې دي چې هغه دکنیشکا دکورنۍ وروستی پاچا ګڼل شو چې ددریمې پیړۍ تر وروستۍ نیمايي سلطنت کړی دی.

پدې طریقه دمیرزکي دمسکوکاتو دمجموعې نوعیت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کیږي او یو شمیر پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دمیرزکي دغه ابادي دساسانیانو دپرمختګ اوفتوحاتو په اثر پدې تاریخ کې وران شوي وي.

دمیرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولوغني او لویه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له یوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی.

موسیوشلو برژه اوموسیو کوریل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاین) ترسر لیك لاندې کتاب کې ددې خزائینو په اړه ډیرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه داربـاب تخصص لـه پـاره بـه ډیرې دلچسپۍ وړ وی.

۴_۱_۳۷

سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او دمخه تر اسلامه

دلوګر علاقه ددرې تاریخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (ګردیز) تر منځ په یو لویې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سیند چې ددې علاقې په نوم یادیږي دنوموړي مثلث له منځ نه تیریږي او دشمال یعنې دکابل زاویې ته نژدې د کابل له سیند سره یوځای کیږي دهغو درې تاریخي ښارونو چې دمخه مو یادونه وکړه چې هر یو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او پایتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوګر په مختلفو دوروکې له نوموړو مرکزونو سره درلود دجغرافیاله نقطې نظره تر دې ښه دموقعیت تعبیر لوګر نشي موندلی چې داځای په یو لویې مثلث کې راونیسي، په هر حال دلوګر علاقه مو ددرې لویو ښارونو په منځ کې ځکه تصریح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافیې له نقطې نظره ا و دفرهنګي تاریخي او هنر له نقطې نظره ددې درې ښارونو له برکته برخورداره وه او پخپله یې دیوې زرخیزې زراعتي سیمې په حیث ددې درې ښارونو دانبار خانې حیثیت درلود او لري یې.

(لوګر) دبطلیموس په جغرافیه کې د (لوکرنا) په نوم یاد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه یې دې سیمې ته ډیر شهرت ورکړی و هغه په (سجاوند) کې دلوی معبد موجودیت و ، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاریخي متونو کې لکه حدود العالم المسالك و ، الممالك اسطخري او قانون مسعودي بیروني کې په مختلفو بڼو لکه (شکاوند) ، (سګاوند) او (سکاوند) هم یاد شوی دی داد لوګر جنوب غرب خواته یوه ناحیه ده چې نوم او نښان یې له موقع اوموقعیت سره مشهوراومحفوظ دی.

دمخه مې تصریح کړه چې دلوګر علاقه له یوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاویه یې درې لویو ښارونو کابل، غزني او ګردیز خواته قرار نیسي.

سجاوند پدې مثلث کې دجغرافيايي موقعيت له مخې غزني ته نژدې واقع شوی او په پخوانيو متونو کې ارتباط هم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي" استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ډېر گشت او گذر ځايونه دي"

پدې کې شك نشته چې بيروني په قانون مسعودي کې د (سکاوند کلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيب چې سکاوند د لوگر په جنوب غربي برخه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره له همدې ځايه تيريده اواوس هم وروسته تر يو څه منزله چې (هفت اسيا) نوميږي له هغه کولاې شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تراسلام ډيرمشهورکړی و ديوسترمعبد موجوديت و چې خرابې اوبقاياې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي.

دسجاوند دمعبد دځرنگوالي په اړه له دوه تنومرسته ترلاسه کولاې شو يو له چيني کتونکي هيوان تسنگ څخه اوبل له محمدعوفي صاحب څخه چې تاريخ دجوامع الحکايات ښبتن دی.

هيوان تسنگ وائي چې د (تسو - کو - تا) علاقه چې غزنی او دهغې نورې څنډې يې په برکې نيولې هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) په نوم هم ياد کړی دی لکه څنگه چې دشيوائي او لمر پرستۍ اثار له درېو لويو تاريخي ښارو کابل ، غزني او گرديز څخه تر لاسه شوي چې درې واړه دلوگر په ماحول کې واقع دي نو پدې کښې شك نشته چې دسجاوند معبد هم يو له دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخه ، محمد عوفي په خپل جوامع الحکايات کې پخوانۍ خاطرې تجديدوي او له ليکنو څخه يې معلوميږي چې دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې يعنې د (کملو) يا(کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې دکابل دشاهي برهمن دريم پاچا او دعمر وليث دصفاري کورنۍ د پاچا دواکمنۍ تر زمانې پورې اباد ؤ لکه چې وايي " در آنوقت معبد بزرگ هندوان سکاوندبود ودر اقصاء هندوستان بزيارت بتان آن موضع تبرك كردند"

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات له پاره اودسکاوند دمعبد داهميت په اړه په لاس لرو چې عبارت له مسکوکاتوڅخه دی د يو ډول مسکوکانو په مخ دکوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې دشاهي (تگين) يا (تجين) په نوم

شهرت لري دايو ډول نيم تني هيکل دى او دافغانستان دځينو ځايونو نومونه پکښې چې ضمناً د (سګاوند) نوم هم پکې لوستل شوى چې دسکاوند ياسجاوند اهميت او دمعبد ارزښت دواړه څرګندوي.

دقرائنو له مخې ويلى شو چې دسجاوند معبد لکه دخيرخانې دکوتل معبد چې لرغون پيژندونکو يې هويت څرګند کړ يو دلمر پرستي برهمني معبد وُ او شهرت يې دکابلي رايانو داقتدار په موقع او يا د کابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي پورې اباد وُ تر هغې پورې چې عمر و ليث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردعان) نوميده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځاى فتح کړي عوفي وائي " فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ کړ شکاوند يې ازاد کړاوبتان يې ورمات کړل بت پرستان يې له منځه يوړل يومقدار غنيمت يې لښکر ته ورکړل اونور يې عمر وليث ته واستول فتح نامه يې ورته وليکله او مرسته يې څنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دريمې هجري پيړۍ دنورو څو پيړيو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنګ مهم مرکز و لکه چې يوشمير علماو او عاليمقامو مفسرينو له دې ځايه سر پورته کړي چې نن ورځ يې متبرك مزار ونه دعامو او خاصو زيارتګاوې دي.

دغزنويانو په وخت کې يوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړاى شو. دغزنويانو دآبادۍ اثار دپخواني معبد دديوالونو او سنګ کارۍ څخه څرګنديږي او په يو يادوه ځايونو کې پخوانۍ سنګ کاري چې تر اسلام دمخه شوى او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرګنديږي. اوعملاً رابښيي چې څرنګه دپخوانيو معتقداتو، فرهنګ او معمارۍ ځاى داسلام دين،تمدن او معمارۍ ونيو.

۸ـ ۳ ـ ۳۷

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه یوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلووروسته یې دهیواد په ځینو غربي برخو کې دصفاریانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږې چې (سکاوند) چیرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند) ، (شجاوند) او (شگاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوګر کې دغزني دپخوانی لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې یو وخت شهرت درلوددلوګر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الی المغرب دکتاب لیکوال لیکي چې :

"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودښې کرهنې وړی دی" دا جغرفیایي تعریف ډیر سهي او دقیق تعریف دی ، داستاخ په اړه تر اوسه څیړنه ندی شوی او موقعیت یې په سهي توګه ټاکلی نشو مګر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوګر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوګر ترمنځ په یوه فاصله کې واقع شوی او د موټر اوهغه سرك چې له لوګر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیریږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستۍ معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او دشهرت ساحه یې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دځرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چیني هیوان تسنګ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اوددواړومعلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چیني لیدونکی چې کله دتسو۔ کوته له سیموڅخه یعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزنې په ګډون، لوګر، ګردیز ترمقر پورې) څخه یادونه کوي دخلکودعادتونو اودیانت په اړه یې داسې وایي، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنګ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبا لس استوپې دي چې داداشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین دکاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنې سویلي برخو ته دسرنه ګیر غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوی دی. د سیمې او د لیرو منطقو خلک ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

دسیمې شهزاده ګان اونجیب خلك اوهمداراز دګاوندیوهیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر خانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستۍ څخه و. دلمر پرستۍ دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته دهجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپریدلوسره لدې چې بودایي دیانت دافغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلوداودلمر پرستۍ یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلو مترۍ شمال

غرب لور ته دخير خاني په کوتل کې وجود لاره. چې د کيندلو په نتيجه کې د سوريا مرمري ښکلې مجسمه له هغه ځايه کشف کړای شوې ده.

نودچيني ليدونکی دیادونو په اساس پدې کې شك نشته چې د (سکاوند) په علاقه کې يو دلمر پرستۍ مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته يوازې دسيمې خلکو داحترام په نظر نه کتل بلکه له نورو هيوادونو څخه په ځانګړي توګه له هند څخه خلك زيارت ته راتلل.

داسلامی دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس کې دي يعنې دمحمد عوفي دليکنو په اساس چې په جوامع الحکايات کې يې ليکلی دی دسکاوند بتکده ددرې لومړيو هجري پيړيو په اوږدو کې دصفاريانو د کورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډير شهرت لرونکی و.

عوفی وائي: " .... په هغه وخت کې دهندوانو لوی معبد سکاوند و اوپه هندوستان کې دې زيارت ته دتبرك او احترام په نظر ګوري

دابُت خانه دعمر وليث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر يې (کملو) يا (کلمو) نوميده او هغه برهمني دريم پاچا کابل په سويلي او شرقي علاقو مارت درلود، آباد و او بيا دعمر وليث داستول شوي قوماندان فرد عان په واسطه وران کړای شولکه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فردعان چې کله زابلستان ته ورسيد لښکر يې جوړ او سکاوند يې ازاد کړ بُتان يې ورمات او بُت پرستان يې له منځه يوړل ځينې غنيمت مالونه يې دلښکر کسانو ته ورکړل او پاتې يې عمر وليث ته واستول ..."

دجوامع الحکايات دمولف په ښکاره شهادت شك نه پاتې کيږي چې دسکاوند معبد دبرهمني لمر پرستۍ معبد دځلورمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي يعنې تر لسمې مسيحي پيړۍ آباد و او د عمرو ليث صفاري داستول شوي لښکر په واسطه دسکاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه يې ورانه کړې او بُتان يې ورمات کړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړي خدای ددیانت په اړه او دلمر پرستۍ سکاوند دمعبد په باره کې ذکر شول د (کوشانو يفتلي) د مسکوکاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګين له مخې په وضاحت سره تائيد کيږي ځکه چې هم نيم تنه هيکل دلمر ځانګړی خدای په مسکوکاتو کې نقش دی او هم دسکاوندنوم هلته ليکل شوی دی البته داسې نور مسکوکات هم شته چې دلمر دځانګړي خدای په

نیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند دکابل په جنوب کې دلمر پرستی مشهوره بت خانه وه چې دلوگر، غزني او گردیز په علاقو کې یې ډیر پیروان درلودل. دمخه دعمر لیث صفاري ترزمانې کابل دیعقوب لیث صفاري دواکمنی په وخت کې دوروستي ځل لپاره پخپله دافغانستان دمسلمانانو له خوا فتح کړای شواو لوگر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته ؤ چې په کابل او سویلي خواو کې یې دبرهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزګان ډبر ليك

دهلمند او ارغنداب ددوو سيندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه کيلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافيائي نقشې په مخ د (ارزګان) کلمه لوستل کيږي.

دارزګان علاقه پدې صفت يو وړوکی بين النهرين دی دا علاقه يوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب يې دوه لويو سيندونو راچاپيره کړی دی ارزګان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سيندونو هلمند او ارغنداب تر منځ يوه مهمه تاريخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانګړې توګه دغوريانو او غزنويانو په وخت کې ډير ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څيړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع يې په لاس نشته پرته له دې چې يو شمير تاريخي شواهد اوخرابې يې څرګنديدلی او اوس چې ښاغلی بينوا اطلاع راکړه يوشمير ډبر ليکونه څرګند شوي او هغه اطلاع يې څوکاله دمخه دتاريخ انجمن مستر بيوار انګريز لرغون پيژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له يو لړڅيړلو او کيندنو دوه ډبر ليکونه کشف شول چې دتاريخ له نظره ډيره زړه پورې ارزښت لري او دانګريز مدقق په نظر ديفتليانو په دورې پورې اړه لري.

دمستر) بيوار) دڅيړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزګان ته تللی دی داسې وايي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ ميلو په واټن ډبرليکونه په لوی کاڼي کې کلك کيندل شو ی دی. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر ليکونو په ليدلو بريالي

شو یدي چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډېر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډېر لیك عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی او کولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) وو وایو لکه څنګه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیك دود او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې ۷_۸ پیړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام دڈین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډېر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډېر لیك چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و دیوناني لیك دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پیړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلي فاصله کې دیفتلیانو دعصر ډېر لیکونه په یوناني لیك دود کشف شوی دی.

دویم ډېر لیك نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخواني لاره واقع دی او لکه څنګه چې موویل له لومړي ډېر لیك څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کاڼی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حك کړې دی نوتور قشر یې دحك کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډېره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملي قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنګه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره دډېر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته په پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت ري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډېر لیك کې د (زابل) او (مي

هبیرا نولا) دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزګان دکتیبې له کشف نه تیریږي دسرخ کوتل په لویې ډبر لیك دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دي ګورو یعنې د ا دوه کلمې (خدای) او(شاه) دی اوکوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونګار شاه) بللی همدا راز دارزګان په ډبر لیکونو کې یفتلي پاچا لکه دکوشاني دعصر په دود خپل خان ته د(خداوند ګار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بیوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه یو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هبیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نوموړی‌مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بریالی وي (څکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوې نه وو او تر څه حده یې له اټکل نه کار اخستی و) نو دارزګان ډبر لیکونه به ډیر ارزښت پیدا کړی، څکه تر کومه ځایه چې پوهیږو زابل دجغرفیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (مي هبیراکولا) دیفتلیانو مهمترین او مشهور ترین پاچا و. چې په (۵) مسیحي پېړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملې وکړې او فتحې یې حاصلې کړې او نوموړي په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) یعنې دزابل یازابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزګان ډبر لیك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډاډمنه توګه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا ،تاریخ، ادب، لیك دود او ژب پیژندنې په اړه ډیر اړزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تأریخي او ادبي مطالب حل کړو.

۱۹ـ ۴ـ ۳۷

سمنګان

دپلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې دډيرې ښې آب وهوا لرونکې سيمه لرو چې پدې وروستيو کې يې د (ايبک) په نوم شهرت پيداکړی دی مګر اصلي اوپخوانی نوم يې سمنګان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډير شهرت لري.

دحدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرګند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافيه ليکونکی و او په څلورمه هجري پيړۍ کې دافغانستان په شمال دګوز ګانان په برخه کې اوسيده نوموړی په ۳۷۲ هجری پيړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافيه تاليف کړه نوموړي دسمنګان په هکله داسي ليکي:

" دسمنګان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډير دي او ټول لکه درخام دکانې په څير سپينې دي او دسيمې خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هيکل تراشنۍ مجللې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له يو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې يې لکه دمجللو ودانيو په څير ودانۍ دی چې دسيمه ايزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي اوهغه مناطق ډير ښه شراب او ډيره ميوه لري))

ايبک يا سمنګان دافغانستان په شمال کې يوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستيو کې ورځ په ورځ دتاريخي اثارو دکشف په وجه يې ارزښت ډير

زيات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې دقبل التاریخ په دوره تخصص لري ایبك ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړی دکانې دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړې او دایبك ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز وو ، سمنګان د غوري اوبغلان یادبغولانګو ، خلم او بلخ تر منځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنګان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړی پیړی کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنګان ته نژدې یوه بله منطقه داباطك په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې ابادہ وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنګان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمڅې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې دهزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایتالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرګندیږي چې سمنګان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لرې یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دوروکې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووایو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لري یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دی څکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنګوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه ځه چې سمنګان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیداکړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکي غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرګندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکي غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه وو.

دسمنګانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخوانۍ افغانستان دبودايي عصر دمعمارۍ عجيبه نمونه ده.

په وړوکي غره کې دلويې کيندل شوې مجلل معبد دهليزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات يې په مراتبو دکانې له استوپې څخه عجيبه دي او يقيناً چې داباديۍ په مهال به يې دهيواد له ګوټ ګوټ هيوادونو څخه ډير خلك ځانته جلب کړي وي.

دورانو شوو کورونو چې پادونه يې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تعبير يې هغې ته بت خانه ويلي ده، بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وايي چې په فارسۍ ژبه کې يې پورتنۍ بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقيقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې يوې کې يې يوه يا څو دبودا مجسمې له ختو يا کانو تراشل شوي يا جوړې شوي ايښې وي.

په هغه متن کې چې پورته مووليکل دحدود العالم مولف په سمنګان کې د کوشکونواو مجلسونو يادونه هم کړې ده، که چيرته کوشك په عام مفهوم دکور يا قصر کلمه ونيسو نو بيا ويلی شو چې استوپې ته نژدې دوړوکې غره په دننه کې خونې کيندل شوي وي او(مجلسونه) دلته حتماً دزينت ورکولو صحنې او هيکل تراشنې دي چې په رنګه او برجسته توګه دخونو په ديوالونو يې وجودلاره او هغه خاطرې يې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وايي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوی و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنګان سيمه ايز بودايان دي او دهغو نقش کړی رنګه مجلسونه او په ديوالونو يې رنګه تصويرونه پرته له سمنګان څخه په باميان، فندقستان، غوربند او دهيواد په ډيرو برخو کې مشهور دی.

دحدود العالم مولف دسمنګانو دانګورو او ميوې تعريف هم کوي او دا تعريف يې ډير په ځای دی ځکه چې دايبك دخوندورو ميوو لرو دخرم باغونه يې دهيواد په شمالي برخو کې ډير مشهور دی.

ترکومه ځايه چې شواهد په لاس راغلي څرګنده ده چې ايبك يا پخوانی سمنګان دخپلو حاصلخيزو غرونو، غونډيو او جلګو له لرلو له پخوا زمانوڅخه يعنې چې حجر او غارونو اوسيدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکانې استوپه او دغونډۍ دننه معبد يې چې نژدې ورته دبودايي دورې ډيرې بقاياوې موجودې دي چې فرانسوي ختيځ پيژندونکی موسيو فوشه په عقيده يې تاريخ ۵ مسيحي پيړۍ ګڼلای شو.

دایبك دکاني استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو لـه نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبك دپل خمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونه ګوري نو باید ووایو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او لاربنوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي.

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذیب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتیر حیثیت لري چې ددنیا له بام پامیر څخه شروع اودهیواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هیواد کې ډیر شمیر غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقریبا ددې لویې غره شاخونه او لري. ګڼل کیږي دهمدغو غرونو لوړوالې د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دګڼ شمیر سیلابي اومستو سیندونو سرچینه ګرځیدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دایبك په سیمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکایي لرغون پیژندونکی دقبل التاریخ متخصص داکتر کارلنتن دقره کمر دسمڅې په اړه یو لړ څیړنې ترسره کړي، هغه وایي چې له ۳۰ـ ۵۰ زره کالو دمخه داځای دیو شمیر ښکاریانو داوسیدلو ځای و چې دمدنیت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لې تیك) دوره او دحیواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکیندنو دسوړو ژوند له ډیرو ابتدائي وسایلو سره چې دچقماق له تیګې څخه به یې جوړول تر ټولو دکاني پخوانۍ یا (پاله اوکاتیك) دوره یې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسېدونکو مرکز او د اوسیدلو ځای و. د اوښتا په دریمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمیادیشت) او په لسمه ـ یوولسمه فقره کې (یسناوي) او د (یوپائي ریسنا) په صورت یا (ایشکته یوپائي ري سناـ یادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) یا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غر د (اپارسین) په نوم هم یاد شوی او دا پهلوي تسمیه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې یورته مو ولیدل او په لړ تحول سره د (اپارسین) په

بنه راغلی چې دا له دوه کلمو (اپار) یعني ماورا او پورته (سین) یعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بیا هم ددې عظیم لوړ والي دعقاب له پرواز یا الوتنې څخه پورته ښیي.

د (اپارسین) غر دیونانیانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډیر اسرار لرونکی معلومیده او هغه یې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (اندیکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بیا له هغې څخه (هندیکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاریخي پخوانیو اوسیدونکو را پدېخوا دښکلو خلکو داوسیدلو مسکن و. چې هغوی ته باید په اروپائي اصطلاح (هوموالپیوس) یعنې (د غره خلك) ووایو. دوی چې هر خوك و خو ددې غره لومړي اوسیدونکي وو. او وروسته داریائي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دریا او آمو دریا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې یې ځای ونیو، هندوکش داریائي لهجو په شهادت که هغه اریاني و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داریائي قبایلو مقر وګرځید او دا خصوصیت یې حفظ کړ او یا تر اوسه دنورو صافو اریائي امواجو چې ددې عظیم غره په لارو کې دی درك کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل یې ستونزمن دی اوهمدارنګه کلا ګانې یې ډیرې لوړې وې نو ځکه یې لرو اوسیدونکو ددوه نیم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځایونو حرکت کړی دی او په ځینو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول یې دژوند کړه وړه دپخوا په څیر محافظه کړی دی.

متاسفانه چې دهندوکش دپخوانیو اوسیدونکو دژوند د مراتبو یعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چیرته ښه دقت وشي، نو لیدل کیږي چې ددې غره د لړۍ نیمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامیر پورې تر اوسه د ژوند یوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانیو کوایفو یې لړه ډیره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشیر، سالنګ، سنجن، درنامه، ریزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کنړ، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامیر په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخوانې تهذیب وارثین دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې یې دمعمارۍ طرز یو شمیر عوامل لري چې لوړوارتفاعاتو او غرنیو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلي دي، دنورستان دلرګيو کورونه چې له تېرو اولرګيو څخه جوړ شوي دي اوکورونوته يې يو ځانګړې استحکام وربښلی دی هغه تر ډيره حده دډېرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوي دي او په لرګي کې ښکلا لکه په دروازه ، کړکيو او د کور په نورو لوښواودکار په وسايلو کې چې ليدل کيږي هغه يې دهنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلک چې دختيځ هندوکش اصلي اوسيدونکي شميرل کيږي په جميله فونونوکې لکه موسيقۍ کې يې خاصه علاقه درلوده او لري يې. دخلکو پيژندنې دډنمارکي پلاوي دڅيړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانيانو په منځ کې رواج لري د (سومريانو) عصر ددرې زره کالو ق م يادونه کوي.دنوموړي پلاوي دتحقيق په اساس نه يوازې دنورستانيانو هارپ دسومريانو تر دورې رسيږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ يې نر سره کوي هم همغه تاريخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلک له نڅا ،اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندوکش دډيرو درو خلک هم له دې ادابو او رسوماتو سره يو شان و، دنوموړي غره په ځينو برخو کې دپخوانيو ادابو دلړيدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلي دي.

دهندوکش خلکو حتماً ځانګړې لباس، وسله، دموسيقۍ الات ، ښکار، ګاڼه، مفروشات، موبل، اثاثيه او دطبخ ډولونه درلودل چې شواهد يې لږ و ډير دپنجشير په دره ،نجراو، تګاب او دنورستان په درو کې ليدل کيږي او هر يو يې ځانګړې څرګندونه لري چې دهندوکش اوسيدونکو خپل مدنيت ، فرهنګ او دژوند ځانګړې روش درلود.

۱۲_۵_۳۷

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې دکابل شمال غرب او دجلال اباد شمالي برخو کې دپنجشیر اوکونړ دسیندونو ترمنځ اودهندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کږې وږې درې او یو لړ سخت اوله ځنګل نه ډکې څوکې دي چې ګرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ دعامو په ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه دکافرستان په نوم یادیده. ددې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه اودا تقسیمات اوس دلغمان نورستان او داسمار نورستان او یا هم دلویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یوازېنی علاقه ده چې دهندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی .

نورستان دغرنی اقلیم په لرلو تقریبا دتاریخ په ټولو دورو کې سرپټې او پټ پاتې شوا او دا همداسې ژوند یې ددې سبب شو چې عرف ، عادتونه او پخوانی عقیدې تر ډیره وخته په پخوانی بڼه هلته دوام وکړ.

دنورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته دخلکو پیژنې دنمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړي چې شنې سترګې او

خرمائي وېښتان لري او همدارنګه سپين پوستکی لوړه ونه او باريك اندم لري. دادهندوکش اصلي اوسيدونکي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل کيږي.

نورستانيانو په لرغونو دورو کې ځانګړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ کتلې معتقداتو او (هندو اريائي) کې ولټوو. له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په لومړيو مراتبو کې اقلا لکه د (ويدي دعصر اريايانو په څير دځانګړو خدايانو مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه ترکيب شوې وه، تر دې پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج شو

له سلو کالو را په دې خوا دنورستانيانو دمذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر داسې څرګنديږي چې دادهندوکش غرنی کتله وګړي ديوه واحد خدای معتقد و. چې هغه به يې د(امرا) په نوم ياداوه، انګريز الفنستهون ليکي:

"دکافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والی نلري دوی دواحد خدای په وجود اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوکوي دګوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې دبوتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې کاوه ستاينه کوله.

بوتان کانی يا لرګی دې چې مذکر او مونث لري او مجرد به پرې سپور او نمايش به يې ورکاوه.

جنرال کوړتد "الفنستهن" يادونې لکه څنګه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوی خدای د (ريمرا) يا (يامري) په نوم يادوي.

يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لوری کوڅو داسيائي اسطورو په مقالو کې يوه مقاله (دکافرانو اسطوري) ترسر ليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليکلي چې په هغې کې دلاندې ليکوالو دنظرياتو شرح ورکوي.

ترکومه ځايه چې ما په خپله په نورستان کې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا مې په کابل کې له نورستانيانو معلومات ترلاسه کړي دامسئله محققه ده چې نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو کې دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سکوك ميوك امرا) يعنې طلامخي خدای باله او هغه يې لکه ديو انسان دصورت په بڼه مګر فوق العاده لوی تصور کاوه او تر کومه ځايه چې د ختيځ پيژندونکو او دسيمې دخلکو له ويناوو څخه څرګنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخدای وحدانيت ته قائل و. البته دژوند په لومړيو مراحلو کې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقيده درلوده نو

دجنګ او پهلواني ځانګړي خدای یې ډیر شهرت درلود. مګر د ژوند په تحول سر (امرا) یاواحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتوکې ځای نیولی و ډیرو د خدایانوډولونواوپه ځانګړي توګه دجنګ خدای په ورکې صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه یوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه یې ډیر په دې ناحیه کې ده چې داخلك په خپله ژبه کې لیکلي اثار او کتاب نه لري او دتیرو وختونو له افواهاتو پرته نور څه نلري داریان په مجله کې دیو کتاب په تحشیه او چاپ مشغول یم چې درویش محمد خان غازي (جنګ نامه) یا (صفت نامه) په نوم یادیږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوادحکیم مرزا چې دظهیر الدین محمد بابر لمسی و، لیکل شوی دی لیکوال د (کتهار) نورستانیانو یادپخواني نورستان چې دلغمان دعلینګار او الیشنګ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران ګڼل کیدل چې د تثلیثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنګونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو دعبارت له متن څخه سهي نه څرګندیږي چې دې درې تنو دپخواني نورستان د کتهار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شك نشته چې دعظیم الحبشه غرنیو پهلوانانو روح یې لکه یوناني (هرکول) یا رستم ددوی په افکارو او تخیلاتو کې ډیر دخیل و.

لویه نظریه یې دې مفکورې ته تقویت ورکوي (ګیش) ته یې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې یې جنګي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو یې دکارنامو لویولودتصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان یو شمیر خلکو (ګیش) دجنګ ځانګړي خدای دویدي عصر له (اندار) سره تشبیه او تصور کاوه. او داسې فکر یې کاوه چې دیوقوي او توانا پهلوان په دود یې لیندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو ګرځېده

پاتې دې نه وي چې یونانیانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمایل ونیو نو دهندوکش په غره کې یې دیو قوي هیکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حیث یې یو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځینې نورستاني سپین ږیری معتقد دی. چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنځ جګړه پیښیده . (ګیش) یې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې لیدلی و چې تل دجنګیالیو په وړاندې مخکښ و

دنورستان په کلیو کې په عموم ډول (امرا) او (ګیش) جلوه ګاه یا نظر ګاه یا (ذبح) درلوده چې د(امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدلو د (امرا) له پاره یې معمولا غوا او دګیش له پاره یې سېرلي قرباني کاوه. دجګړې په غنیمتونو کې به یې نر حیوانات د ګیش له پاره قرباني کول او ښځې حیواناتي به یې په خپل منځ کې ویشلي.

پخوانیو نورستانیانو دلرګي دهیکلونو اومجسمو د جوړولو عادت درلود پدې مجسمو کې یې ډیر دپهلوانانو او دکورنیو دمشرانو که به هغه نارینه و او که ښځینه دنمایش له پاره جوړول.

۱۰_۶_۳۷

تور پوشان نورستاني او امير تيمور گورگان

دهندوکش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتير هم ورته ويلی شو له هغو لوړو څوکو سره چې جگوالی يې ۷۰۰۰ مترو ته رسيږي ډيرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنگ کې يې دافغانستان دسيمه ايزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سويلي په لمنو کې يوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توگه (نورستان) وايو او دمخه تر ۱۹۰) کالو ورته (کفرستان) يا (کافرستان) ويل کيده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پريواته خواته د (کتهار) په نوم ياديده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم يعنې (کتهار) په ادبي او تاريخي ماخذونو کې ډير شهرت لري.

کتهار دجغرافيائي جوړښت له مخې دپنجشير ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرج غان او علينگار ددرې پورتنۍ برخې تشکيلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته يې دمنجان کوتل لمر پريواته خواته يې خاواك او پريان سويل لور ته يې دعليشنگ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا يې دعلينگار درې پورتنيو برخو احاطه کړې دي. دا علاقې دگرځيدلو په لحاظ ډيرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړی دی چې خلك يې په داسې يوځای کې ايسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سيمې او ددې سيمې دخلکو په اړه سهي معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شك نشته چې دخاواك له خوا او

همدا راز دېريان، عليشنګ، او علينګار له خوا لاړي ور غلي دي خو دا لاري دکال په ډېر وخت کې دډېرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوك هلته ورتللی نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پريواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعنې دکټار خلك هم له دې قانون نه مستثنا نه ؤ بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډېر دود ؤ او لکه څنګه چې دهغو خلکو پسونه ډېر تور رنګ لري او دپسه توري وړۍ له باندې ډېرې توري ښکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی ؤ. پدې کې شك نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دود ؤ لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډېره پلوي کوي.

اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلك په جنګ جګړو کې مشهور ؤ او دي مګر دکټار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډېر زړه ور او جګړه مار ؤ او داصفت يې له ډېرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي اوامير تيمور کورګان نه نور څوك نورستان او په ځانګړي توګه کټار ته داخل شوی ندی دالسعدين صحن دمسطلح ويباند د (کټار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورګان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

زشاهان کسی فتح کتور نکرد
چه گويم ز دارسکندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتی داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالی شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او د هيواد د پراختيا په اړه يې ونشوکړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللی نه شو.له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامیر تیمور دلښکر او پخپله دده ورتلل دنورستان کتهار ته شرح لري او دا مطلع السعدین د (ذکر غزوکتهاروسیاه پوشان) تر سر لیک لاندې یو لړ مطالب لیکلي دي چې له عین نقل نه یې تیریږو او دمطالبو له روح نه یې یادونه کوو. امیر تیمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختیا په خاطر دهندوستان په لور وخوځیده کله چې دجیحون له سیند نه راتیر شو بلخ، سمنګان (ایبك) او بیا بغلان ته ورسید، کله چې اندراب ته ورسید دسیمې خلکو د (کتهار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکایت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسیدونکي چې د (خاواك) او (پریان) کوتل تن نژدې اوهلته د (کتهار) سیاه پوشان اوسیدل او داندراب اوسیدونکي دهغوی له ناځاپي حملو نه ډیر په وېره کې و داوخت د (کتهار) یعنې سیاه پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانان ډیر سخت په تکلیف کړي و او هر وخت به یې حملې کولې. رمې، ګلې او غوایان به یې ترې بیول او باج به یې هم ترې غوښته او حتی میرمنې او ماشومان به یې ترینه داسارت په دود بیول. د (کتهار) د خلکو لوړ قدونه ،قوي اندامونه او درشتې ځیرې چې لیندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به یې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجیبه مخلوق په نظر برېښیده. اولکه څنګه چې السعدین لیکي هغوی یې انسانان نه بلکې دیوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو لیندۍ او د پوستکو له البسي سره لکه ددیوانو په څیر سر سخت په خپلې عجیبې غریبې وسلې قوي جثت راتلل او د سیمې خلك به ترې سخت ویریدل. لکه څنګه چې دهغو سیمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هیڅ چا داجرئت نه درلودترڅو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنګه چې امیر تیمور کورګان د (کتهار) دکفارو له حال واحوال کردار او ګفتار څخه اګاهي تر لاسه کړه نو دخاواك په کوتل کې یې دکلا دجوړولو امر وکړاو بیا یې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتهار علاقې ته دورداخلیدلو امر وکړ.ددې لښکر د نورستان کتهار ته د حرکت جزئیات روښانه ندی، خو داسې وایې چې اکثروخلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسیو په واسطه ښکته کول او لکه څنګه دسرطان میاشت وه او دکال تود موسم و بیا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې خښیدل نو ځکه یې دشپې په یخنۍ کې له یوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امیر تیمور کورګان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تګ او عملیات ترسره کولای نشو. نو خپله یې شخصاً دجنګ

قوماندە په لاس کې واخسته څو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه ښکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنگې هم شوې ددې منطقې تر ټولو لوی کافر السعدین دعداو عداسو په لقب یادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستانی کلمه ده چې په فارسي لیك دود کې یې پوهیدل ستونزمن دی لکه څنگه چې په مطلع السعدین کې راغلی دی چې وروسته تر یو لړ سختو جگړو یو شمیر سیاه پوشان په غرونو کې تر شاشول او یوشمیر امیر تیمور ته راغلل او امیر تیمور دیوشمیر ترجمانانو په واسطه داسلام ددین ښودنه ورته وکړه او ډیر شمیر یې مسلمانان شول خوکله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتیمور په عسکرو یې یرغلونه پیل کړل چې په دې ترتیب دسیاه پوشانو او امیر تیمور د عسکرو ترمنځ سختې جگړې پیښې شوې او لکه څنگه چې په پورتنی ماخذ کې راغلی دی دکافرانو ډیر زړور جنگیالي ووژل شول او تیمور یې له ککرو څخه منار جوړ کړ اود خپلو فتوحاتو او کامیابی خاطرې یې په کاڼو کې په کیندلو ولیکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتهار) په تاریخچه کې ډیر مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهیواد د پراختیا له پاره تیمور نورستان ته ورغلي دي او له سیاه پوشانو سره یې جگړې ترسره کړې دي.

تر کومه ځایه چې وروستی پیښې څرگندوي هغه محال چې دکتهار سیاه پوشان او دهغوی سیمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امیر تیمور راوگرځید هغوی هم خپل پخواني دین ته واوختل او محمد حکیم میرزا دبابر لمسی چې دعلیشنگ ددرې په پورتنی برخه کې جگړې وکړې پدې بریالي نشو چې د (کتهار) وگړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامیر عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونیو.

۴۱_۸_۲۹

دپخواني نورستان دخلکو

دخدايانو ډولونه

دهندوکش دغره لړۍ چې له شمال ختيځ نه جنوب لويديځ ته تقريباً دافغانستان له منځ نه تيريږي نۀ يواځې داچې دکاني يوه لوړه کرښه ده بلکې زموږ دهيواد دملا دتير حيثيت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو درې يې دپخوانيو وختونومحافظين په غيږ کې نيولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنګي او تهذيبي برخې تشکيلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختيځه برخه کې شمال ته موازي دلوړو غرونو په برخه کې ننګرهار او دکونړ شمال لور ته سيند په اوږدو يوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې ... راتېرېدل ډيرې ستونزې لري او سخت ځنګل هم لري دامنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه يې نوم (کافرستان) وُ چې دا وروستۍ تسيمه ۴_۵ پيړۍ دمخه هم دمدارکو په شهادت استعماليدله ددې پراخې غرنۍ سيمې ختيځ لور ته يې (بلور) اولويديځو برخو ته يې (کتار) وايه چې نن ورځ دا دوه برخې دنژديوالي او اداري ويش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او يا هم ختيځ او لويديځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافيائي مفهوم دختيځ هندوکش سويلي لمنې په برکې نيسي داسيمه دغرنۍ اقليم دلرلو په وجه دګرځيدلو ډيرې ستونزې لري او تقريباً د تاريخ په ټولو دورو کې پرځنده او سر پټې پاتې شوې ده.، له لويو لارو نه کناره

کېدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید لـه فرهنګي تهذیبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابه پرته لـه دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانیان اوډهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې لـه مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانیانو پـه لرغونـو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې لـه هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نه وه او لکه دویدي دعصر آریایانو پـه څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زرواّ ستر (زردشت) اصلاحاتو اوتحولاتوچې دوحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څېړنو له مخې چې له یوې پیړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې دهندوکش پخوانیوکافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلی وُ. دې لـوی خـدای ته به یې امرا وایه.

کله چې الفستن دشاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیداکړ پدې یې عقیده درلوده چې (داکافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم(ګوري) نوموی دډیرو بتانو کلي چې دپخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بُتان دلرګي اویادکاڼي دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انګریز دالفستن نظریات تائیدوي او دکافرانو لوي خدای یې (امرا) یا (یامري) یادکړی دی.

یو فرانسوي موءلف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانیانو دمسافرتونو او په کابل کې له نورستانیانو سره دتماس په ترڅ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی نوځکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوك امرا)

يعنې (دخولې په څير مخ لرونکی امرا) باله او هغه يې انسان پـه بـڼه او صورت مگر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنگ ځانگړی خدای يې دپخوانيو کاّفرانو دخدايانو په ډولونو کې مجهول نه و او هغـه تـه بـه يـې (گيـش) ويلـز داگيـش دانـدرا يعنـې دويـدي ارياـانودجنگ دځانگړي خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني(هركول)اويازابلي رستم سره مقايسه کوو.

(امرا) او (گيش) دپخوانيو کافرانو دخدايانو دډولونو په منځ کې ډير مهم نقش درلود او دهغوی له پاره يې دغرونو په لمنو کې دقربانۍ ځايونـه او زيارتونـه جوړ کړي وو چې د (امره تـا) او (گيشـه تـا) پـه نومونـو يـاديدل دامـرا لـه پـاره يـې غـوا او دگيش له پاره يې سېرلی قرباني کـاوه دمحمد درويش خان غـازي پـه جنگ نامـه نومې کتـاب کې چې دڅلورو سوه کـالو شـا وخوا کې دمحمد حکيـم ميـرزا دبـابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په عليشنگ دره کې ليکل شوی په کراتو مراتـو يې لـه درې تنو مفسدانو چې (پانداد) او (لامـاندي) نومېدل ددرې ډلو پـه بـڼه يـاد شـوی او دعليشنگ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جگړو کې لـه دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلومېږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانيانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه يا پنځه سوه کاله دمخـه هـم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کـافرانو دنورسـتانيانو نيکونـو دهندوکـش دنـورو اريـائي کتـل و پـه ډول او د نورو اريائي قبايلو په څيـر پـه اصـل مبـدا کـې دخدايـانو ډولونـه درلـودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امـرا) لـوړ او عـالي مقـام پيـداکړی دی. اودهمدغـې برترۍ انعکاس دواحد خدای په بـڼه پـه عقـايدو کـې لاره وموندلـه او ډيـر دخدايـانو ډولونه لکه دجنگ ځانگړی خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کـې راغلـل.او په منځنۍ پيړۍ کې دفکري روش په ښکته راتللو سره دغرونـو پـه څوکو او ددرو پـه منځ کې ځانته کيدلو سره يو لړ بې نظمي منځ تـه راغلـه او پـه عقـايدو کـې يـې درې برخې وزيږولې چې انعکاس يې عقلاً دلغمان پـه نورسـتان کـې څلـور يـا پنځـه پيـړۍ دمخه گورو.

۹_۸_۴۱

ننګرهار او ځینې پخوانې ښارونه یې

افغانستان دجغرافیائي موقعیت له مخې په داسې یوه ځلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې داحساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصرې او مدنیت لرونکې ځلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خویو څه چې پخواني سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یاتاریخي اوجغرافیائي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولی بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي اوتاریخي کوایف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولی تر یوناني، بودایي ، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونوکې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پرېښودی دی.

دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلیږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته دتاریخ په مختلفو دورو کې د (ګندهارا) په نوم یادیږي.

دګندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وایي او ننګرهار اوس هم دافغانستان ولایت دی.

دننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه دلومړي ځل لپاره د (ناکاراهار) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چینائي لیدونکي فاهبین او هیوان تسنگ دځپلو خبرو په ترځ کې د (ناګاراهوا) دیوه ښار یادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شك نشته چې هیوان تسنګ چیني لیدونکی دعین مواصلت په مهال دهډې اواوسني جلال آباد سیمې ته چې د (ناکار) یا (نګر) په نوم یې یادونه کوي دهغه له ویناو څخه داسې معلومیږي چې (ناګار) یا (نګر) او یا (نګاراهارا) یوه سیمه او یا هم (نکره هاره) یې مرکز اویا کوم عمده ښار وۍ. هیوان تسنګ د (نګر) دسیمې پراخوالی داسې راښیې اوږدوالی له ختیځ نه لویدیځ ته ۶۰۰ لی اوسور یې له شمال نه سویل لور ته ۲۵۰ لی چې دمیل په حساب یې طول ۱۲۰ میله او عرض یې نږدې ۵۰ میله کیده.

چینائي لیدونکی له دې پرته لیکي چې ددې سیمې چارچاپیره سختو غرونو احاطه کړې دی. او پایتخت یې ۲۰ لی یعنې ۵ یا ۶ میله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري ځکه چې داسیمه دکاپیسا مربوط دي، حبوبات او دا نه ډیر حاصل ورکوي، هوایي توده او اوسیدونکی یې زړور، خوش خلقه اونسبتاً شتمن دی دخلکو ډیره برخه یې بودایي دی او دنورو ډیرو ادیانو پلویان هلته لږ دی، معابدونه او بودایي ابادۍ په کې ډیرې دي او پیروان یې هم ډیر دی، له بودایي معابدونو پرته دنورو معابدونو شمیره هم سلو ته رسیږي.

پدې کې شك نشته چې دهیوان تسنګ د (ناګار) یا (نګر) دعلاقې له یادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډیر والي سره چې د (ښار) مغنا ورکوي مرکز ته یې (نګاراهارا) یا (نګرهار) وایه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چیرته فولکلوري کیسو ته چې دکونړ په دره او چغه سرای کې تر اوسه دخلکو له خاطرو وتلی ندی غوږ ونیول شي نو لیدل کیږي چې شاهي د (ننګرشاه) په صفت یعنې د(ننګر) دسیمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوویلی شو چې دننګر تسمیه له تاریخي ماخذونو څخه فرهنګ ته ورداخل شوی اوعامه فرهنګ ته دیوې کلمې ورداخلیدل خامخا ډیر استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې یو ښار وۍ چې هغې ته یې (ننګر) یا (ننګرهار) وایه (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز یو معظم ښار وۍ او لویه ساحه یې درلوده.

دننګرهار دمشهورو ښارونو له جملې څخه يو هم (هډه) ده چې چينائي ليدونکي داوومې پيړۍ په لومړۍ نيمائي کې د (نارهيلو) په نوم ياد کړې دی کننګهم انګليس پدې خيال دی چې دهډې موجوده نوم دسانسګرت له کلمې هډه چې دهډوکې په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا يو هډوکی دهغه ښار په يوه استوپه کې ساتل شوی ؤ.

دننګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد ؤ له هغې جملې څخه يو د (اوياناپور) په نوم يا صفت ياد شوی دی. چې هغه دباغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانيو ماخذونو يوبل ښار د (تاکي) په نوم هم ياد شوی چې هغه يو شمير مدققين په شيله (ناقي) کې چې لږ څه دجلال ا باد لويديځ لور ته راښيي،همدې ښار يوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه يې (دنيلو فردګل ښار) ترجمه کړې او لکه څنګه چې دنيلو فر ګل په بودايي دين او فرهنګ کې دتقدس بڼه درلوده نو ويلای شو چې په بودايي دوره کې نوموړی ښار يو متبرک ښار و. همدا ښار په چيني ماخذونو کې د (ګل په ښار) ياد شوی چې دچيني تلفظ دضبط صورت يې (هوا ـ شي ـ شنګ) ؤ همدا راز دګل ښار او دنيلو فرګل ښار حتماً داسې صفات ؤ چې همغه ښار ته يې اطلاق کيده.

په بودايي ماخذونو کې په ننګرهار کې يو بل ښار د (ويپانکارابودا) په نوم ياد شوی او هغې ته يې (ري پاواتي) هم ويلی دی چې معنايې (شعله) او (نور) دی.

ددې لنډې مطالعې نه په څرګنده ويلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان دختيځ ولايت ننګرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سيمه وه چې په هغې کې ډير ښارونه اباد ؤ اوهر ښار دابادۍ عمراني کارو بودايي مرکزونو، استوپو او معابدو نو ددرلودلو په وجه ډير شهرت درلود او هر يو په صفا اوښکلو صفاتو يادېده په ډرونته، سلطان پور ، هډه ټول سرخ رود او چپليار کې دډيرو خرابو استوپو او معابدونو بقاياوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

۲۱ـ ۵ـ ۲۷

د چغان غونډۍ

دکابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا ، دجلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدي خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې دکنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی اوتر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د زیرډغبل کوتل، څخه عبارت وي چې دکاشغر د رود په نوم هم یادیږي دکونړ دسیند دنر مرستیالان دهغې نه شی اړخه دافغانستان له خوري نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سر چینه نیسي اومشهور یې (لنډی سیند) او دپیچ وبه) دي چې دسیلابي سیندونو په صورت په درو کې تاوپیچ سره دختیځ هندوکش په سوېلي لمنوکې رابهکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونوډك زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنګه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي ښکتنۍ ، منځنۍ او پورتنۍ برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادیږي چې دکونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړلوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې دکونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې دکونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنيو برخو ته ترې لارې وتلي دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په گوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم يادېږي او محمد ظهيرالدين بابرپه خپل تزك کې هغه د(چغانيان سراى) (چغان سراى) په نوم ياد کړې او دچغه سراى په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلى دى.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډېرو چپ خواته پوزو کې چې ډېرې دکونړ په دره هم حاکې دي داوسني حکومتي ځاى چغه سراى په مقابل کې دمهمو ابادېو پاتې شونې ځرگندېږي چې په هغو کې په ډېر شمير خښتي، دسنگ مرمر لوېې اوپېړې لوحې استعمال شوى دى، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې ځرگندېږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډېرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خښتو دغره په بغل کې په تورو کاڼو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو ابادېو حکم کوي ددې ابادۍ په ښکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يو نيم کيلو متر اوږده ده او په ډېره پيمانه مرمري لوې خښتې ، مرمري لويې ستنې ښکلي نقش کړاى شوى سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توگه دابادېو بقاياوې دډېرو لوحو له مخې او دعربي او فارسيّ رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پکل، بهرام شاه، حيدر علي، ننگر اونورو له مخې داسې اټکل کولاى شو چې ددې ځاى ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وي ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوى اټکل کولاى شو او ددې منطقې دابادېو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وراندې بيولى شو او دا حدس موږ دچنگيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځاى نوم ياد چغان سراى دعامه فولکلور تر ډېره حده ددې نظريې ملاتړ ښکاري . البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادگانو رسيدل او وتل دمحلي شهزادگانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمنې درلوده هم ځرگنديږي. لکه څنگه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننگرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قعلي شهزادگانو سلطان پکل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کيسې او تاريخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره ترې يوه نتيجه اخلو او هغه عبارت له دينه دی چې دمخه تر مغلو دچنګيز لمسيانوپه چغان غونډۍ کې نورې ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجيشي نقطه دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په يوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم کوي چې په پخوانيو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزک کې وايي چې په چغه سرای کې دفتوحاتو په مهال دنورستان کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشک به يې په غاړه کې وُ ددې منطقې دخلکو مرستې ته راتلل. دډنمارکي هيئت دخلکو پيژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال نه ليرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتيريدلو پر مهال دکونړ ددره پيچ دتلاقي په برخه کې يو لويې کلی اويا هم دنورستانيانو يوې جنګي کلاته اور ورته کړی دی.

په دې غالب ګمان کيږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره يوه ممتازه منطقه شميرل کيږي يوه کلا وه چې دنورستانيانو نيکونو دوه زره څلور سوه کاله دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندرسره پنجه وهلې ده او بلاخره يې دادمقاومت قرارګاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) يا (چغان سرای) دمخه نر دې چې پدې نوم مشهوره شي مهمه ابادي اوموقعيت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په ورانو کلاګانو اينبودل شوي دي ددې نظريې څرګندوي کوي. يوه ورځ به علمي هڅې دې افکارو ته قطعي اويو پلوي ځوابونه ورکړی

۳۷ ۱۲ ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

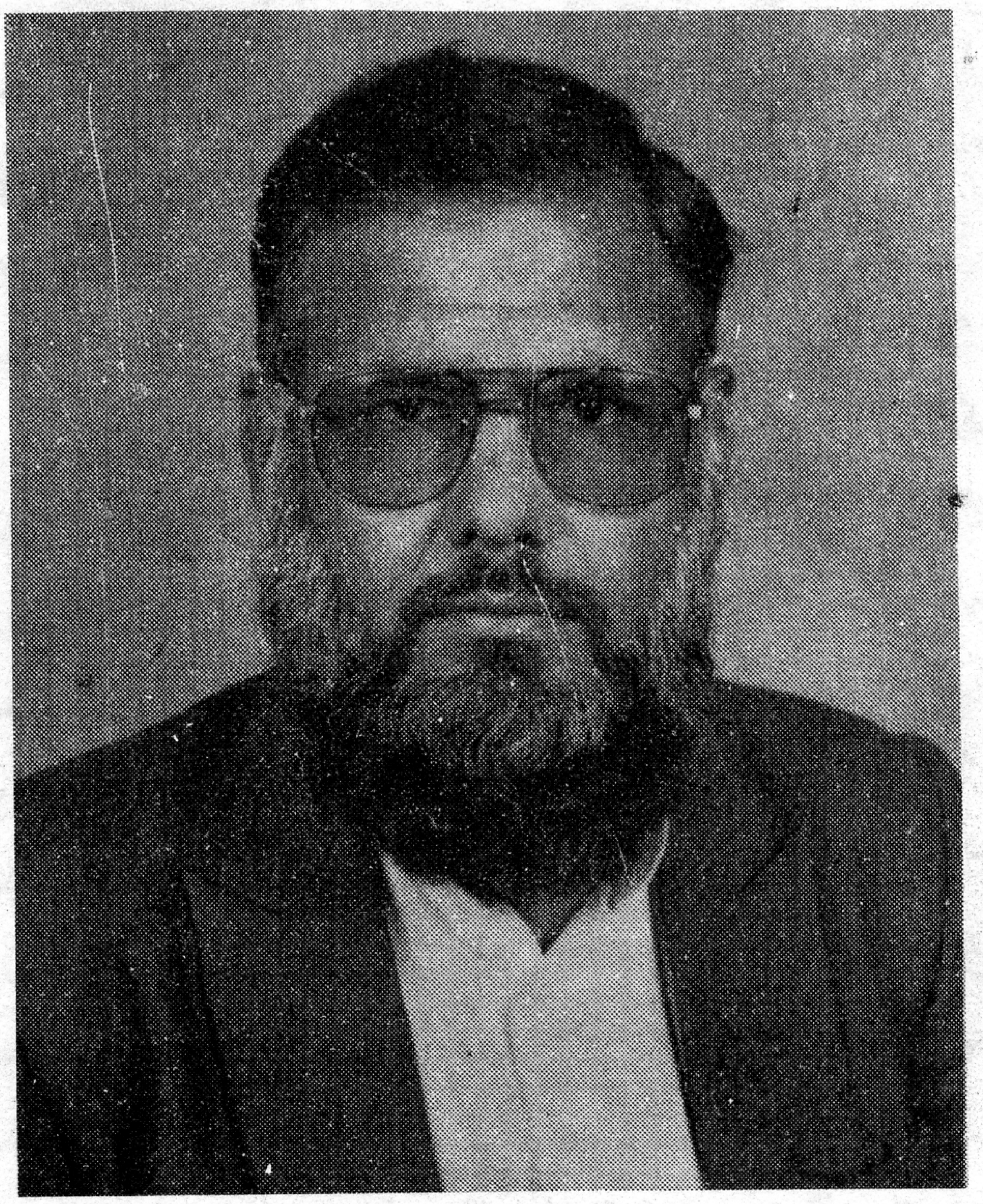

PROPERTY OF ACKU 10838

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

بدیع او پښتو شعر		۱۳۷۰ هـ ل چاپ
وروستۍ سلګۍ	د لنډو کیسو ټولګه	۱۳۷۱ هـ ل چاپ
رژېدلي ګلونه	د شعرونو ټولګه	۱۳۷۱ هـ ل چاپ
نومیالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل		۱۳۷۳ هـ ل چاپ
افغانستان د تاریخ په رڼا کې	همدا اثر	۱۳۸۰ هـ ل چاپ
د جهاد خاطرې		ناچاپ
د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت		ناچاپ
د پښتو بیان او معاني		تر لیکنې لاندې
د لغمان مشاهیر		تر لیکنې لاندې
د افغانستان د ولایتونو جغرافیه (ژباړه)		۱۳۷۹ هـ ل چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندویې ټولنې خپاره کړي:

- تاریخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بیستم
- تاج التواریخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه میگذشت؟
- افغانستان سیتج بازی بزرگ
- د افغانستان لنډ تاریخ
- تاریخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زوایای تاریخ معاصر...
- رجال و رویداد های تاریخی...
- بازی بزرگ
- افغانستان سرزمین اریا
- افغانستان د تاریخ په رڼا کې
- جریانات تاریخی افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسیر تاریخ...
- خاطرات حکیم طبیبی
- اسنا دونامه های تاریخی...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنګه تباه شو؟
- د مرګېر وزرو
- سوځېدلی جنت
- احمد شاه بابا دیوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کلیات
- د الفت نثري کلیات
- غرغښت یا ګرشاسپ
- تاریخ خط و نوشته های کهن
- روسیې پراختیا غوښته او ...
- سیمای سینمای افغانی
- میتود های کلینکی طبی
- ګلزار لطایف
- جنسی اړیکې
- رازی راکه نمیخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبیاتو تاریخ
- یاداشتهای من
- مدعا و مثل در شعر بیدل
- داود خان د کی.جي.بي په ...
- فن زناشوی
- د ښاپېرۍ ورغوی
- له نرګسه تر نرګسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورلیدونه
- افغانستان از جنګ ګرم تا جنګ...
- ضرب الامثال و کنایات
- یکدسته ګل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاوید
- اهنګهای احمدظاهر
- اهنګهای ساربان
- اهنګهای ناشناس
- د خزان طلایي پلونه
- سپوږمۍ په ځنګل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دی
- شین ټاغی
- ګټیالی
- ګلستان سندره
- د غزني شابهار او بودایي هنر
- شریک بالاپوش
- کوچیانۍ پانګه
- منثور کره کتنه
- او نور...

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library